

GİRİŞ

1. XV. YÜZYILA GENEL BAKIŞ VE XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA DİVAN TELİF EDEN ŞAİRLER

1.1. XV. Yüzyıla Genel Bakış¹

XV. yüzyıl siyasi anlamda Osmanlı Devletinin en karışık olduğu dönemlerden biridir. Hindistan'ı fetheden, Altınordu Hanlığı'nı egemenliği altına alan Timur, askeri zaferlerine bir yenisini de 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenerek eklemiştir. Bu büyük hezimet sonrasında Osmanlı padişahı esir edilmiş, Osmanlı'nın siyasi ve toprak bütünlüğü bozulmuş ve devlet dağılmanın eşiğine gelmiştir. Akabinde başlayan Fetret Dönemi (1402–1413) işleri daha da içinden çıkılmaz hale sokmuş, on bir yıllık bir süreçte Bayezid'in dört oğlu taht için kıyasıya mücadele etmiştir. Dört şehzadeden Süleyman Şah Rumeli'de, İsa Çelebi Balıkesir'de, Çelebi Mehmed Amasya'da, Musa Çelebi ise Bursa ve çevresinde mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu mücadele en nihayetinde Çelebi Mehmed'in tahta geçmesiyle (1413–1421) son bulmuş ve Osmanlı Devleti Çelebi Mehmet'in şahsi çabalarıyla Anadolu topraklarında kaybettiği siyasi birliğini yeniden kurma çalışmalarına başlamıştır.

Çelebi Mehmed (I. Mehmed) ve Oğlu Murad'ın (II. Murad) saltanatları döneminde, devletin üzerindeki Ankara Savaşı'nın izleri hızla silinerek, çok daha emin ve doğru adımlarla imparatorluk olma yolunda gidilmiştir. Öyle ki, Anadolu'daki siyasi birlik ve toprak bütünlüğü neredeyse tamamlanmış, Rumeli'deki toprakların genişletilmesiyle de Rumeli'nin Türkleşmesi ve

¹ Bu bölüm TDV İslam Ansiklopedisi, TKAE *Türk Dünyası El Kitabı*, İsen'in *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Güneş'in *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı – Eserleri ve Dîvânı*, Saraç'ın *Osmanlı'nın Şiiri*, Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* ve Tavukçu'nun *Dede Ömer Rüşenî: Hayatı, Eserler, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni* adlı eserlerde geçen bilgilerden derlenerek yazılmıştır.

Müslümanlaşması sağlanmıştır. Ankara Savaşı ve özellikle de Fetret Devri'nin peşi sıra yaşanan tüm bu gelişmeler, Osmanlı ordusunu Bizans İmparatorluğu'nun sıkışıp kaldığı İstanbul'un surlarının önüne getirmiştir. Türk ve Dünya tarihi için XV. yüzyılda yaşanan en önemli olay kuşkusuz İstanbul'un II. Mehmet komutasındaki Türk Ordusu tarafından fethidir. Hem Dünya tarihi hem de Türk tarihi açısından yeni bir çağın habercisi olan bu fetih sayesinde Osmanlı'nın Anadolu ve Rumeli toprakları birleşerek toprak bütünlüğü kesinliğe kavuşmuş, Osmanlı'nın Balkanlar'da yeni topraklar ve zaferler kazanarak imparatorluk olma kapısı ardına kadar açılmıştır.

Fetihle birlikte Osmanlı'da onlarca şehir eğitim ve kültür merkezi haline gelir. Avrupa'dan ve Acem bölgesinden onlarca bilim ve sanat adamı Fatih Sultan Mehmet'in de çabalarıyla Osmanlı topraklarına gelir ve yerleşirler. Özellikle şehzadelerin yetiştiği Bursa, Amasya, Konya, Edirne ve tabi ki Osmanlı'nın yeni başkenti olan İstanbul dönemin yeni kültür, sanat, edebiyat ve bilim merkezleri halini alırlar.

Padişahından esnafına, sadrazamından medreselisine kadar herkesin şiirle ilgilendiği bir toplum haline gelen Osmanlı toplumu, kültür merkezi olmanın meyvelerini hızla vermeye başlar. Dîvân Edebiyatı Rumeli ve Anadolu topraklarındaki gelişimleri sayesinde kuruluş dönemini tamamlar ve klasik, müstakil bir edebiyat görünümü kazanmaya başlar. Kısa bir süre içerisinde, Osmanlı şairlerinin, en başta gıpta ettikleri Acem şairlerinin eserlerinden şeklen ve manen daha üstün eserler meydana getirmesiyle, Osmanlı şairlerinin ünü bir kat daha artar ve çok geniş bir coğrafyada adları ve eserleri anılır hale gelir. Bu yüzyılın divan sahibi şairleri arasında Ahmed-i Dâ'î (ö. 1421 sonrası), Şeyhî (ö. 1431), Ahmed Paşa (ö. 1497), Necâfî Beg (ö.~1509), Avnî (Fatih Sultan Mehmed – ö. 1481), Adlî (II. Bayezid – ö. 1512), Cem Sultan (ö. 1495), Adnî (Sadrazam Mahmud Paşa – ö. ?), Cemâlî (Şeyhî'nin yeğeni – ö. 1512), Karamanlı Nizâmî (ö. 1470), Mesîhî (ö. 1512), Kemâl Ümmî (ö. 1475), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 1469), Mihrî Hâtun (ö. 1506), Hamdullah Hamdî (ö. 1503), Tâcizâde Cafer Çelebî (ö. 1515), Şehzâde Korkud (ö. 1513), Sarıca Kemâl (Kemâl-i Zerd – ö. 1490 sonrası), Dede Ömer Rûşenî (ö. 1486) ve Revânî (ö. 1524) sayılabilir.

Bu şairler arasında en önemli yere sahip üç şair ise mesnevi türünün en güçlü ismi Şeyhî, kasidelerin şairi Ahmed Paşa ve gazel üstadı Necâfî'dir.

Klasik Türk Edebiyatı'nın kurucularından sayılan Şeyhî, mesnevi alanının gelmiş geçmiş en güçlü kalemlerinden biri olmuş ve kendinden sonra gelen şairlere ilham kaynağı olarak onları mesnevi şairliğine itmiştir. Ahmed Paşa ise bir yandan yazdığı kasidelerle Klasik Türk Edebiyatı'nın altyapısının oluşmasına katkıda bulunurken, bir yandan da çevresine topladığı genç şairleri destekleyerek Klasik Türk Edebiyatı'nın zirvesi kabul edilen XVI. yüzyılın zeminini hazırlamıştır. Necâtî ise gazel konusunda çitayı çok yüksek bir yere koymuş ve gelecek kuşak şairlerini fazlasıyla etkilemiştir. Öyle ki aralarında Bâkî'nin de bulunduğu pek çok şair tarafından Necâtî'nin şiirleri tanzir edilmiştir.

Tekke ve tarikat edebiyatı alanında şiirler yazan ve tasavvuf öğretisini şiirlerinde işleyen başlıca şairler arasında ise Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî ve Dede Ömer Rûşenî isimleri sayılabilir.

1.2. XV. Yüzyılın İlk Yarısında Divan Telif Eden Şairler

1.2.1. Dede Ömer Rûşenî²:

1.2.1.1. Hayatı

Rûşenî'nin hayatı hakkındakiler bilgiler çok fazla olmakla birlikte çok karışıktır ve kesinlik arz etmemektedir. Ancak kaynaklardaki genel kanı Aydın'ın Tire bölgesinde Yenice Köyü'nde doğduğu yönündedir. Asıl adı Ömer, lakabı ise Dede'dir. Rûşenî mahlasını ise Aydın'lı olması dolayısıyla almıştır. Ailesi, bölgede Osmanlılardan önce hüküm süren Aydınogulları sülalesinden gelmektedir. Babası Umur Bey ise büyük olasılıkla Aydınogulları Beyliğine beylik yapan iki Umur Bey'den ilkidir. Doğum tarihi konusunda da çeşitli bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda 820/1417 olarak verilen doğum yılı son dönem araştırmaları neticesinde 10 yıl kadar geriye çekilmiş ve 1406–1407 yılları muhtemel doğum yılı olarak kabul edilmiştir.

Halvetîyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden biridir. Bu tarikatın Rûşenîyye kolunu kurmuştur. Uzun yıllar Tebriz ve Bursa'da ikamet etmiş, Bakü ve Gence'de tasavvuf eğitimi alarak şeyh olarak irşada başlamıştır.³ Mevlâna'nın *Mesnevisi*'nden oldukça etkilenen ve aynı tarzda Farsça ve Türkçe olarak şiirler yazan Rûşenî, yazdığı dinî-didaktik şiirlerle ömrünün son yıllarında şöhretini iyice arttırmıştır. Akkoyunlu sultanı Sultan Yakûb döneminde, 892/1487'de Tebriz'de vefat etmiş ve tekkesinin hazîresindeki türbeye defnedilmiştir.

² TDV İslam Ansiklopedisinin Dede Ömer Rûşenî maddesi ve Orhan Kemal Tavukçu'nun *Dede Ömer Rûşenî Divanı ve Tenkitli Metni* adlı doktora tezindeki bilgilerden derlenmiştir.

³ Bazı kaynaklar onun eğitiminin bir bölümünü İstanbul'da tamamladığına dair bilgiler vermektedir. (Tuhfetü'l-Mücâhidîn)

1.2.1.2. Eserleri

Divan: Türkiye'de ve Türkiye dışında birçok kütüphanede yetmişden fazla yazma nüshası bulunmaktadır. Divan nüshaları arasında küçük farklılıklarla birlikte birkaç münâcât, beş na't, beş terci-bend, dört terkeb-bend, doksan kadar gazel, yüzden fazla tuyuğ, rubâî ve beyit bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında kullanılan *Divan*⁴'da ise yedi kaside, seksen yedi gazel, altı musammat, bir müstezâd, üç kıt'a, yüz on dört tuyuğ, üç mesnevi, yirmi iki matla' ve müfred bulunmaktadır.

Çobannâme: Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinde geçen Musa ile Çoban kıssasının Rûşenî tarafından genişletilmiş bir tercümesidir. Yaklaşık bin beyit ve yirmi beş bölümdür.

Miskinnâme: Diğer adı *Miskinnâme*'dir. Rûşenî'nin mesnevileri arasında tamamen telif bir eser olması ve Rûşenî'nin tasavvuf anlayışını ortaya koyan poetik bir eser olması bakımından önem taşımaktadır. Yüz beyti münâcâtтан ibaret olarak yüz yirmi sekiz beyitlik bir girişten sonra başlayan eser, "hikâyet" başlıkları altında otuz dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde Hz. Peygamber ve ashabının başından geçen ibret verici olaylar, evliya menkıbeleri ve çeşitli tasavvufi hikâyeler anlatılmaktadır.

Neynâme: Aslında bir adı olmayan bu eser, *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytinin tercüme ve şerhi mahiyetindedir. Hâtimesiyle birlikte yirmi dört bölüm 1028 beyitten meydana gelmektedir. İlk bölümlerde neyden bahsedildiği için bu isimle anılmaya başlanmıştır. Tasavvufi aşka dair açıklamaların bulunduğu bu mesnevinin en önemli özelliği son bölümlerde şairin ağabeyi Molla Alâeddin Ali hakkında yazdığı beyitlerde kendisi, doğum yeri ve ailesi hakkında bilgiler vermesidir.

1.2.1.3. Sanatı

Tamamen tasavvufi eserler vücuda getiren Dede Ömer Rûşenî, Halvetîyye tarikatının önceki şeyhlerinin aksine dinî-didaktik şiirler yazmıştır. İslâmı ve tasavvufu anlatmak, okuyanlara bilgi vermek amacı güden Rûşenî, bu

⁴ Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî Divanı ve Tenkitli Metni* adlı doktora tezi.

doğrultuda müstakil mesneviler yazmıştır.⁵ Rûşenî gerektiği yerde sade bir Türkçeyle gerektiği zaman da terim ve tabirlerle harmanlanmış bir şekilde yazdığı şiirleriyle Anadolu sahasında en çok okunan şairlerden biri haline gelmiş ve çok rağbet görmüştür. Şiirlerine sayısız nazire yazılan şairin, on kadar gazeli ise çeşitli makamlarda bestelenerek tekkelerde yakın zamanlara kadar okunmuştur.

1.2.2. Eşrefoğlu Rûmî⁶:

1.2.2.1. Hayatı

Hakkındaki bilgiler diğer şairlere göre daha belirgindir. Asıl adı Abdullah, babasının adı ise Ahmed Eşref'tir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Abdullah İznîkî ve Abdullah-ı Rûmî isimleriyle tanınmıştır. Doğum tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer alsa da hayatı ve münasebette bulunduğu isimler göz önüne alındığında 14. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu kabul edilebilir.⁷ Aslen Mekkeli olan şairin peygamber soyundan geldiği de hakkında söylenen rivayetler arasındadır. Mısır'dan Suriye'nin Hama bölgesine, oradan da Anadolu'da önce Manisa'ya sonra da İznîk'e göç etmiş ve buraya yerleşmiştir. Ailesi âlimler ve şeyhler yetiştirmiş nüfuzlu bir ailedir.

Tahsiline ileri bir yaşta Bursa'da başlayan Rûmî, o zamana kadar ailesiyle birlikte İznîk'te ikamet etmiş ve ilk eğitimlerini ailesinden almıştır. Bursa'da Sultan Mehmed Medresesinde zamanla şöhretini arttıran Rûmî, bir gün gördüğü bir rüya üzerine medreseyi ve ilim yolunu terk ederek Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap eder ve tasavvufa yönelir. Hacı Bayram'ın kızıyla evlenerek İznîk'e Bayramiyye tarikatının halifesi olarak atanır. Bir süre sonra Hama'ya Abdülkadir Geylanî'nin torununun yanına giderek Kâdirî hilâfetnâmesini alır ve tekrar İznîk'e döner. Şöhreti çok hızlı yayılır ve Kâdirîyye tarikatının Eşrefîyye kolunu kurar. Kâdirîlerin Geylanî'den sonraki en büyük pîri sayılmaktadır. Mezarındaki taşta 874/1469 yılında, yaklaşık yüz

⁵ *Miskinliknâme (Miskinnâme)*

⁶ TDV İslam Ansiklopedisinin Eşrefoğlu Rûmî maddesi ve Mustafa Güneş'in *İznîkli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvanı* adlı eserindeki bilgilerden derlenmiştir.

⁷ Bazı kaynaklarda 754/1353 olarak gösterilen doğum yılı, *Menâkıb-ı Eşrefzâde* adlı eserin son bölümünde 779/1377 olarak kaydedilmiştir.

yaşındayken vefat ettiği yazılıdır. Daha sonra camiye dönüştürülen dergâhının hazîresine defnedilir.

1.2.2.2. Eserleri

Divan: *Divan*'ın yirmiden fazla olan nüshalarındaki şiir sayıları birbirinden farklıdır. Bu tez çalışması için kullanılan *Divan*⁸'da yüz kırk beş şiir, bir mesnevi, beş pendnâme, bir münâcât, altmış dokuz rubâ'i mevcuttur. Eser hakkındaki başlıca çalışma Asaf Halet Çelebi tarafından *Eşrefoğlu Divanı* (İstanbul, 1944) adıyla yayımlanmıştır.

Müzekki'n-nüfûs: "Nefislerin Terbiyesi" anlamına gelen bu eser Anadolu'daki tasavvuf akımının en önemli eserlerinden biridir. Şair kitabın mukaddimesinde eserini halkı doğru yola sevk etmek için özellikle Türkçe yazdığını belirtir. Türklerin tasavvuf ahlakını benimsemelerinde çok önemli rol oynayan bir eserdir. İki bâbdan oluşan bu eserin Anadolu'daki kütüphanelerde pek çok nüshası mevcuttur.

Tarîkatnâme: Eşrefiliğin âdâb ve erkânının öğretimi ile müellifin Ehl-i Beyt'e olan muhabbet ve bağlılığının anlatıldığı bu eser Tarîkatnâme ismiyle yazılan eserlerin arasındaki en eskilerden biridir. Hz. Ali'nin üstünlüğünü gösteren delillerin ortaya konduğu bir eserdir. Eserde sıklıkla hadis ve veli sözlerine yer verilmiştir.

1.2.2.3. Sanatı

Eşrefoğlu'nun edebi şahsiyeti tasavvufi inançları doğrultusunda gelişip şekillenmiştir. Şiirlerinde Yunus Emre tesiri hâkim olmakla birlikte kendine has bir söyleyiş de yaratmıştır. Hece ve aruz veznini karışık olarak ve başarıyla kullanmıştır. Lirik şiirler ve didaktik manzumeler kaleme almıştır. Şiirlerinde tasavvufi remizleri çokça kullanan şair yeni mazmunlar da vücuda getirmiştir. Tekke edebiyatının en güzel örneklerini veren Eşrefoğlu Rûmî, yer yer halk deyişleri ve atasözleri ile birlikte halka mal olmuş ayet-hadis meâllerine de yer

⁸ Mustafa Güneş'in *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvanı* adlı eseri.

vermiştir. Genellikle ilahi aşktan bahseden şiirlerinin büyük bir kısmı bestelenmiş ve şiirleri en çok bestelenen şairler arasındaki yerini almıştır.

1.2.3. Kemal Ümmî⁹:

1.2.3.1. Hayatı

Hayatı hakkındaki bilgileri en az ve muğlak olan şairlerdendir. Asıl adı İsmail olup tahsil görmeden yetişmesinden dolayı Ümmî Kemâl mahlasını kullanmıştır. Divanında geçen bir şiirinden Halvetî tarikatı mensubu olduğu ve şeyhinin ise Ubeydullah Hâmid olduğu anlaşılmaktadır. Latifî ise Nesîmî ile birlikte Sultan Şücâ Tekkesi'nde Baba Sultan'ın müridleri olduğunu yazar. Kaynaklarda genel olarak Larendeli olduğu bilgisi mevcuttur ancak menâkıbını yazan müridi Âşık Ahmed, Ümmî'nin Horasan'dan geldiğini söyler. Anadolu'da özellikle Bolu taraflarında ikamet eden ve halkı irşada çalışan şair Hacı Bayram-ı Veli'nin sevgisini kazanmıştır. Doğum tarihi ve ailesiyle ilgili neredeyse hiç bilgi bulunmayan şairin ölümü hakkındaki bilgiler de muhtelifdir. Ancak son yapılan araştırmalar sonucunda 880/1475 yılında vefat ettiği ve Bolu'da medfun olduğu anlaşılmıştır.

1.2.3.2. Eserleri

Divan: Çeşitli kütüphanelerde yirmi yedi yazması tespit edilmiştir. Muhteviyatı en zengin olan nüshasında yedisi mesnevi olmak üzere yüz kırk şiir mevcuttur. Tez çalışmamızda kullanılan *Divan*¹⁰'da toplamda yüz kırk dört şiir bulunmaktadır.

Kırk Armağan: Bazı divan nüshalarında bulunduğu gibi müstakil nüsha olarak da mevcuttur. Yaklaşık iki yüz beyitten oluşan bu eser ölüm hakkındaki bir hadisin şerhinden ibaret olan bir mesnevidir.

⁹ TDV İslam Ansiklopedisinin Kemal Ümmî maddesi, Hayati Yavuzer'in *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin* adlı eseri ve E. J. W. Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserindeki bilgilerden derlenmiştir.

¹⁰ Hayati Yavuzer'in *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin* adlı eseri.

Risâle-i Vefât: Ölmek üzere olan bir kişinin son anları ile mezardaki hallerini anlatan ve amel-i sâlih tavsiyesiyle sone eren bu küçük mesnevi *Kırk Armağan*'ı tamamlar niteliktedir.

Risâle-i İmân: İman ve ibadete ait çeşitli hususları konu alan bir mensur eserdir. Eserde başta namaz olmak üzere ibadetlerin ihlâsla yapılmasının faydaları anlatılmakta, âhirete imanla gitmek için bunların önemli olduğu vurgulanmaktadır.

1.2.3.3. Sanatı

Hayati Yavuzer'e göre şiiirlerinde Sünnî akîdenin dışına çıkmayan Kemâl Ümmî'nin manzumelerini iki grupta toplamak mümkündür. İlk grupta tevhid, münâcât ve na'tlar, ikinci grupta ise nutuk tarzı dinî ve tasavvufî telkinlerde bulunan şiiirler yer alır. İkinci gruptaki temel düşünce bekâbillah yani mutlak yaratıcıya varma, kavuşmadır. Bunun yolu ise fenâfillah olmak yani ölmeden önce ölmektir. Şiiirlerinde kullandığı dil de ikiye ayrılabilir. Bir kısım şiiirlerinden Arapça ve Farsça'nın kullanımının yoğun olduğu ağır bir dil tercih ederken, diğer şiiirlerinde Türkçe kelimelerle kurulmuş sade bir dil ve sade bir söyleyiş hâkimdir. Şiiirlerinde çok sayıda hikmetler ve özdeyişler ile nazma çekilmiş atasözü kullanmıştır.

1.2.4. Şeyhî¹¹:

1.2.4.1. Hayatı

Şeyhi hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler karışık ve yetersizdir. Asıl adı Yusuf Sinaneddin olan Şeyhi aslen Germiyanlı yani Kütahyalı'dır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 14. yy.'ın sonu ile 15. yy.'ın ilk yarısında yaşamış bir şair olduğu tahmin edilmektedir. Latifî Tezkiyesinde “Murad han-ı Gazi devrinde gelmiştir” şeklinde bir kayıt vardır. Yaşadığı süre zarfında I. Murad, Yıldırım Bayezid, Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed

¹¹ TDV İslam Ansiklopedisinin Şeyhî maddesi, Halit Biltekin'in *Şeyhî Divanı İnceleme Tenkitli Metin Dizin* adlı doktora çalışması ve E. J. W. Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserindeki bilgilerden derlenmiştir.

ve II. Murad devirlerine şahitlik etmiştir. İsmi konusunda farklı kaynaklarda farklı yorumlar bulunsa da, aslı kendi yazdığı bir beyitte söylediği gibi Yusuf'tur.

Şâhâ murâdı Yûsuf-i Şeyhî'nin ol durur
Kim bu sa'âdet eşiğine bende-vâr ola

Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmasının sebebi ise Mevleviliğin Anadolu'daki önderlerinden biri olan Hacı Bayram-ı Veli'ye intisabı neticesinde kendisine bu şekilde hitap edilmesidir. Hacı Bayram-ı Veli'nin yanında iyi bir dereceye kadar yükselmişse de kayıtlarda postnişinlik ya da şeyhlik yaptığına dair herhangi bir ibare bulunmamakla birlikte bunun tam tersi söylenmiştir. Latifi tezkiresinde bu durum "irşad seccadesine geçip kimseyi yetiştirdiği, riya ve gösteriş yoluna gittiği görülmemiştir" sözleriyle ifade edilmiştir.

Eğitimine memleketinde başlayan şair, daha sonra İran'a bir seyahate çıkar ve diğer ilimlerle birlikte özellikle tasavvuf ve tıp tahsil eder. Bunlar dışında edebiyat ve astronomi konusunda da eğitim alan Şeyhî kendini mümkün olan her alanda geliştirmeye çalışmıştır. Anadolu'ya döndüğü zaman İran'da aldığı tıp eğitimi sayesinde göz hekimliği de yapan şair edebiyatla daha çok ilgilenmiştir.

Hayatının bir kısmını eğitimi için yaptığı geziler nedeniyle Kütahya dışında geçiren şair, uzun yıllar Kütahya'dan çıkmamış ve en nihayetinde de Kütahya'da vefat etmiştir. Şeyhi'nin ölüm tarihi de diğer bilgileri gibi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynaklardan *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisini bitirmeden vefat ettiği bilgisine ulaşılabilir. Faruk Kadri Timurtaş¹²'a göre Şeyhi'nin ölümü hicri 832 yılını takip eden birkaç yıl içinde yani 834/1431 civarı gerçekleşmiştir. Aynı zamanda I. Murad zamanında doğan, Emir Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devirlerine tanıklık eden şairin ölümünde altmış yaşını geçmiş bulunduğu da Timurtaş'ın verdiği bilgiler arasındadır. Şeyhî'nin kabri Kütahya'dadır.

¹² Faruk Kadri Timurtaş'ın *Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrin*'i adlı eseri.

1.2.4.2. Eserleri

Divan: On beş kaside, dört terci-bend, iki terkip-bend, bir mesnevi, iki müstezâd ve iki yüz iki gazelden oluşan eser Anadolu sahasında terkip edilen en eski divanlar arasındadır. On iki nüshası tespit edilmiştir. Bu tez çalışmasında kullanılan *Divan*¹³da on beş kaside, bir mesnevi, altı musammat ve iki yüz dört gazel bulunmaktadır. *Divan* hakkındaki başlıca çalışmalar arasında Ali Nihat Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* (İstanbul, 1934) ve Mustafa İsen ile Cemal Kurnaz'ın ortak çalışması olan *Şeyhî Divanı* (Akçağ Yayınları, Ankara, 1990) sayılabilir.

Hüsrev ü Şîrin: Şairin en ünlü eseridir. Genceli Nizâmî'nin aynı adlı eserinden tercümedir. Türk Edebiyatı'nda kaleme alınan ikinci Hüsrev ü Şîrin mesnevisi olan eser altı bin dokuz yüz kırk dört beyitten oluşmaktadır. II. Murad adına kaleme alınmıştır. Din dışı bir eserdir. Şeyhî eseri tamamlayamadan vefat ettiğinden dolayı, mesneviyi şairin yeğeni Cemâlî tamamlamıştır. Bu eserle ilgili en kapsamlı çalışma Faruk Kadri Timurtaş'ın *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrin'i* (İstanbul, 1963) adlı eseridir.

Harnâme: Bir hiciv mesnevisi olan bu eser sadece yüz yirmi altı beyitten meydana gelmektedir. Sosyal eşitsizlik konusunun işlendiği eserde, öküzlere özenen bir eşeğin başından geçenler anlatılmaktadır. Eserin ana fikri Arapça bir atasözünden¹⁴ derlenmiştir. Bu küçük mesnevi üzerine yazılmış en önemli eser yine Faruk Kadri Timurtaş'ın *Şeyhî'nin Harnâme'si* (İstanbul, 1971) adlı eseridir. Ayrıca Tahir Olgun'un *Germiyanlı Şeyhî ve Harnâmesi* (Giresun, 1949) adlı çalışması da kaynak eserlerdendir.

1.2.4.3. Sanatı

Eski edebiyatın kurucularından sayılan Şeyhi, yazdığı mesnevilerle de Türk edebiyatında mesnevi sahasının en güçlü isimlerinden biri haline gelmiştir. Şeyhi'ye göre gazel yazmak duvarları süslü bir ev yapmak gibiyken mesnevi yazmak bir şehir kurmaya benzer. Şiirlerini akıcı bir dille yazan şair, tasvirlerinde ve konuyu işleyişinde ise çok başarılı sayılmıştır. Şiirlerinde

¹³ Halit Bıltekin'in *Şeyhî Divanı İnceleme Tenkitli Metin Dizin* adlı doktora çalışması.

¹⁴ "Kulak sahibi olmayı uman eşek kuyruğundan olur."

dönemin aksine aruz vezninin en karışık ve tek düzelikten uzak kalıplarını kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle gazellerinde tasavvufu mecazi aşkla birlikte ele almıştır.

2. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

2.1. Atasözleri

2.1.1. Atasözleri Hakkında Genel Bilgi¹⁵

Tarihte uzun ya da kısa süreliğine yer almış her milletin, her toplumun kendi hayat tarzlarına ve toplumsal anlayışlarına göre atasözleri olmuş ve bu atasözleri aynı toplumlar tarafından farklı biçimlerde adlandırılmıştır. Atasözlerine Yunancada "parabol", Latince ve Fransızcada "proverbe", İngilizcede "proverb", Almancada "sprichwort", Farsçada "pend"¹⁶, Arapçada "mesel" adı verilmiştir. Türkçede ise atasözlerinin ilk örneklerinin kayda geçirildiği yer olan *Divânü Lügâti't-Türk*'te "saw" adıyla "mesel (atasözü)" manasıyla verilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde Arapçanın da etkisiyle "saw" ya da "sav" yerine "örnek, dokunaklı, manalı söz, terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikâye"¹⁷ anlamlarına gelen "mesel" kelimesi kullanılmıştır. "Mesel" Arapçada aynı zamanda "belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte, zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözü"¹⁸ anlamlarına da gelir.

Atasözlerinin temel özellikleri doğrultusuyla pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların birçoğunda, atasözlerinin uzun deyimler sonucu oluştuğu, mutlaka bir gerçeği yansıttığı, daha çok mecazi bir anlam taşıdığı ve kalıplaşmış bir yargı olduğu¹⁹ hususları üzerinde durulmuştur. Türk atasözleri üzerinde ilk derleme çalışmasını yapan Şinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye* adlı eserinin "mukaddime" bölümünde Türk edebiyatındaki ilk atasözü tanımını

¹⁵ Bu bölümde "Atasözleri" hakkında çeşitli kaynaklarda bulunan tanımlar ve bu tanımlar doğrultusunda atasözlerinin fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir.

¹⁶ Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, 1. bs. (İstanbul: L&M Yayıncılık, 2004), s. 1.

¹⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, 26. bs. (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), s. 726.

¹⁸ Albayrak, *age*, s. 1.

¹⁹ *Age*, s. 2.

"Durûb-ı emsal ki hikmetü'l-avamdır. Lisanından sâdır olduğu milletin mahiyeti efkârına delâlet eder."²⁰ Şeklinde yapmıştır. Şemseddin Sami ise "mesel" kelimesinin karşılığını "Bir kaide-i umumiye nümune olmak üzere irâd olunan söz, mana-yı zahirîsi kastolunmayıp zımnî ve kinayeten diğer bir şeye delâlet etmek üzere irâd olunan söz."²¹ olarak vermiştir.

Bu tanımlar geliştirilerek atasözlerinin temel özellikleri aşağıda sıraladığımız yeni tanımlarla daha da belirginleştirilmiştir.

"Türkçemizde atalar sözü denilen birtakım sözler vardır ki bunlar kısa, belenmesi kolay, unutulması çok vakte muhtaç, çok değerli ve düşündürücü sözlerdir ve her biri bize doğru yolu, hakikati gösteren bir meşaledir."²²

"Atasözleri, beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulus haline yükselmiş, medenileşmiş törelerdir."²³

"Halk tarafından söylenen, kendi içinde kapalı bir ifadesi olan, öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan söze atasözü denir."²⁴

"Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş sözlerdir."²⁵

"Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içinde tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz."²⁶

"Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul göre özlü sözler."²⁷

"Nesilden nesle aktarılacak günümüze ulaşan bu sözler, anonim olup bütün bir tümce şeklindedir. Kısa ve kalıplaşmış özsözler biçiminde

²⁰ Age, s. 2.

²¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, (İstanbul: Çağrı Yayınları 2007) s. 1288 – 1289.

²² Peremeci, 1943, Önsöz'den aktaran Albayrak, 2009, s. 2.

²³ Dehri Dilçin, **Edebiyatımızda Atasözleri**, 2. bs. (Ankara: TDK Yayınları, 2000), s. XV.

²⁴ Akün, 7 Ekim 1949, s. 12 – 13'den aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

²⁵ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – I: Atasözleri Sözlüğü**, (Ankara: İnkılâp Yayınevi, 1971), s. 18.

²⁶ Oy, C. IV, s. 44'ten aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

²⁷ Çobanoğlu, 2003, s. 160'dan aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

rastladığımız sözler, daha önceki kuşakların yargılarını ve gözlemlerini genellikle dilsel bir imge şeklinde, bizlere yaşamımızda yol gösterici birer kural olarak sunarlar."²⁸

"Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel."²⁹

Tüm bu tanımlardan yol çıkarak yapılabilecek atasözü tanımı "atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ya da yargı şeklinde nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış anonim, kısa ve özlü sözlerdir."³⁰ şeklinde yapılabilir.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak atasözlerinin genel özellikleri, kavramsal değerleri ifade ettikleri kural ve düsturları veya fonksiyonları şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Anonimdir, yani toplumun ortak malıdır.
- 2) Yüzyılları bulan uzun deneme – yanılma ve gözlemlerden sonra oluşmuştur.
- 3) Genel bir yargı ya da mutlaka uyulması gereken bir kural veya öğüt özelliği taşır.
- 4) Kısa ve özlü bir anlatıma sahiptir.
- 5) Akılda kolay tutulmak, anlatımı etkili kılmak ve kulağa hoş gelmek için söz sanatları bakımından oldukça zengindir.³¹
- 6) Yükleme söylenmemiş eksilteli cümle özelliği taşıyan ve temsili atasözleri dışında her atasözü mutlak bir cümledir.
- 7) Kalıplaşmış sözlerdir. Varyantları dışında hiçbir atasözünün sözcükleri ve söz dizimi değiştirilemez.³²
- 8) Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildirirler.
- 9) Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu olarak belirtirler.

²⁸ Sağlam, 2004, s. 27 – 28'den aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

²⁹ TDK, **Türkçe Sözlük**, 11. bs. (Ankara: TDK Yayınları, 2011), s. 180.

³⁰ Albayrak, **age**, s. 3.

³¹ Aksan, 2005, s. 193 – 201'den ve 1987, s. 155'ten aktaran Albayrak, 2009, s. 14.

³² Sağlam, 2004, s. 27'den aktaran Albayrak, 2009, s. 14.

- 10) Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı hatırlatırlar.
- 11) Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt verirler.
- 12) Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler.
- 13) Töre ve gelenekleri bildirirler.
- 14) Kimi inanışları bildirirler.³³

Bütün bu tanımlardan ve özelliklerden yola çıkarak XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda geçen atasözleri saptanarak anlamlandırılmış ve aşağıdaki gibi alfabetik ve örnekli olarak sözlük haline getirilmiştir.

³³ Aksoy, 1984, s. 21 – 22'den aktaran Oğuz, 2008, s. 164.

2.1.2. Bahsi Geçen Eserlerde Kullanılan Atasözlerinin Alfabetik Sözlüğü

A

- **Açtı ağzını yumdu gözünü:** Öfkelenerek veya kızarak ağır sözler söylemek. (Örnek beyitte bu atasözünün tersi anlamına atıf yapılmıştır.)

Gaybetinden giç bu halkuñ agzuñı yum gözüñ aç
Heybetinden korkarısañ dû-cihân Cebbârınuñ (KÜD – §85 – 21)

- **Akil kişi buz üstüne bina kurmaz:** Akıllı olan kişi nerede ne yapılacağını bilmelidir.

Gâfil duruşuben ne yaparsın bu fenâyı
'Âkil kişi urur mu buz üstünde binâyı (KÜD – §138 – 1)

- **Akil kişi taş üstüne toprak sıvamaz:** Akıllı olan kişi nerede ne yapılacağını bilmelidir.

'Aklum ü bilüm var dir iken dünya yaparsın
'Âkil kişi taş üstüne toprak mı sıvadur (KÜD – §139 – 2)

- **Allah'tan korkmaz Nebî'den (kuldan) utanmaz:** Utanması olmadan iş yapan ya da yaşayan kişileri tanımlamak için kullanılan bir atasözüdür.

Müttekî şol kimseye dirler kim ol

Tañrı'dan korha Nebî'den utana

(KÜD – §38 – 11)

- **Ârif olan bilir:** Aleni olmayan bir şeyi anca o işin ehli anlar.

Eşrefoğlu Rûmî bu remzi yine 'ârif bilür

Bilmedi bilmeye her 'âmi vü nâdân gizlidür

(ERD – §13 – 13)

Dâhî gönül sözi çokdur eger dirsem anı olmaz

*Ne hâcet söylemek 'amma **bilür 'ârif** ki ol nedür*

(ERD – §23 – 14)

- **Ârife söz ayândır:** Bilen kişiye açıklama yapmak gereksizdir.

Zerremün bir zerresinde niçe bin şems var benüm

'Ârife bu söz 'ayân illâ 'avâmdan gizlidür

(ERD – §13 – 2)

- **Âriflerin sözünden ârifler anlar:** Bilgili kişilerin sözlerini her duyan anlayamaz.

'Âriflerüñ kelâmın ârifler añlar ancak

Her câhiliñ katında sır sözün añmag olmaz

(RD – Müf 7)

- **Aş üstüne tuz ekmek:** Zaten güzel olan bir şeyi daha da güzel kılmak, bir şeyin seviyesini artırmak anlamında kullanılır.

'İşkında gam yimek baña yitmez midi söger

*Gûyâ ki sögme **duzdur eker aşum üstine***

(RD – G 67 – 5)

- **Âşığın sureti fakir, manası sultan olur:** Aşk sahibi olan kişi aslen fakir görünse de manen sultan kadar zengin sayılır.

Gerçi 'âşık sûretâ miskîn fakîr

İllâ ma'nâda ulu sultân durur

(ERD – § 8 – 18)

- **Aşkî olan kişi cahil olamaz:** Âşık olmak başlı başına bilgin olmak gibidir.

Her kimün kim 'ışkî var câhil degül

Zîrâ her müşkil ana âsân durur

(ERD – § 8 – 19)

- **Aşkî olmayanın canı yoktur:** Aşksız kişi cansız sayılır.

'İşkî olmayan kişinin cânı yok

Sâmirî gâvî³⁴ gibi bî-cân durur

(ERD – § 8 – 3)

- **Aşksız cihan samana değmez:** Aşk olmayan bir dünyanın hiçbir değeri yoktur.

Diseler 'ışkî ko al ne dilerse

Diyem 'ışksuz cihân değmez samâna

(ERD – § 100 – 6)

- **Aşksız olanın her sözü savaş sebebidir:** Aşkî olmayan kişinin her işi ters, her sözü boştur.

'İksuzun her sözi da'vâ-yı cenk

Kibr ü 'ucbî sıfâtı şeytân durur

(ERD – § 8 – 7)

- **Aşksızın tâ'ati heba, aşğın küfrü imandır:** Aşksız olanın ibadeti boşa gider, aşk sahibinin ise küfrü bile ibadet sayılır.

'İksuzun her tâ'ati olur hebâ

'Âşıkun küfri dahî îmân durur

(ERD – § 8 – 15)

- **Ayana beyan gerekmez:** Zaten açık olan bir şey için açıklama yapmak gereksizdir.

³⁴ Beytin baskısı yapılan halinda "gâvî" kelimesi yanlış olarak "kâvî" şeklinde yazılmıştır.

Çü dil-ber cânâ cân oldu vişâli râygân oldu

Şol işler kim 'ayân oldu beyân aña ne hâcetdür (ŞD – G LXXIII – 6)

Zâtuñ 'ayândur illâ vaşfuñ beyâna gelmez

Yâ nûrsın muşavver ya rûhsın mücessem (ŞD – K VIII – 9)

B

- **Bağla nefsinin itini, yemesin halkın etini:** İnsan nefsi köpek gibidir. Eğer bastıramazsan başkasının hakkına musallat olmaya kalkar.

Bağla nefsünün itin yimesin halkun etin

Emîn olma nefsünden dime nefsum yavaşdur (ERD – § 12 – 13)

- **Bâlâsına dayanan kendi belâsını ister:** Rütbesine, makamına güvenip ona dayanan kişi kendi belasını istemiş sayılır.

'Işkına ulaşıldan kevneynden kesildüm

Bâlâsına tayanana kendü belâsın ister (ŞD – G XXXIX – 2)

- **Baş sözü ayağa söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Bir 'uzvı sırrını dime bir 'uzva sen sen ol

Başuñ sahin başuñ sözün ayaga söyleme (RD – G 71 – 5)

- **Başa gelmeyince bilinmez:** Bazı kötü olaylar insanın kendi başına gelmeyince nasıl bir durum olduğu tam olarak anlaşılmaz.

Kimse hâlin kimse bilmez girüden

Gelmeyince başına i hoş hisâl (KÜD – § 86 – 22)

- **Bâz-ı sefîd (Beyaz Doğan) sırrı çaylağa söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Tûtî kelâmını dimegil kara kargaya

Bâz-ı sefîd sırrını çaylağa söyleme (RD – G 71 – 2)

- **Ben falanım demekle adam olunmaz:** Lafla peynir gemisi yürümez atasözüyle aynı anlamdadır. Şöyle yaparım böyle yaparım demekle yapılması gereken işler yapılamaz.

Men filânam demekile olmaz

Kimdedür gör rızâsı Mevlânuñ (RD – K 3 – 2)

- **Bende düşene tîr ü kemân vurulmaz:** Düşene bir tekme daha atılmaz, tuzağa düşmüşse kılıç vurulmaz anlamlarındadır.

Zülfûñ kemendi câna yiter göz ü kaç nedür

Hâcet mi bende düşmişe tîr ü kemân dahı (ŞD – G CXCVIII – 5)

- **Bîmâr olanın halinden bîmâr olan anlar:** Dertli kimsenin halini ancak aynı derdi çeken bilir.

Bîmâr olan bilür yine bîmâr hâlini

Mecrûh hastenüñ haberin saga söyleme (RD – G 71 – 3)

- **Bir gönülde iki sevda olmaz:** İki karpuz bir koltuğa sığmaz atasözüyle aynı anlamdadır. Aynı zamanda birden çok işle meşgul olmak başarı getirmez anlamındadır.

İki sevgü bir gönülde sığmaya

İşbu söz gey mu'teberdür bellü bil (KÜD – § 88 – 22)

- **Bir namaza iki kible revâ olmaz:** İki karpuz bir koltuğa sığmaz atasözüyle aynı anlamdadır. Aynı zamanda birden çok işle meşgul olmak başarı getirmez anlamındadır.

Hiç bir namâz olur mı revâ iki Kibleye

Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek (KÜD – § 83 – 7)

- **Bûdun akıbeti nâ-bûddur:** Varlığın sonu yokluktur.

Dehr-i dînûñ gerdişi key zûddur

Mâl u mülkinüñ ziyânı sûddur

Pes gerek yeksân saña nâ-bûd u bûd

Çün ki bûduñ 'âkıbet nâ-bûddur (RD – Kıt 65)

- **Bülbül sözü kelâğa (karga) söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Söyleme iy habîbüm sözüñ rakîbe zinhâr

Kim gördi söyledügin bülbül sözün kelâga (RD – G 72 – 6)

Ç

- **Çerâğın içi pervane yandığı için yanar:** Karşılıklı olarak aynı kötü duruma düşenler aynı derecede üzülmürler.

Sanmañ ki 'âşık içün ma'sûk özi göyünmez

Pervâne yandugı-y-çün içi yanar çerâgûn (RD – G 38 – 3)

- **Çok muhabbet tez ayrılık getirir:** Birisiyle çok samimi olmak sıkıntı doğurabilir.

Her ulaşup sevişüp bilişenler

Son uci ayrılur el hükmü li'llah (KÜD – ş 114 – 8)

D

- **Dağda biten narın tadı olmaz:** Özenilmeden yapılan işten hayır gelmez.

Bâğubân bul tag ağacı gibi olma kim anuñ
Terbiyetsüz bitdüğiçün tadı yoktur nârınuñ (KÜD – ş 85 – 30)

- **Divaneden us istenmez:** Akıllı olmayan kişiye akıl danışılmaz. Her kişiden yardım istenmez.

İ baña ögüt viren kim kanı ussuñ i delü
'Âkiliseñ sen dahı us isteme dîvânedan (KÜD – ş 99 – 7)

- **Derdini söylemeyen derman bulamaz:** İnsan sıkıntısını başkalarıyla paylaşarak giderebilir.

Varunu vir dost derdinden ala gör bir zerrece
Tâ ki sana da diyeler derdi var dermân diler (ERD – ş 6 – 3)

- **Derdini dertliye söyle:** Dertli kimsenin halini ancak aynı derdi çeken bilir.

Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl
Zîre her tadı tadmayan tuymaz (KÜD – ş 73 – 9)

- **Dertsiz kişi yularsız hayvan sayılır:** Sıkıntı çekmeyince insan olgunlaşamaz.

Bî-derd olan insân degül hîç 'ameli olmaz kabûl

***Derdsüz kişi** bu 'âlemde bir **yularsız hayvânımış** (ERD – ř 46 – 2)*

- **Dost saf gönüllere konar:** İçi temiz olmayan insan dost edinemez.

Hayâl-i gayrıdan gönlün safâ kıl

***Ki sâft gönüle dost konasıdur** (ERD – ř 9 – 3)*

- **Düğünün sonu matemdir:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

*Çün **her düğün** ü şâzı **soñı mâtem** ü gamdür*

***Bu derdile âh it yüregüñ yar ölüm var** (KÜD – ř 46 – 32)*

Ne bal u gül var arusuz dikensüz

***Ne düğün var ki âhir mâtem olmaz** (KÜD – ř 72 – 13)*

- **Dünya kimseye kalmaz:** Bu dünya da hiçbir Allah'ın kulu sonsuz bir ömre sahip olmamıştır olmayacaktır.

*Bu dünyâyâ virme gönül **dünyâ sana kalur degül***

***Dünyâ seven dost katına yüz agıyla varur degül** (ERD – ř 67 – 1)*

Niçe yapup düzevüz ev ü hâne

***Çü dünyâ ne bege kalur ne hâna** (KÜD – ř 1 – 78)*

Bu dünyâ kimseye kalmadı hergiz

***Ne hod bize kalur el hükmü li'llah** (KÜD – ř 114 – 6)*

E – F

- **Eğri oturup doğru konuşmak:** Birisine karşı tutumunuz ne olursa olsun doğruyu söylemekten vazgeçilmemelidir.

Servî boyun âzâdeliğın söyledi kaçuñ

*Egri oturur ille ne **toğru haberi** var* (ŞD – G LIX – 5)

- **Ekin yaşken biçilmez:** Her şeyin bir doğru zamanı vardır.

Hirmen uhtunda hâsılı yog anuñ

*Kim **ekinini** yaşiken **biçdi*** (KÜD – §126 – 10)

- **El için kuyu kazan evvelâ kendi düşer:** Başkası için kötülük isteyen ya da hazırlayan kişi önce o kötülüğe kendisi uğrar.

*İgen **kazma** kuyuyu ayruğiçün*

*Ki âhir **sen** yatisarsın içinde* (KÜD – § 119 – 8)

- **Fani mimarın baki binası olmaz:** Fani olanın yaptığı hiçbir iş baki olarak kalmaz.

Bil kavî bünyâd anuñdur kim bekâ mülkin yapar

Payidâr** olmaz **binâsı fânî ev mi'mârınuñ (KÜD – § 85 – 11)

G

- **Gönlünde aşk olmayan kişinin aslı hayvandır:** Aşk olmayan kişi ehlileşmemiş sayılır.

Her kimün kim 'ışkı yok hayvân durur

Gerçi kim sûretde ol insân durur

(ERD – § 8 – 1)

- **Göz görür gönül sever – ister – çeker:** Kişi görmediği şeyi istemez ama görüp de beğendiği şeyi arzular.

Göz gördi gönül sevdi şu bir 'ışveli kürdi

Gönlüm bilür anı ki gözüm anda ne gördi

(RD – G 81 – 1)

- **Gül dikensiz olmaz:** İyi veya güzel olan her şeyin az çok sıkıntı veren bir yanı da bulunur.

Cefâsuz kimse irmedi vefâya

Gül olmaz bellüdür hâr olmayınca

(ERD – § 97 – 13)

Ne bal u gül var arusuz dikensüz

Ne düğün var ki âhir mâtem olmaz

(KÜD – § 72 – 13)

- **Gümân ile î mân aynı yerde olmaz:** Şüphe ve inanmanın aynı anda olması mümkün değildir.

Gümânula î mân bir yirde turmaz

Gümânı ko î mâna gel î mâna

(ERD – ş 98 – 25)

- **Gün doğmadan neler doğar:** Beklenmedik bir sırada umut verici durumlarla da karşılaşma imkânı vardır.

Devrân ki hâdisât ile her gice yüklüdür

Gün toğmadan neler toğa kim bile nâ-gehân

(ŞD – Mus VI*1 –

6)

- **Günahsız kimse kılıçla imtihan edilmez:** Davranışlarımız karşımızdaki kişiye göre olmalı ve ne olursa olsun adil olunmalı.

Olub 'âlemde hançer-keş aduñı koma merdüm-küş

Günâhsuz kimseye öküş çeküb tîg imtihân itme

(RD – G 68 – 5)

H

- **Hakikatin esası ondur biri az söylemek dokuzu susmak:** Söz gümüşse sükût altındır atasözüyle aynı anlamdadır. Susmak ve az konuşmak her zaman için daha verimlidir.

Hakikat on-durur dimiş ki bil hoş

Biri az söylemek tokuzı hâmûş (RD – M 2 – 2)

- **Bîmâr olmayınca tîmâr verilmez:** Hakkını almak için önce hak sahibi olmak gerekir.

Var evvel dertlû ol andan em iste

Tîmâr yok sana bî-mâr olmayınca (ERD – § 97 – 17)

- **Hastanın haberi sağ olana verilmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Bîmâr olan bilür yine bîmâr hâlini

Mecrûh hastenüñ haberin saga söyleme (RD – G 71 – 3)

- **Her adı Bahadır olan Rüstem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Bahâ dür dime zişte kem bahâdur

Çü her adı bahâdur Rustem olmaz (KÜD – § 72 – 21)

- **Her Ahmed Resul-i Ekrem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Mesel yönünden olur mı berâber

Kamu Ahmed Resûl-i Ekrem olmaz (KÜD – § 72 – 17)

- **Her baharın sonu hazandır:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Yaz u kış fikrini ko vakti şafâ bil Şeyhî

Her bahârûñ şoñtî hod faşl-ı hazân olsa gerek (ŞD – G CII – 6)

- **Her 'Bey' adlı kişi sultan olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Her beg adlular meselde **bir degül sultânıla**

Her yig atlular cihânda şâh-süvâr olmaz kişi (KÜD – § 131 – 33)

- **Her cahilin katında sır sözü anılmaz:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

'Âriflerüñ kelâmın ârifler añlar ancak

Her câhilüñ katında sır sözün añmag olmaz (RD – Müf 7)

- **Her canlı bir gün ölümü tadacaktır:** Yaratılan her şey zamanı geldiğinde ölecektir.

Kemâl Ümmî bu derde çâre sabr it

Çü her toğan ölür el hükmü li'llah (KÜD – § 114 – 14)

- **Her gündüzün sonu gecedir:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Düğünün yası şâzının gamı var

Gündüzün soñı leyl-i deycûrdur (KÜD – § 51 – 7)

- **Her hırka giyenden Edhem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Kamu yohsul makâm-ı fakra irmez

Dahı her hırka giyen Edhem olmaz (KÜD – § 72 – 18)

- **Her İsa anası Meryem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Mesîh olur mı her yayak müsâfir

Kamu 'İsâ anası Meryem olmaz (KÜD – § 72 – 19)

- **Her kuyu suyu Zemzem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Meger hûyı hoş ola suyu arı

Zirâ her kuyı suyu Zemzem olmaz (KÜD – § 72 – 22)

- **Her nefis bir gün ölümü tadacaktır:** Yaratılan her şey zamanı geldiğinde ölecektir.

Dünyâda bu ölüm şu kadehdür ki soñ ucu

Elbetde kamu nefis anı tadar ölüm var (KÜD – § 46 – 12)

- **Her sabahın sonu gecedir:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Ne yaz ola ki öñinde kışı yok

Ne tañ gördük ki soñı ahşâm olmaz

(KÜD – § 72 – 14)

- **Her tadı tatmayan bilmez:** Her işin zevkini sadece onu yapanlar bilir.

Derdini dertliye dir Ümmî Kemâl

Zîre her tadı tadmayan tuymaz

(KÜD – § 73 – 9)

- **Her taş yakut değildir:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Her hacer la'l olmaya iy bî-basar

Kimi yâkût kimisi mercân durur

(ERD – § 8 – 5)

Degme mürşid Hamîd'e öyküne mi

Ya kamu taş olur mı la'l u 'akîk

(KÜD – § 78 – 26)

- **Her yazın sonu kıştır:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Ne yaz ola ki öñinde kışı yok

Ne tañ gördük ki soñı ahşâm olmaz

(KÜD – § 72 – 14)

i

- **İyilik eden iyilik bulur:** İyilik eden kimseye zamanı geldiğinde başkaları da iyilik ederler.

*Bunda vü anda **eylük iden bulur eylügen***

Azgunluk eyleyen bile tügen alır gider

(KÜD – § 56 – 10)

K

- **Kaçan kovalanır:** Her alanda kendini ağırdan satanlar cazip olurlar.

Biñ yıl kovarısañ tutamazsın bu dünya'ı

Bir bî-vefâdurur ki seven kişiden kaçar (KÜD – § 48 – 3)

- **Karanlık aydınlığın içine sığmaz:** Güneş balçıkla sıvanmaz atasözüyle aynı anlamdadır. Herkesin bildiği bir gerçek inkar edilemez manasında kullanılır.

Taşı sâfî içi kalb olma zinhâr

Ki sığmaz karañu aydın içinde (KÜD – § 119 – 4)

- **Karganın şekerden nasibi olmaz:** Herkes hak ettiğini alır.

Şeker yimek dilersen tûtî olgıl

Ki karganun nasîbi yok şekerden (ERD – § 84 – 6)

- **Kavakta elma/hurma yetişmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Kâbiliyyetsüz öğüt tutmaz kuru yirde söğüt

Hem kavakta alma vü hurmâ anâr kişi (KÜD – § 131 – 29)

- **Kılıç kınını kesmez:** Sert ve öfkeli kişi yakınındakilere zarar vermez.

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme

Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(KÜD – § 119 – 11)

- **Kimi bozar kimi çözer:** Kimi insan sorun çıkarmaya meyilliyken kimisi sorunları çözmede yetenklidir.

Kimse ol oñardugın azdurmaya

Kimse ol azdurdugın oñarmaya

(KÜD – § 40 – 4)

- **Kimse kendi ayıbını bilmez, başkasının ayıbına güler:** İnsanlar her zaman başkalarının hatalarını görmede iyidirler, kendi hatalarını hiç görmezler.

Halâyık 'aybını gözlersin illâ

Senüñ öz 'aybuña gözün kaparsın

(KÜD – § 105 – 16)

Kendü 'aybuñ añup agla zînhâr

Ayruguñ 'aybına bakup gülmegil

(KÜD – § 88 – 10)

- **Kişinin işi kendi erkındendir:** Her insan kendi yaptığı işlerle anılır ve bilinir. Herkes kendi yaptığı işle karakterini belirler ve belli eder.

Ecel irincegez çıkar nâ-çâr

Kişinüñ işi kendü erkinden

(KÜD – § 98 – 7)

- **Köprü üstüne bina kurulmaz:** Kötü sonuçlar doğuracağı belli olan bir işi yapmamak gerekir.

Mustafâ dünyâya köprüdür giçün yapmañ didi

Köprü üstinde 'imâret pâydâr olmaz kişi

(KÜD – § 131 – 10)

- **Kuru yerde s bitmez:** Olmayacak yerde olmayacak Şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Kbiliyyets  tutmaz kuru yirde s

Hem kavakta alma v hurmâ anr kişi (KD – Ő 131 – 29)

- **Kurunun yanında yaş da yanar:** Beğenilmeyen tutumlarından dolayı cezalandırılan kişilerin yanında su olanlar da sular gibi hırpalanır.

Âteş-i 'iŐkile yandı dutuŐub g g

Bu meseld kim yanar kuru yanınca dahu yaş (RD – G 30 – 7)

L – M

- **Leyla'nın kadrini Mecnûn olmayan bilemez:** Bir şeyin kıymetini ancak ona muktedir olanlar anlayabilir.

Belki Mecnûn olmayan bilmez

Hüsni keyfiyyetini Leylânun

(RD – K 3 – 10)

- **Mal canın yongasıdır:** İnsan malına gelen zarardan, canına gelmişçesine acı duyar.

Kankı yar kim yoluña cân virmege da'vî kılur

Akça cândandur sen andan sına evvel zer dile

(KÜD – § 122 – 9)

- **Miyâncıya tercüman gerekmez:** İşi bilene işi açıklamak gereksizdir.

Şeyhî hayâl-i yâr ile çün der-kenârdur

Hâcet nedür miyâncıya hod tercemân dahı

(ŞD – G CXC VII –

7)

- **Mühür kimdeyse Süleyman odur:** Bir işte yetki kimdeyse kudret ve kuvvet ondadır.

Kâf-ber-Kâf hâkimem hükm iderem

Mühr elümdedür Süleymân olmuşam

(ERD – § 71 – 4)

N

- **Ne edersen kendine edersin:** Kişi iyi ya da kötü ne yaparsa yapsın bundan önce kendisi etkilenir ve yaptığıyla anılmaya başlar.

*Eyü yavuz **kişi n'itse çü kend'özine ider***

Yolına şol gelür âhir ne sandısa işe (KÜD – § 120 – 6)

- **Ne ekersen onu biçersin:** İnsan nasıl davranırsa o şekilde karşılık görür.

Hakk seni dünyâya saldı zirâ'at idesin

***Sen ne ekdün ne biçesin** hâsılun yok bir samân* (ERD – § 88 – 9)

Nebî yarın ne olasın getürdi dün yâda

Ki âhir anı biçer kim ne ekse dünyâda (KÜD – § 116 – 6)

*Konan uçar gelen giçer **eken biçer** ü göçer*

Zî-cân ki dosta kavuşa bir hoş vefâtıla (KÜD – § 121 – 24)

Hayr it ki dünya âhîretüñ tarlası durur

Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer (KÜD – § 48 – 8)

- **Nefsini bilen Rabbini bilir:** Nefsini bilmek kişinin olgunlaşmasına ve imana gelmesine yeterlidir.

Nefsüñi bil-kim bilesin Rabbüñi

Nitekim buyurdi Nebi Men âref

(KÜD – § 76 – 7)

- **Ne oldum dememeli ne olacağım demeli:** Kişi bugün içinde bulunduğu parlak durumun sürüp gideceğini sanmamalı, yarın kötü bir duruma düşebileceğini hatırdan çıkarmamalıdır.

Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim

Ki girü soñra yönüñ ol yañadur

(KÜD – § 49 – 2)

O – Ö

- **Ok atılan yere nişân gerek:** Ne iş yapılırsa yapılsın bir amacı, hedefi olmalıdır.

Gitdi göñül ü cân gözüñe karşı ten tırur

Elbette ok atıldığı yirde nişân gerek

(ŞD – Mus III*2 –

8)

- **Öynüne uran köpek uyuz olur:** Yemek yediği kaba pislemek, yemek yediği kabı tekmelemek deyimleriyle aynı anlamdadır. Yardım ve ilgi gördüğün kişilere kötülük etmek veya haklarında kötü konuşmak kişiye kötülük getirir anlamında kullanılmıştır.

Pîr elinden çün yidiñ nân u nemek

Ehl-i pîre pes yine hürmet gerek

Hâne-dân-ı şeyhe sahn bed dime

Uyuz olur öynine uran köpek

(RD – Kıt 48)

Sögme üstâduña zinhâr iy püser

Nişe kim üstâdına her kim söger

Öynine uran uyuz it kimi ol

'Âkıbet olur uyuz u kûr u ker

(RD – Kıt 49)

S – Ş

- **Sağ olanlar sayrının (yaralı) halinden bilmez:** Dertli kimsenin halini ancak aynı derdi çeken bilir.

Anda aglasam baña gülüp sögüp tañlarduñuz

Sayrunuñ hâlin ne bilür sag olan kardaşlar (KÜD – ş 61 – 13)

- **Sarraı önünde kem ayar olmak olmaz:** Hiç kimse işin aslını anlayabilecek kişilerin önünde kendini küçük ya da bilgisiz gösterecek işler yapmaz.

Kâl içinde sızuben hâlini sâfî eyleyen

'Âkibet sarrâf öñünde kem 'ayâr olmaz kişi (KÜD – ş 131 – 39)

- **Sırrını söylemem dudağa söyler her bulduğı kulağa:** İnsan her sırrını her bulduğı kişiye söylememelidir. Çünkü sır tutmasını bilmeyen kişi sırrı ifşa eder.

Hem-dem degüldür iy dil dime sözüñ dudaga

Diseñ sözüñi söyler her bulduğı kulaga (RD – G 72 – 1)

- **Sirke kabında bal taşınmaz:** Kötü bir şeyden illa iyi bir sonuç çıkarmaya çalışmak mantıksız olabilir.

Agu talında bite mi hurma

Sirke kabı taşına bal uymaz

(KÜD – § 73 – 3)

- **Son pişmanlık fayda etmez:** İş işten geçtikten sonra pişman olmanın yararı yoktur.

*Soñ peşîmân assı kılma*z gâfil olma tevbe kıl

Hâzır ol kim hem saña vü hem bañadur bu ögüt (KÜD – § 41 – 25)

İriken tevbe kıl ki kimseye hiç

*Assı kılma*dı soñ peşîmânlık (KÜD – § 78 – 24)

*Soñ peşîmân assı kılma*z tevbe kıl

*Ölüm eli bogazuñı tutma*dın (KÜD – § 96 – 27)

- **Sözün tadını her ağız bilemez:** Her insan aynı derecede kadir kıymet bilemez.

Degme ağız ne bilür söz tadını

Ehl-i dil añlar ne söyler işbu dil (KÜD – § 88 – 26)

- **Şahsa kadem (şans) gerek:** Bir şey nasibinde yoksa olmaz. Ne kadar tecrübeli, bilgili, yetenekli olursa olsun insana nasip, kısmet ve şans da gerektir.

Hîç bî-nasîbe kuvvet-i zûr assı eylemez

Bu söz meseldür ahı ki şahsa kadem gerek (KÜD – § 83 – 11)

- **Şahtı şahbaz oldu:** Durumu zaten kötüyken daha da beter hale gelmek.

Gâh onaram gâh azaram bu halk içinde gezerem

Gâh şâh olup şâh-bâz olup şikâr olup avlanuram (ERD – § 69 – 8)

T

- **Taş (dış) düzmekle sûfî olunmaz:** Göstermelik iş yaparak bir konuda usta, âlim olunmaz. Dış görünüşü düzeltmekle ile sûfî olunmaz.

Taşın düzmekile er sûfî olmaz

Hem ic sâfî vü hem taş olmayınca (KÜD – § 115 – 12)

- **Taşlık yerde tohum bitmez:** Her şey yerli yerinde güzeldir. Bir işten verim almak için o işe uygun yerde yapmak gerekir.

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde

Ya hod sınık kab içinde turur mı âb-ı Zülâl (KÜD – § 87 – 38)

- **Tok açın halinden bilmez-anlamaz:** Varlıklı olanlar yoksulun ne denli sıkıntı içinde olduklarını bilmez.

Nite añlar ğanî muhtâc hâlin

Ne bilsün tok olanlar ac hâlin (ŞD – M I – 73)

- **Tûtî kelâmı karakargaya söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Tûtî kelâmını dimegil kara kargaya

Bâz-ı sefîd sırrını çaylağa söyleme (RD – G 71 – 2)

U

- **Ulu kişi kelâmı uşağa söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Söz söyleseñ kişiye añladuđınca söyle

Ulu kişi kelâmın söylemegil uşaga (RD – G 72 – 4)

- **Umman katreye ihtiyaç duymaz:** Gönlü çok geniş olanlar küçük şeylere takılmaz, onlarla uğraşmazlar.

İ cevâhir gencini saksı bahâsına satan

Katreye sen nîşe muhtâc olasın 'ummâniken (KÜD – ř 109 – 7)

- **Uyuyan düşmanın yüzüne su serpilmez:** İnsana kötülüğu dokunacak kişilere kötülük yapmaları için fırsat verilmemelidir.

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın

Uyur düşmen yüzine su sepersin (KÜD – ř 105 – 6)

V – Y

- **Vermeyince Mabûd neylesin Mahmûd:** Allah, rahat bir yaşam veya yetenek kısmet etmemişse kulun elinden bir şey gelmez.

Yardım olmayınca ol Sultân'dan

Yaluñuz hiç kimse iş başarmaya (KÜD – § 40 – 2)

- **Yarının bugününe göredir:** Bugün ne yaparsan yarına da onlar kalır.

Her ki bugün gördi yarın ol görür yarın dahi

Gözüñ aç kim bu günüñe göredürür yarınıñ (KÜD – § 85 – 42)

- **Yaş sebze içinde kuru kabuk olmaz:** Hepsi güzel ve taze olan şeylerin içine kuru, bayat olanlar yakışmaz.

Meclis boşalmasun toludan şûfi(y)i görüp

Yaş sebzeler içinde niçe kuru kab olur (§D – G XXI – 7)

- **Yerine diken eken zamanında ürün alamaz:** Ne ekersen onu biçersin atasözüyle aynı anlamdadır. Yanlış yerde, yanlış zamanda, yanlış iş yaparsan, yanlış sonuç alırsın.

Yirine diken diken vaktinde hâsıl diremez

Acı agu ağacında tatlı bâr olmaz kişi (KÜD – § 131 – 28)

- **Yükü ağır olanlar yol çekemez:** Maddi ya da manevi olarak çok fazla sıkıntısı olanların başladıkları işten hayır gelmez.

Kayduñı kes ki menzile yitesin

Çün ağır yüklüler yola döymez

(KÜD – § 73 – 7)

Z

- **Zakkum ağacında badem olmaz:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Vefâ umma gönül giç dünyeden kim

Hiç agu agacında bâdem olmaz (KÜD – § 72 – 7)

- **Zakkum ağacında hurma bitmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Agu talında bite mi hurma

Sirke kabı taşına bal uymaz (KÜD – § 73 – 3)

- **Zakkum ağacında şeker bitmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Yirine diken diken vaktinde hâsıl diremez

Acı agu agacında tatlu bâr olmaz kişi (KÜD – § 131 – 28)

2.2. Deyimler

2.2.1. Deyimler Hakkında Genel Bilgi³⁵

Atasözleri gibi çok yoğun ve yaygın kullanıma sahip olan "deyimler" ya da "tabirler" bazı zamanlarda atasözleri ile karıştırılmıştır. Öyle ki TDK'nın Türkçe Sözlüğünde bile bu ayrım tam yapılamamış ve bazı deyimler atasözü olarak yazılmıştır.³⁶ Atasözleri ile deyimler arasındaki ayrımı sağlam ve istikrarlı bir şekilde yapabilmek için tıpkı atasözleri gibi deyimlerin de tanımları ortaya konmalıdır. Bu tanımları aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür:

"Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce."³⁷

"Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği."³⁸

"Deyim, belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür."³⁹

"Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği."⁴⁰

"Asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözler."⁴¹

³⁵ Bu bölümde "Deyimler" hakkında çeşitli kaynaklarda bulunan tanımlar ve bu tanımlar doğrultusunda deyimlerin fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir.

³⁶ TDK'nın Türkçe Sözlüğünün 10. baskısında "Bulgurlu'ya gelin gitmek" (s.323) ve "Hem kel hem fodul" (s.711) deyimleri atasözü olarak gösterilmiştir. Bu hatalar 11. baskıda düzeltilmiştir.

³⁷ Aksoy, 1988, s. 52'den aktaran Albayrak, 2009, 15.

³⁸ Korkmaz, 1992, s. 43'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

³⁹ Aksan, 1982, s. 37'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴⁰ Topaloğlu, 1989, s. 55'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴¹ Elçin, 1993, s. 642'den aktaran Oğuz, 2008, s. 165.

"Deyimler, bağımsız ve klişeleşmiş kelime gruplarıdır."⁴²

"En az iki kelimededen oluşan, bu kelimelerin genel olarak mecaz anlamla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbı; tabir."⁴³

"Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir."⁴⁴

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak deyimler için şöyle genel ve derli toplu bir tanım yapılabilir: "Gerçek anlamlarından uzak, mecazi anlam yüklü, orijinal mana sahibi kelimeler ve kelime gruplarının çekici bir üslupla söylenen halleridir."

Deyimlerin biçim ve anlam özellikleri ile fonksiyonlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- 1) Deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Birçoğu mastar halindedir. Deyimlerdeki kelimeler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka kelimeler konulamaz.
- 2) Deyimler her zaman fiil kalıplarıyla kullanılırlar.
- 3) Deyimlerdeki bazı kelimeler isim ve fiil çekimlerine girerler.
- 4) Hiçbir fiil kipi taşımadıkları için cümle halinde bulunmayan deyimler vardır.
- 5) Cümle halinde olmayan deyimlerin bir kısmında da kelimelerin bazıları çekime girerler.
- 6) Deyimlerin bazıları iyelik ekleriyle kurulurlar.
- 7) Kafiye deyimler vardır.
- 8) Deyimlerde eski kalıplara, arkaik sözlere rastlanabilir.
- 9) Kimi deyimler atasözleri, hikâye ve fıkralardan türemişlerdir.
- 10) Deyimlerin hikâyeleri vardır.
- 11) Deyimler atasözlerinde olduğu gibi genel kural niteliğinde sözler değildir.
- 12) Deyimlerin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir.

⁴² Soykut, ..., s. 58'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴³ Albayrak, **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü**, s. 130.

⁴⁴ TDK, **age**, s. 651.

- 13) Bazı deyimler aynı zamanda atasözü olarak da kullanılabilirler.
- 14) Deyimler, atasözlerinde olduğu gibi, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvururlar. Deyimleri oluşturan kelime gruplarında benzetme yolu ile yapılanların hepsi ya da biri gerçek anlamlarının dışında fakat anlam içindedirler.
- 15) Deyimlerdeki hayaller çok defa mantık dışı ya da mübalağalıdır. Deyimler bazen süslü bazen boş sözlerdir.⁴⁵

Bütün bu tanımlardan ve özelliklerden yola çıkarak XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda geçen deyimler saptanarak anlamlandırılmış ve aşağıdaki gibi alfabetik ve örnekli olarak sözlük haline getirilmiştir.

⁴⁵ Oy, 1972, s. 99 – 101; Aksoy, 1984, s. 37 – 49; Elçin, 1993, s. 643 – 644'ten aktaran Oğuz, 2008, s. 165 – 166.

2.2.2. Bahsi Geçen Eserlerde Kullanılan Deyimlerin Alfabetik Sözlüğü

A

- **Aç it gibi sinlemek:** Dertle haykırmak, inlemek.

Sabırsuz yohsula âdem dimeñ kim

Leşe karşı şol aç it gibi siñler

(KÜD – § 65 – 11)

- **Aç kurt gibi yutmak:** Çok acıkmak.

Kamu mahlûkı yir toymaz bu yir hem

Yutar ac kurt gibi bir bir kapar sîn

(KÜD – § 105 – 11)

- **Ad komak:** Adlandırmak, ad bırakmak.

İy habîbüm çün rakîbüñ bendeñi bilmez senüñ

Pes neden adını zîrek kodılar ol güdenüñ

(RD – G 39 – 6)

- **Ad u sandan farig olmak:** Adından, sanından, şöhretten vazgeçmek.

Ölmezden ön öldünise ger sen seni bildünise

Yola boyun virdünise bu ad u sandan fârig ol

(ERD – § 65 – 5)

- **Adam olmamak:** İnsan olmamak, fitratında eksiklik olmak.

Her kimün gönlinde kim dost derdi yok âdem degül

Düşmiş ol hayvân 'ışka düni gün hüsrân diler (ERD – § 6 – 4)

- **Adavet kılmak:** Düşmanlık etmek.

Cân virür 'âşık bu yolda kasd-ı cânân eylemez

*Küfrile **kılmaz** 'adâvet meyl-i îmân eylemez* (ERD – § 39 – 1)

Cehd eliyle cân gözine çek mücâhede milin

*Nefsile hiç dostluk itme **kıl** 'adâvet tâ ebed* (ERD – § 4 – 11)

- **Adı sanı kalmamak:** Şöhretini yitirmek, unutulmak.

Vahdet-i sırra irenler ol dostıla dost olanlar

*Ol denizde gark olanlar **ada sana kalmayalar*** (ERD – § 10 – 7)

- **Adına yazılmak:** Bir kişinin şahsına ait olmak.

*Evvel **yazıldı adına** nuşret berâtı çün*

Oldı vücûdı hattına levh-i 'adem varak (ŞD – Mus III*4 – 2)

- **Adını yaymak:** Meşhur olmak, ünlenmek.

Benüm adum sanum bilmezdi kimse

*Cihâna 'ışkuñ **adum yayasıdur*** (RD – G 19 – 7)

- **Agu yutmak:** Zehir içmek, zor bir işe kalkışmak.

*Didüm gönül bu yolda bak gerekdür **agular yutmak***

Didi 'ışkıla zehr içmek bana sükker ü helvâdur (ERD – § 23 – 7)

- **Ağaç at üzre binmek:** Tabut içinde taşınmak.

*Âh ol **agac at üzre binüp** gitmekiçün kim*

İltüp bizi kabır içre koyalar ölüm var (KÜD – ş 46 – 48)

- **Ağına dolaşmak:** Tuzağa düşmek, kurtulamayacak şekilde ağa dolanmak.

*Cân mürğü kim **tolaşdı** kara zülfi **ağına***

Müşkil duzağa düşdi 'aceb ola mı rehâ (ŞD – G I – 3)

- **Ağlayıp çağılamak:** Çok ağlamak, kendini harap etmek.

***Aglamakdan caglamakdan** yaşlarum kıldı sipîd*

Gözümü yüzüm siyâhı neccinâ mimmâ nehâf (KÜD – ş 10 – 18)

- **Ağza mühür urmak:** Tamamen ve uzun süreli susmak.

*Hâtem-i la'lüñile **agzuma mühür urmaz** iseñ*

Yandugum mihr-i ruhuñ mihriyle mâhum duyılır (RD – G 13 – 4)

- **Ağzı kurumak:** Susamak, konuşamayacak hale gelmek.

Bir cevâb bulmayub olub hayrân

***Kuriya agzuñ** içre dil ü damak* (KÜD – ş 77 – 9)

- **Ağzı süt kokmak:** Toy, tecrübesiz olmak.

*Henûz tıfl-ı semen **süd koñarken ağzında***

Sebeb ne şeybetine havf-i firkat-i aħbâb (ŞD – K XIII – 15)

- **Ağzı anmak:** Hatırına, aklına, hayaline dudağını getirmek.

Şeyhî'ye muṭavvel görünür kışsa-i zülfüñ

*Teng **agzuñ añup** itdi sözün muḥtaşar iy dost* (ŞD – G XIV – 6)

- **Ağzına lezzet vermek:** Söylemesi hoş a gidilen bir şeyi söylemek.

'Âlem ağzına virdi lezzet-i cân

Şeker-i lâ-ilâhe illa'llâh

(ŞD – K I – 16)

- **Ağzına öykünmek:** Konuşma şeklinin veya söylediğinin taklidini yapmak.

Agzuña öykündüğü için gonca

Gül sabâya didi kulagını bur

(RD – G 20 – 5)

- **Ağzını açıp gözünü yummak:** Ağzına geleni söylemek.

Gaybetinden giç bu halkuñ agzuñı yum gözüñ aç

Heybetinden korkarısañ dû-cihân Cebbârınuñ

(KÜD – §85 – 21)

- **Ağzını açmak:** Konuşmak, konuşmaya başlamak.

Agzunı gıybet söz için açmayub

Kimselerüñ 'aybuna depretme leb

(RD – Mus 1*IV – 2)

- **Ağzını tutmak:** Konuşmamak için çaba göstermek.

Sâkî virürse şûfî-i yâbis-dimâğ pend

Şâfî mey ile ağzını tut mağzını ter it

(ŞD – G XII – 3)

- **Ah edip ağlamak:** Dertli dertli ağlamak, pişmanlıkla ağlamak.

Dünyâya gönül bağlaman sonra ah idüp aglaman

Her gussâdan emîn olun şâd u hurrem güli görün

(ERD – § 59 – 11)

Âh idüp agladukça gözüm yaşı kan olur

Bu dertli gönlümün hîç oñulmaz cerâheti (KÜD – § 23 – 76)

Müridler âh idüp aglar muhibler yüregın taglar
Anuñ derdi kamu saglar kıluben hasta ter kıldı (KÜD – § 27 – 12)

- **Ah etmek:** Pişman olmak, içini çekmek, beddua etmek, laf etmek.

Sîmîn-beden iseñ n'ola âhen-dil imişsin
Âh itmedi bir gün saña âhum eser iy dost (ŞD – G XIV – 2)

- **Ah kılmak:** Pişman olmak, içini çekmek, beddua etmek, laf etmek.

Ehl-i günâh kıldığı derd ile âh için
Muhtlşler itdügi 'amel-i bî-riyâ hâkı (ŞD – K IV – 6)

- **Ah oduna su serpmek:** Pişman olanı, içini çekenı, beddua edenı sakınleştirmek, yardım etmek.

Âhum odına şu sepegör şimdi 'âkıbet
Bâd-ı şabâdan isteyesin çok ğubârumuz (ŞD – G LXXXVI – 6)

- **Ahd kılmak:** Yemin etmek, söz vermek.

Şâhıla kıldugun ol ahdi meger beklemedün
Getürüp sen şâh katında yüziüne key ulu kir (ERD – § 20 – 6)

- **Ahde vefa göstermek:** Anlaşmaya sadık kalmak.

Nağd-i vakti görelüm 'ahde vefâ gösterelüm
Niçe bir ğuşsa ile kışsa(y)ı mâ-fât idelüm (ŞD – G CXXIII – 3)

- **Ahde vefa kılmak:** Anlaşmaya sadık kalmak.

Hiç nideyim bilmezem âh u vâh

'Ahde vefâ kılılmazam âh u vâh

(KÜD – § 113 – 1)

- **Ahdini sıdurmak:** Anlaşmayı bozmak.

Ne 'ilmüm var ne hod zühdüm ne hilmüm var ne hod cehdüm

*Ki her dem **sıdurur 'ahdüm** baña bu nefis-i emmârem* (KÜD – § 12 – 9)

- **Ahından od düşmek:** Çok dertlenmek.

*Her seher geh **od düşer** eflâke **âhumdan** benüm*

Her gice 'âlem tolar dūd-ı siyâhumdan benüm (ŞD – G CXVI – 1)

- **Ahiret yolunu gözetmek:** Ölümden sonrası için plan yapmak.

Kanı ol mürşîd-i kâmil ki bu dünyâ sarâyında

***Gözetdi âhiret yolın** kamu tedbîr ü râyinde* (KÜD – § 25 – 1)

- **Akdan karadan geçmek:** Her şeyden vazgeçmek.

***Geçdüm** bu **akdan karadan** ikilik sürdüm aradan*

Birliğine yitdüm dostıla birlikten okudum sebâk (ERD – § 53 – 14)

- **Akıl ermek:** Anlamak.

'Âkıla bu söz 'aceb gelür 'acebdür hem 'aceb

*'İşk makâmına **'akıl irmedi** hem irmez durur.* (ERD – § 15 – 10)

- **Akıl irürmek:** Anlamaya çalışmak.

Bu hikmete nazar itmez meger ulü'l-ebşâr

*Bu fikre **'akl irürmez** meger uli'l-elbâb* (ŞD – K XIII – 4)

- **Akis urmak:** Tecelli etmek, yansımak.

*Göresin anda **aks urmuş** cemâlin*

Şolok dem sen anı seni sanasın

(ERD – § 91 – 13)

- **Akl düzgününü bozmak:** Aklını karıştırmak, düzgün düşünmeye engel olmak.

*Sâkî getir şarâbı vü **boz 'aql düzgünün***

Yâ raht-ı cân şığa bir eve yâ hayâl-i dost

(ŞD – G XI – 3)

- **Akla gelmek:** Hatırlamak.

*'Âkıla bu söz 'aceb **gelür** 'acebdür hem 'aceb*

'İşk makâmına 'akıl irmedi hem irmez durur.

(ERD – § 15 – 10)

- **Akla sığmamak:** Mantıksız olmak.

*Gönül esrârı düzsem '**akla sıgmaz***

Husûsa has tevhîdün hazînesidür

(ERD – § 9 – 7)

- **Aklı bitirmek:** Düşünemez hale getirmek.

Bu 'ışk yolında seni târumâr it

Bu maristânda sen seni bî-mâr it

***Bitür** bu 'ışkıla '**aklı** temâmet*

Yiter varlık sana 'ışk 'ışkı yâr it

(ERD – Kit 69)

- **Aklı dağılmak:** Dikkati, konsantrasyonu bozulmak, kendini kaybedecek noktaya gelmek.

*Bu ne sırdur göricek yüzüñi '**aklum tağılur***

Anuñ için tutulur sözde lisânum bilesin

(ŞD – G CXLVII – 4)

- **Aklı koymak:** Düşünmekten vazgeçmek.

Zîhi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni

'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz (KÜD – § 31 – 23)

- **Aklı şaşmak:** Ne yapacağını bilememek, bocalamak.

Yine göñlüm 'aceb derde sataşdı

Ki 'aklum bilüm ussum külli şaşdı (KÜD – § 26 – 1)

- **Aklı yitirmek:** Delirmek, delirecek duruma gelmek.

Bu 'ışk yolında seni târ ü mâr it

Bu mâristânda sen seni bîmâr it

Yitür bu 'ışkıla 'aklı temâmet

Yiter varlık sana 'ışk 'ışkı yâr it (ERD – Kıt 4)

- **Aklını almak:** Çok şaşırtmak, korkutmak, sersemleştirmek, sevindirmek.

'Aklum alub kodı adum Rûşenî

'ışk yakub göñlüm evinde çerâg (RD – G 36 – 7)

- **Aklını başına getirmek:** Akılsızca ve düşüncesizce hareketlerde bulunmaktan vazgeçmek.

Bunda bitmeyen işler anda da bitmeyiser

Gafletten uyar cânun 'aklun başuna getür (ERD – § 16 – 4)

- **Aklını başından almak:** Çok şaşırtmak, korkutmak, sersemleştirmek, sevindirmek.

Bu 'ışk beni delü kıldı 'aklumu başumdan aldı
Mecnûnlayın düni günü zârî kıluben inledür (ERD – ř 17 – 2)

Bir gönül derîçesinden yine bir nûr aldı peydâ
'Aklumu başumdan aldı beni kıldı delü şeydâ (ERD – ř 2 – 1)

- **Aklını devşirmek:** Aklı başına gelmek.

Devşür 'aklunu galgala eyleme
Sil gözün yaşını gavgâ eyleme (ERD – ř 117 – 1)

- **Aklını dirmek:** Aklını başına getirmek.

Eşrefoglı Rûmî bu sözüm sanadur key işit
*Cân kuşın uçurmadın gözünü aç **aklunu dir*** (ERD – ř 20 – 14)

Nefse uyma cihândan umma vefâ
'Aklunu dir 'adûya sanma sadîk (KÜD – ř 78 – 7)

- **Al kılmak:** Hile yapmak, kandırmak.

*Göñül almağa **kıldun âl** iy dost*
Ne göñül cânı dahı al iy dost (şD – G X – 1)

- **Alçakgönüllü olmak:** Mütevazi olmak.

Anlaruñ yaşluca gözi hakkıçün
***Alçacuk göñli** vü sözi hakkıçün* (KÜD – ř 7 – 128)

- **Alem tutmak:** Dünyayı titretmek, ele geçirecek kudrete sahip olmak.

*Yürüseñ rezm için '**âlem tütarsın***
Otursañ bezme câm-ı Cem tütarsın (şD – M I – 10)

- **Âleme saçılmak:** Yayılmak.

Açıldı gaybi hazâyin bezendi rûy-zemîn

Saçıldı 'âleme yine yegi fütûh u mübâh (KÜD – § 28 – 2)

- **Âleme vücut vermek:** Yaratmak, yeniden düzenlemek, yeni şekil vermek.

Cûd-ı bahâr 'âleme virdi vücûd-ı nev

Âdem ki 'ibret almaya ola bu dem 'adem (ŞD – K X – 6)

- **Alkışlı işe karışmak:** Dua almak, hayırlı işe girişmek.

*Karış alma **karış alkışlu işe***

Göñül yıkmayup al halkuñ azâyın (KÜD – § 110 – 15)

- **Allah saklasın!:** Allah korusun.

Dimişdür Seyyid-i Muhtâr ki Ehli's-sûk ehlü'n-nâr

*Meger kim **saklaya Settâr** beni kim ehl-i bâzâram* (KÜD – § 12 – 23)

- **Allahtan korkmaz kuldan utanmaz:** Utanmadan, sıkılmadan kötü iş yapmak.

*Nîçe yazuk bir **Çalap'dan kork** ahı*

*Dahı **Peygamber'den utan** tevbe kıl* (KÜD – § 91 – 33)

- **Alnını yüzünü açmak:** Perdeyi kaldırmak, görünür hale getirmek, engelleri ortadan kaldırmak.

***Aç alnuñi yüzini** cihânuñ münevver it*

Çöz zülfüñi dimâgını cânuñ mu'aţtar it (ŞD – G XII – 1)

- **Altına od urmak:** Ateşi körüklemek, kıskırtmak.

Altına od urdı çün kim kızdı sac

Başladılar kalkımaga bî-mecâl (KÜD – § 86 – 7)

- **Altından gîtmek:** Dengesi bozulmak, desteğini kaybetmek, boşluğa düşmek.

Ma'rifet yolında ol oldum şananlar müntehî

*Göre ki öñ menzildedür **gîtdükde altından** feres* (ŞD – K II – 6)

- **A'ma gibi yoldan azmak:** Yolunu, yönünü şaşırarak, ne yapacağını bilememek.

Kim delüler bigi ussuz gezerüz

*Her dem **a'mâ bigi yoldan azaruz*** (KÜD – § 7 – 91)

- **Aman erişmek:** Destek gelmek, yardım yetişmek, yardım eli uzatmak.

*Necât ü 'avn ü **amân irişeydi** Fir'avn'a*

Ger öñdin eydeyidi Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*III – 74)

- **Aman vermemek:** Fırsat vermemek, yardım etmemek, merhamet göstermemek.

*Çek mezellet dârına kibr ü kine **virme amân***

Şöhreti ko küllî şöhret oldu âfet tâ ebed (ERD – § 4 – 6)

- **Amel kılmak:** İş yapmak.

*'İşkıla bilişeli 'illetle **kılmadum 'amel***

Cennet u hûr u kusûr için 'ibâdet itmezem (ERD – § 72 – 5)

- **Anadan iki kez doğmak:** Bir kişinin mürit olarak bir mürşide (ikinci anne / baba) bağlandıktan sonra yeniden doğduğuna inanılırdı. Buna "anadan ikinci kez doğmak" denilirdi.⁴⁶ Gönül gözünün açılması manasına gelen bir deyimdir.

Seyr-i melekût için cihânda

Biz anadan iki kez toganuz

(RD – Mus 2*I – 6)

- **Anberin çenber düzmek:** Amber renkli yemeni yapmak.

Hey ne çâbük-bâzdur hindû beñüñ kim zülfüñi

Gâh urur müşgîn resen geh 'anberîn çenber düzer (ŞD – G XXVI – 3)

- **Ansızın göçmek:** Zamansız ölmek.

İy dirîgâ geçdi ömrün kendüzüne gelmediñ

Bir gün ansuzın göçersin yolyaragın kılmadun (ERD – § 61 – 1)

- **Ar u namus şişesini taşa çalmak:** Ar, namus meselelerini hiçe saymak, umursamamak.

Nâmûs u 'âr şişesini taşa çalmışam

Yüzüm şuyını toprağa karam kandasın

(ŞD – G CXLIV – 7)

- **Ar u namusunu yere depmek:** Ar, namus meselelerini hiçe saymak, umursamamak.

Niçe bir lokma vü bir hırka için

Bu 'ar u nâmuñı yire depersin

(KÜD – § 105 – 7)

- **Aradan götürmek:** Ortadan kaldırmak, olmasına mani olmak.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/belge/1-83509/yrddoc-dr-a-yilmaz-soyyer-panel-bildirisi-haci-bektas-v-.html>.

*Giç dünye-'i mekkâreden **götür** hicâbı **aradan***

Ger diler iseñ Yaradan görine gayrûñ terkin ur (KÜD – § 60 – 12)

- **Aradan kaçmak:** Sıvışmak, canını kurtarmak, kimseye görünmeden ortadan kaybolmak.

*Rüstem-i nev-rûz **aradan kaçsa** tañ mı rahşveş*

Hamza-i bâd-ı şitâ çün gurrş-i aşkar kılar (ŞD – G LXXII – 7)

- **Aradan sürmek:** Ortadan kaldırmak.

*Geçdüm bu akdan karadan ikilik **sürdüm aradan***

Birliğine yitdüm dostıla birlikten okudum sebâk (ERD – § 53 – 14)

- **Araya almak:** Çevreye kabul etmek, gruba dahil etmek, dövmek.

Bi'llâh görüñ ki lutf ile ol zülfi mârını

*Kim hüsn gencini nicesi **almış araya** (ŞD – G CLVII – 4)*

- **Ardınca kaçmak:** Arkasına bakmadan kaçmak.

Bâtıl işden giç yönel Hak'dan yaña

***Kaç gör ardınca düşmen** yitmedin (KÜD – § 96 – 2)*

- **Ardından kesilmek:** Dünyadan göçmek, ölmek.

Uyardum sizi bu yolda dek bizümle geli görün

*Arkun arkun bu dünyânun **ardından kesili görün** (ERD – § 59 – 1)*

- **Arşa gölgesi düşmek:** Çok ihtişamlı, gösterişli olmak.

Bu yirde seyr idüp harekât itdügince ol

Düşerdi 'arşa gölgesinüñ kadd ü kâmeti (KÜD – § 23 – 30)

- **Arusa benzemek:** Gelin gibi olmak, rengârenk süslenmek.

Her tâze vü ter yapragı beñzetdi 'arûsa
Tañla yüzine jâleler incü dizer oldı (KÜD – § 33 – 7)

- **Aslına kavuşmak:** En başa dönmek, başlangıçtaki hale kavuşmak.

Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir niçe merdân alur gider (KÜD – § 56 – 8)

- **Aslına varmak:** Gerçeği kavramak, orijinaline ulaşmak.

Ben bu birlik didüğü yoklukdur anlarsan sözi
İkilik bu varlığın komaz varasın aslına (ERD – § 1 – 7)

- **Assılı bazar etmek:** Kazançlı, kârlı iş yapmak.

Varlığını yokluga viren gibi
Kimse hîç assılı bâzâr itmedi (KÜD – § 129 – 10)

- **Aş üstüne tuz ekmek:** Güzelleştirmek, iyileştirmek, iyi hale sokmak.

'İşkında gam yimek baña yitmez midi
Gûyâ ki sögme duzdur eker aşum üstine (RD – G 67 – 5)

- **Aşk bahrine düşmek:** Aşk denizine düşmek, âşık olmak.

Düşmişem 'ışk bahrine gavvâs olup
Bahr içinde gevher-i kân olmuşâm (ERD – § 71 – 2)

- **Aşk deryasına batmak:** Derin bir şekilde âşık olmak.

Zâhidâ tap kurı zühdile depele özüñi

'Âşık ol hoş 'ışk deryâsına bat mânend-i bat (RD – G 32 – 5)

- **Aşk odu düşmek:** Aşk derdiyle yanmaya başlamak.

'İşk odu düşdi vü yakdı yüregümüz yagını

Ol harâret kısıdı imdi agzumuzda yaradur (KÜD – § 53 – 3)

- **Aşk odu yanmak:** Aşk derdi çekmek.

Yüregümde yanan 'ıskun odıdur

Bu inildüm enin dünin günindür (ERD – § 5 – 8)

- **Aşk oduna yanmak:** Aşk derdi çekmek.

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup

Meskenet toprağı içre 'ışk odına yanmaduñ (KÜD – § 82 – 12)

- **Aşk şerbeti içmek:** Âşık olmak.

'İşk şerbetin içdünise cân gözini açdunısa

Dostıla buluşdunısa assı ziyândan fârig ol (ERD – § 65 – 3)

- **Aşka düşmek:** Âşık olmak.

'İşka düşdün niçün dermân arasın

'Âşıklar derd arar dermân içinde (ERD – § 111 – 2)

Her kimün gönlinde kim dost derdi yok âdem degül

Düşmiş ol hayvân 'işka düni gün hüsrân diler (ERD – § 6 – 4)

- **Aşka uymak:** Aşkın gereklerini yapmaya başlamak, kendini aşka teslim etmek.

*Gel **uy** bu '**ışka** kim bu 'ışk bekâdur
 Bu 'ışkun dâ'imâ neyli Hakkadur
 Dilersen kim göresin Hakk cemâlin
 Bu 'ışk gözgüsineher dem bakadur* (ERD – Kıt 1)

*Sen meni '**ışka uyub** eyledüñ âvâre gönül
 Yüregüñ yâreleyüb yaramaduñ yâre gönül
 Gövdemi başdan ayaga idüben yâre gönül
 Her gözi gördüğine uyucu sad-pâre gönül
 İy gönül vâý gönül vâ gönül iy vâý gönül* (RD – Mus 6*IV)

- **Aşktan eser bulma – bulamamak:** Aşktan herhangi bir iz, belirti veya alamet bulmak – bulamamak.

*Ger ölem toprak ola sünüklerüm
 Topragumda **buluna 'ışkdan eser*** (ERD – § 24 – 2)

- **At binmek:** At sürmek, ata binmek.

*Kimi **atlar biner** kollar beyince
 Kimi dermânda iki pula muhtâc* (KÜD – § 44 – 8)

- **At sürmek:** Ata binmek.

*Ruḥ tutarsañ piyâde yûriye şâh
 Fîl ü ferzîn n'olur çü **süresin at*** (ŞD – K XV – 26)

- **Ateşten deniz olmak:** Çok zor olmak, zorlu olmak.

*Bu 'âlem sanki **oddan bir denizdür***

Ana kendiyyi atmakdur adı 'ışk

(ERD – § 51 – 4)

- **Atı yarmak:** Atını geride bırakmak, yüklerden kurtulmak.

*Eş'ar yolından **atuñu yar** gerekse*

Var fakrıla fahr eyle çi ebyât ü çi eş'âr

(KÜD – § 45 – 13)

- **Atlastan fahr etmek:** Kıyafet ile övünme, böbürlenme, caka satma.

*'Uryân şol emîr oldu ki **aţlasdan ider fahr***

Sulţân bu gedâdur ki libâs itdi pelâsı

(ŞD – K VI – 15)

- **Avaz-ı ney düzmek:** Ney üflemek, ney gibi ses çıkarmak.

Sıdk u ihlasıla ol dost yolına koşaydılar

***Düzdiler** dost dost deyü **âvâz-ı neyi** dervîşler*

(ERD – § 28 – 5)

- **Ayağın tozuna yüz sürmek:** Aşırı sevgi gösterisinde bulunmak için yerlere kadar eğilmek.

Ser-be-ser bûy-ı dil-âvîz ile tıldı bu cihân

***Ayağın tozına yüz sürelı** bâd-ı seherî*

(ŞD – G CCIV – 4)

- **Ayağına baş koymak:** Ayağına kapanmak, yalvarmak.

Kesilüb başın ayahda göriser her ki senüñ

*Yüzün izüñe sürüb **koymaz ayaguña başı***

(RD – G 76 – 9)

Sırrımı gizlemeyüb eyleyüben fâş gönül

Durmadın dîdelerümden ahıdub yaş gönül

*Her sehî-servüñ **ayagına koyub baş** gönül*

Sarmaşık kimi saña kim didi sarmaş gönül

İy gönül vây gönül vâ gönüş iy vây gönül

(RD – Mus 6*III)

- **Ayağına baş urmak:** Ayağına kapanmak, yalvarmak.

Baş urup ayağıña el bağlar

Sen ayağ içicek benîn ü benât (ŞD – K XV – 34)

- **Ayağına döşemek:** Ayağının altına sermek.

Ayağına sebze dîbâ-yı gülîstânî döşer

N'ola 'izzet kılsa çün bir heftelik mihmânıdır (ŞD – K IX – 10)

- **Ayağına reh-güzâr olmak:** Ayağına yol olmak.

Şahn-ı sarâyını yuduğı dem-be-dem gözüüm

Ya'nî hayâlün ayağına reh-güzârdur (ŞD – G XXXVI – 5)

- **Ayağına sücûd etmek:** Ayağına kapanmak, secde etmek.

Sücûd iderdi ayağına küfr ü dîn ehli

Yüzini Ka'be vü zülfin şalîbe beñzetdüm (ŞD – G CXXIV – 3)

- **Ayağına yüz sürmek:** Çok saygı duymak, saygı göstermek.

Yahamı çâk eyleyüb dîvâne olasım gelür

Yüzün ayaguña sürdigin görelden dâmanüñ (RD – G 39 – 2)

Var resûlüñ türbesine ayagına sür yüzün

Bî-edeb deprenme âheste kımılda itme ses (RD – Kas 2 – 3)

Dırâz-dest ü ser-efrâz ise çenâr ne var

Bu serv ayağına sürsün yüzün ki serverdür (ŞD – G LXVII – 7)

- **Ayağını depretmek:** Ayağını sarsmak, sağlamlaştırmak.

Metâ' u zâduñi sakla ki yol korhuludur

*Yüri **ayaguñi depret** ögüñi başuña dir* (KÜD – § 69 – 7)

- **Ayağını tarîke koymak:** Yola çıkmak, niyetlenmek, sorumluluk almak.

Tarîk-i 'ışka** her kim **kor ayagı

Elinden lâle-veş koymaz ayagı (RD – G 83 – 1)

- **Ayağını berkirek basmak:** Sağlam, dikkatlice yürümek.

***Berkirek bas ayaguñı** yolca*

Tayınup düşüp olmadın balçık (KÜD – § 78 – 4)

- **Ayak basmak:** Varmak, ulaşmak, girmek, bağlanmak.

*Hak yolında girçeğin **ayak basan***

Baş vire vü halka kaş kaytarmaya (KÜD – § 40 – 6)

Kılıp anlar mâl ü nakş u yurdı terk

*Togrı yola cümle **ayak basdı** berk* (KÜD – § 7 – 35)

- **Ayak gibi baştan ayrılmak:** Tamamen dağılmak, ayrı düşmek.

*Mecmû'ısı **ayağ gibi ayrıla başdan***

Çamusı kuru gevdedür ortada cân kanı (ŞD – Mus V*3 – 7)

- **Ayak üzere durmak:** Dimdik durmak, ayağına dayanarak durmak, ayakta durmak.

Çemen içre yürür ol kâmeti şimşâd meger

*Ki **ayağ üzre turup** serv aña hayrân bigidür* (ŞD – G LXI – 7)

- **Ayaktan düşmek:** Çok rezil durumda olmak, düşülebilecek en kötü duruma düşmek.

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp

Kimse irişmedüğine el suna (KÜD – § 38 – 3)

- **Aybını halka açmak:** Yanlışını herkese göstermek, ifşa etmek.

'Aybumı açma halka i Settâr

Nite kim şimdi gizli mestûram (KÜD – § 93 – 14)

- **Ayıbı fâş etmek:** Yanlışını ortaya çıkarmak, açıklamak.

Fâş itme bizüm 'aybumuzı i yüce Settâr

Ger halka nihân ise saña cümle 'ayândur (KÜD – § 9 – 3)

- **Ayıbı yüze vurmak:** Açık açık yüzüne karşı söylemek.

Benden suçumu sorma 'aybun yüzüme urma

Mahrûm beni döndürme estagfiru'llah tevbe (ERD – § 106 – 5)

- **Ayıbını açmak:** Birinin yanlışını ortaya çıkarmak, ifşa etmek.

Nâzüklenüben nâzile dirilme ki bir gün

Gelür dükelî 'aybuñı açar ölüm var (KÜD – § 46 – 28)

- **Ayını gözetmek:** Geleneğe, göreneğe, adete uygun davranmak.

Dîvâneleri defter idene haber eyleñ

Rükn itsün adumuz

Şeyhî gözet âyîni ki dîvân yaraşuğı

Erkân ile hoşdur

(ŞD – G LXII – 7)

- **Ayrı düşmek:** Birbirinden uzakta kalmak, uyuşmamak.

*Ol zaman kim ben ol dostdan **ayrı düşdüm** oldum ırak*

Hasret-i derd ü âhıla çok agladum tutdum firâk (ERD – § 53 – 1)

*Şu bülbülem ki gülden **ayru düşdüm***

Firâkıyla bu hâristâna geldüm (ERD – § 73 – 3)

*İlleründen **ayru düşenler** hakı*

Gurbet içre sayru düşenler hakı (KÜD – § 7 – 125)

*Bir nefes Şeyhî eger **ayru düşerse** senden*

Gözleri âb tolup yiri olur nâr dirîğ (ŞD – G XCIII – 7)

- **Azmış sağdan sola doğru yola onarmak:** Yoldan çıkmışa doğru yolu göstermek.

*İ mürşid'i hâdî n'ola biz **azmış sağdan sola***

*İrşâd idüp **togru yola oñarasın** oñarasın (KÜD – § 104 – 16)*

B

- **Baca muhtaç olmak:** Paraya muhtaç olmak.

Çi ger şehirler olurlar baca muhtâc

Özüñ muhtâcî eyler şâhib-i tâc

(ŞD – M I – 8)

- **Bağ kurmak:** Bahçe yapmak, ekin ekmek, tarla kurmak.

Bil bu ‘ömrüñ yazınuñ kadrini olmadın hazân

Dir zahîre kur baguñ pür-mîve vü rümmâniken

(KÜD – § 109 – 11)

- **Bağa girmek:** Meydana gelmek, ortaya çıkmak.

Bismi’llah imdi bâğa gir okur isen

Gör nice yazlu yaprağa Rahmân ile Raḥîm

(ŞD– Mus III*1 – 8)

- **Bağlı kapıyı açmak:** Engelleri kaldırmak, gizliyi ortaya çıkarmak, sırrı ifşa etmek.

Baglu kapuyı açdı cihân halkına Rahmân

Rahmetlarüni saçdı vü feth ü zafer oldı

(KÜD – § 33 – 8)

- **Bağrı baş olmak:** Göğsü yara içinde olmak, dertten, kederden her yeri yara olmak.

Rûşenînüñ iy gözinüñ nûrî gönli aydını
*Aydın ilinden ırak hem gözi yaşıdur **bağrı baş*** (RD – G 30 – 8)

İrmedi hasret kışınıñ yazına Ümmî Kemâl
*Ol sebebden **bağrı başlu** gözi yaşlu beñzi sâz* (KÜD – § 31 – 24)

- **Bağrı başı onulmamak:** Derdi bitmemek, yarası geçmemek, sıkıntısı sürmek.

*Turmaz akar gözi yaşı hîç **onulmaz bağrı başı***
Âhıla zâr olur işi kimse yok hâlin sorıcı (ERD – § 125 – 7)

- **Bağrı biryân kılmak:** Dertten, kederden içi yanmak, bağrı yanmak.

*Yandurub sînem tenûrın **bagrumı biryân kılur***
Âh-ı dûd-engîz u âteş-bâr u dil-sûzum menüm (RD – G 48 – 4)

- **Bağrı delmek:** Dayanılmaz acı çektirmek, büyük bir dert vermek.

*Hâlümi bir dem soragel dilerisen **bagrumı del***
İy lutfi hem kahrı güzel senden hem ol hoş hem bu hoş (ERD – § 47 – 3)

- **Bağrı kebab etmek:** Dertten, kederden içi yanmak, bağrı yanmak.

Bir gice mihmân ola diyü hayâl-i hâlüñi
*Dil tenûr-ı sinede **bagrum kebâb itmekdedür*** (RD – G 10 – 3)

- **Bağrı yanmak:** Dert, sıkıntı çekmek, derdi büyük olmak.

Ân rûz-ı vişâlet-râ men qadr ne-dânistem
*Her gice **yanar bagrum** döner yüregüm kana* (§D – G CLXX – 3)

- **Bağrına taş basmak:** Sabretmek. Sıkıntıya sessizce katlanmak.

Sînemi sengile dögmekden gamuñda kûftedür

Bagruma bassam n'ola iy seng-dil cevriñle taş (RD – G 31 – 6)

- **Bağrını çâk etmek:** Derdin, kederin hiddetiyle kendini dövmek, dövünmek, iki ayrılmak, açılmak, ikiye bölmek.

Şol gönce kimi çâk ideyin bagrumı her dem

Toptoluca kan eyleyeyin gulgule dönsün (RD – G 64 – 2)

- **Bağrını oda urmak:** Birini derde, kedere salmak, ateşe atmak.

Gamzeñ kanımı içerken urur oda bagrumı

Ya'nî çü mest mey bula meyli kebâb olur (ŞD – G XXI – 6)

- **Bağrını yakmak:** Dert vermek, kederlendirmek.

Yağar gamgîn olup bağrın Hoten'de dem-be-dem âhû

Haber işideli cânâ saçuñuñ çîni bûyından (ŞD – G CXLV – 3)

- **Bağrını yarmak:** Derdin, kederin hiddetiyle kendini dövmek, dövünmek, iki ayrılmak, açılmak, ikiye bölmek.

Cânı vû başı vaşluñ içün kılmışam fidî

Yâ irişem ya bagrumı yaram kandasın (ŞD – G CXLIV – 4)

- **Bahane bulmak:** Bir işi yapmak veya yapmamak için sözde sebep göstermek.

Bulma bahâne işine kimenüñ

Görmeyüben kimsede 'ayb u 'avâr
5)

(RD – Mus 1*VI –

- **Bahre dalmak – düşmek:** Büyük bir sorumluluk almak, bir şeyin iyi ya da kötü olarak en büyüğüne sahip ya da tanık olmak.

*Hakkîkat **bahrine taldum** ma'rîfet gevherin buldum*

Tarîkatda satam alam şer'ile bâzâr eyleyem (ERD – § 77 – 11)

*Pes **baħr-i fikre taldum** u aldum ele kalem*

İtdi dilüme nâţîka bu maţla'ı hıţâb (ŞD – K XII – 21)

Tutdı yavuzlukda münkir çünki çâv

İsteyüb meydân-ı münkirlükde dâv

***Bâhr-i inkâra düşüb** ider şinâv*

Halkı gördükçe talar misl-i segâv (RD – Kıt 105)

- **Bahşış etmek:** Fazladan vermek, hibe etmek.

Tanrı virdi kuvveti bâzûña çün

Virüben hoş kudreti bâzûña çün

Lutf idüp Hak devleti bâzûña çün

***Bahşış itdi** nusreti bâzûña çün* (RD – Kıt 27)

- **Bakmadan görmek:** Manevi olarak hissetmek, içten içe bilmek, gönül gözüyle görmek.

Dervîşün gözi açuk düni günü uyanuk

*Bu söze tanrum tanuk **bakmadın gören** gelsün* (ERD – § 86 – 6)

- **Bal sımak:** Kanat kırmak, özgürlüğünü engellemek.

Tezekkürinde döker 'andelîb-i nâţîka per

Tefekkürinde şıdı şâh-bâz-ı 'âkile bâl (ŞD – K III – 3)

- **Basar-ı akli yoş etmek:** Akli zayıflatmak, güçsüzleştirmek.

Şol mey ki 'aksi cân gögine âftâbvâr
Nûr u ziyâ virüp basar-ı 'aklı yoş ider (ŞD – Mus I*2 – 6)

- **Baş açmak:** Başındaki örtüyü çıkarmak, ihramın baş kısmını çözmek.

Gâh 'Arafata çıkaram lebbeyk urup baş açaram
Gâh kurbân yerine gelüp koç olup bogazlanuram (ERD – § 69 – 6)

Neyiçün baş açar u el götürür serv ü çenâr
Ki du'â eyleyeler kıdd-ı hırâmânun içün (ŞD – G CXXXVI – 2)

- **Baş çatmak:** Baş başa vermek, ülfet etmek, başvurmak.

Baş çatub kaşuñ gözüñle kaynadurlar
Hâlî olmazlar 'acebdür fitne vü âşûbdan (RD – G 56 – 3)

Cân u dil meftun iderler fennine ol göz ü kaş
Gör ne fettânlular eylerler çatub bir yire baş (RD – G 30 – 1)

- **Baş çekmek:** Ayrılmak, vazgeçmek, karşı gelmek, isyan etmek, ön ayak olmak, başta gitmek, liderlik etmek.

Ayak yol varmaz şehvet çeker baş
Bu derd ile olupdur bagrımız baş (KÜD – § 1 – 70)

Çeküb başı 'akl-ı bî-hıredde
'İşkuñ sözine mutî' u râmuz (RD – Mus 2*VII – 2)

*Hükûm-i siyâsetüñden **baş çekse** çarh-ı ser-keş
Çahruñ bozar esâsın olsa ne deñlü muhkem* (ŞD – K VIII – 18)

- **Baş götürmek:** Başını kaldırmak, baş göstermek, meydana gelmek.

*Ye'cüc-ı fitne her yañadan **baş götür(di)se**
İsekender-i zamân kanı kim eyleye gazâ* (ŞD – Mus VI*2 – 7)

- **Baş indirmek:** Boyun eğmek, itaat etmek.

*Mihr yüz mihriyle öpüb işigüñ yüzün sürer
Mâh-ı nev ebrûña tañ mı yükünüñ **indürse baş*** (RD – G 31 – 2)

- **Baş kesmek:** Baş eğerek saygı selamı vermek, alçakgönüllü davranmak, öldürmek.

***Kesilüb başın** ayahda göriser her ki senüñ
Yüzün izüñe sürüb koymaz ayaguña başı* (RD – G 76 – 9)

*Hizmetüñ eylemede yok keselüm
Dâmenüñ korsam elümden kes elüm
Reh-i 'ışkuñda senüñ ölmeyenüñ
Tîg-i hicrânile **başın keselüm*** (RD – Kıt 114)

- **Baş koşmak:** Baş başa vermek, fikir birliği yapmak, canla başla bir işin üzerine düşmek, komutan olarak atamak, yarışmak.

*N'ola zülfî gibi **baş koşsa** hevâya Şeyhî
Şormazam degme kişi çengine perçem neyisem* (ŞD – G CXVIII – 7)

- **Baş oynamak:** Can vermek, gönüllü olarak kendini feda etmek, hayatını tehlikeye atmak.

Korku kaygu 'âr u nâmûs olmaya 'âşıklara

*Dost için **baş oynaram** vehm ü hayâlet itmezem* (ERD – § 72 – 11)

'Âyîn erkân 'ışk içinde böyledür bellü beyân

*Cân virüp **baş oynayalar** isteyeler çâreden* (ERD – § 92 – 5)

- **Baş terkini vermek:** Başından, canından vazgeçmek.

***Baş terkini vir** iste anı isteme tevekkuf*

İki sanuben turma geçer fırsat ele girmez (ERD – § 41 – 7)

- **Baş urmak:** Baş eğmek, saygıyla eğilmek.

Almış ele bir sebû şarâbı

*Erkânile öpkünüb **urub baş*** (RD – K 5 – 7)

Cemâli mihrine gün düşse zerreten kem ola

*Bu âftâb ki **baş urdı** âsmânumuza* (§D – G CLXII – 2)

- **Baş üzere çekmek:** Boyunu aşmak, derdi artmak, tahammül sınırını aşmak.

*Belâsın anun **baş üzre çeke** kim*

Diye dost dahı sana dost biyâyî (ERD – § 133 – 3)

- **Baş vermek:** Canını vermek.

*'İşk kime kime saldı sâye **başını virdi** gavgâya*

Mansûrlayın esrûk delü ene'l-hak da'vâ eyledür (ERD – § 17 – 4)

Hak yolunda girçegin ayak basan

Baş vire vü halka kaş kaytarmaya (KÜD – § 40 – 6)

Geh gül-istânda açılam geh yile varam saçılam

*Geh **baş virüb** geh biçilem efgân olam geh bülbüle* (RD – G 69 – 2)

- **Baş yarağın görmek:** Hazırlık yapmak, levazım düzmek, hazırlık görmek.

Ten ‘azâbın tartayın çün cân şafâsın sürmedüm

Baş yarağın göreyin çün dil yatını bilmedüm (ŞD – G CXXVIII – 5)

- **Başa ayak basmak:** Ezmek, ayağının altına almak, etkisi altına almak.

*‘Işk ayağın ki **basdı** benüm **başum üstüne***

Sen san ki ‘ömr-i tâze kodı yaşum üstine (RD – G 67 – 1)

Sâyeñ ne yire salsañ biter nihâl-i ‘izzet

*İy serv-i sâye-perver **başuma bas ayaguñ*** (RD – G 38 – 2)

- **Başa devlet tacı urulmak:** Şansı yaver gitmek, şansı yüzüne gülmek, şans verilmek.

Başuna ol baht u **devlet tâcı kaçan urıla**

Bilüñe çün zühd ü hizmet kuşağın kuşanmaduñ (KÜD – § 82 – 5)

- **Başa düşmek:** Anlamak, akıl erdirmek, akla gelmek, fikir oluşturmak, başa gelmek.

Başuma müşgîn saçuñdan **düşeli** sevdâ-yı ‘ışk

Gitmedi sevdâlu başumdan menüm gavgâ-yı ‘ışk (RD – G 37 – 1)

- **Başa gelmek:** Kötü bir durumla karşı karşıya kalmak, gücü yetmek, başa çıkmak.

Sabrum karârum gitdi 'ışk sırrumı fâş itdi

*Ben dahı ideyüm şunu kim **başa geldüm*** (ERD – § 82 – 2)

- **Başa kara gün uğratmak:** Dert, sıkıntı vermek, kötü gün göstermek.

Gözümnden urdı münevver yüzin nigâr dirîğ

***Başuma kara gün uğratdı** rüzgar dirîğ* (ŞD – G XCIV – 1)

- **Başa kaygılar üşmek:** Sıkıntı veren düşüncelerle dolmak, kötü şeyler düşünmek.

Huzûrum gitdi tedbîrüm tagıldı

Başuma** çevreden **kaygular üşdi (KÜD – § 26 – 2)

- **Başa salmak:** Musallat etmek, bela olmak.

*Sevdâ-yı 'ışkı hükm-i kazâ **şaldı başuma***

Bu şûr u şevkümüñ sebebi ol kadar yiter (ŞD – G LXIV – 6)

- **Başı dağınık olmak:** Derli toplu fikirleri olmamak, düşünceleri karışık olmak, dikkati dağınık olmak.

*Bu **taguk başumuzu** kıl kerem dir*

Ki pîr oldı henüz kör ü kerem (KÜD – § 1 – 36)

- **Başı selamet etmek:** Sıkıntıdan kurtulmak, kendini güvene almak.

Derd ü mihnet yoldaşumdur bu yola 'azm ideli

*Dost belâsından **başum** bir dem **selâmet itmezem*** (ERD – § 72 – 2)

- **Başına ayak komak:** Dengesini bozmak, düzenini yıkmak.

‘Aklı gider vâlih ü hayrân olub

‘İşk kimüñ ki başına kor ayag (RD – G 36 – 5)

- **Başına bir şey gelmek:** Kötü bir olayla karşılaşmak, bir sıkıntı yaşamak, bir bela, musibet çekmek.

Başına bir ‘ışk u sevdâ gelenüñ tanugıdur

Beñzi saru yaşlu gözi dahı bağı başına (KÜD – § 39 – 4)

- **Başına ermek:** Başa gelmek, sahip olmak.

Çü didârından irmişdür başuma sâye-i devlet

Göyinsem şevki tâbindan gerekmez gölge tûbâdan (ŞD– G CXL – 2)

- **Başına hâk – toprak saçmak:** Başa toprak saçmak, ağıt yakmak, kederlenmek, yas çekmek.

Dîvânlar içre haţtuñ elinde sakîm olup

Toprak saçup başına ki olur hâksâr hât (ŞD – G XC – 6)

Şahîfe kara geyür haţ başına hâk saçar

Çü hasretüm şîfatın ruķ’a-i beyâna yazam (ŞD – G CXXVI – 4)

- **Başına kara yazı yazmak:** Kaderi, alın yazısı kötü olmak.

Ėara yazı imiş başuma haţtuñ

Ne tağyîr ola kim ceffe’l-ķlaemdür (ŞD – G XIX – 6)

- **Başına kıyamet kopmak:** Başa kötü bir şey getirmek, kötülük yaşamak.

Ḳaddi ḥayali sâye-i tûbî şalar ne ğam

*Hicrân odı **ḳoparsa başuma ḳıyâmeti***

(ŞD – G CXCI – 6)

- **Başına saçmak:** Baştan aşağıya bir şeyler dökmek.

Ayva çiçekleri acuben akça bogçasın

*Hublar **başına** niçe **saçarlar** nisârı gör*

(KÜD – ş 30 – 20)

Kanı şol ‘işret idüp raks uranlar

*Kanı şol **başlara** saçu **saçanlar***

(KÜD – ş 63 – 8)

Ġark oldu kanlu yaşına şâm u seher şafaḳ

*Baḥr acıdı vü ber **başına** **saçdı** hâk-i râh*

(ŞD – Mus V*4 – 3)

- **Başına seng urmak:** Pişman olmak, başını taşlara vurmak, ah etmek.

Ger bezmümüzde ehl ola cân terk iderseñ sehl ola

*Manşur da ger cehl ola **başına** **urgıl sengi** sen*

(ŞD – G CXLVIII –

6)

- **Başına taç etmek:** Saygıda kusur etmemek, hürmet göstermek, layıkıyla davranmak.

***Başında tâc idüp** ‘ahdi giyüben hırka’-i cehdi*

Ridâ’-i hizmet ü zühdi bilinde hem kemer kıld

(KÜD – ş 27 – 24)

- **Başına taç konmak:** Şansı dönmek, başına devlet kuşu konmak, şanslı yaver olmak.

*Çün ki **kondı tâc-ı Rahmân başuña***

Togsa tañ mı nûr-ı Yezdân başuña

Çün kasemdür cümle Kur’ân başuña

İns ü cinn and içer iy cân başuñña

(RD – Kıt 4)

- **Başından aşmak:** Tahammül sınırını aşmak, kaldıramayacak kadar ağır bir yükü olmak, boyunu aşmak.

Yine bu dertlü gönül kaydadı taşa geldüm

*'İşk denizinün mevci **başumdan aşı** geldüm* (ERD – § 82 – 1)

Meğer sâbirlık ol Hak vire yohsa

*Uş âh u nevha mevci **başdan aşdı*** (KÜD – § 26 – 9)

- **Başından gitmek:** Rahatsız etmekten vazgeçmek, unutmak, etkisini yitirmek.

Bu derdden mest olup mestânelik kıl

***Başundan gitmesün** hummâr hirgiz* (ERD – § 43 – 12)

Başuma müşgîn saçuñdan düşeli sevdâ-yı 'ışk

***Gitmedi** sevdâlu **başumdan** menüm gavgâ-yı 'ışk* (RD – G 37 – 1)

*'İşkuñuñ cânâ kaçan sevdâsı **başumdan gider***

Kalbümi çekmekdedür zülfündeki kullâblar (RD – G 14 – 2)

- **Başını ayak etmek:** Haksızlık etmek, haksızlığa uğramak, hakkını yemek, sıkıntı çektirmek, dert vermek.

İrişemez Tañrıya güm-reh ü ser-geşte olup

*Her ki yoluñda senüñ **başını itmez ayag*** (RD – G 34 – 4)

- **Başını hırkaya çekmek:** Tarikata bağlı kalmak, tarikat kurallarına uygun davranmak.

Sûfî iseñ bî-hod olub ol hamûş

Hırkaña çek başuñı itme humda mey
Hâm iken coşar egerçi humda mey
Puhte olandan sonra itmez hıc cûş (RD – Kıt 52)

- **Başını hoş eylemek:** Çakırkeyif olmak, hafif sarhoş olmak, keyfi yerinde olmak.

Gel bu 'ışkun şerbetinden bir kadeh nûş eylegil
Gel bu 'ışkıla başunu tâ ebed hoş eylegil (ERD – ş 68 – 1)

- **Başını kavgaya vermek:** Mücadele için canını vermek, bir ülkü uğruna can vermek.

Dost hevâsına düşen küllî hevâlardan geçer
Başını gavgâya virmez yog u yâ varı nider (ERD – ş 7 – 5)

- **Başını salmak:** Kendinden geçmek, aşka gelmek, cûşa gelmek.

Reyhân salar başını bu meclisde mest olup
Nerges kadeh dutup yazar oldu humârı gör (KÜD – ş 30 – 11)

Bu nağmeler deminde ki ağaclar semâ' urur
Kim keş çalar şalar başını kim saçar direm (ŞD – K X – 16)

- **Baştan aşmak:** Pek çok olmak, pek çoğalmak.

Su başdan aşuben seni boğmadın ögüñ dir
Bu işden ol âgâh u haber-dâr ölüm var (KÜD – ş 46 – 3)

- **Baştan ayağa ayb olmak:** Çok büyük ayıp etmek.

Saçuma münsif ü mukırrem kim
Başdan ayağa 'ayb u ma 'zûram (KÜD – ş 93 – 15)

- **Baştan ayağa düşvar olmak:** Çok zor olmak, çok güç olmak.

Bu derde bulmadum dermân bu müşkil olmadı âsân

*Ki ben bî-çâre kul **başdan ayağa küllî düşvâra** (KÜD – § 12 – 17)*

- **Batıl işten geçmek:** Boş işten geçmek, beyhude yere uğraştan vazgeçmek.

*Nîçe kim virdüm nasîhat **bâtıl işden giçmedi***

‘Âsî olup Hak katunda yüzümi kir eyledi (KÜD – § 128 – 4)

***Bâtıl işden giç** ögüñ başuña dir*

Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl (KÜD – § 91 – 42)

- **Batıl işten tevbe kılmak:** Boş işten geçmek, beyhude yere uğraştan vazgeçmeye yemin etmek.

*Ger Hak’a irmek dilerseñ **bâtıl işden tevbe kıl***

Mustafâ şer’ini tut kim hak nebîdür bî-hilâf (KÜD – § 75 – 8)

- **Batınına aşk düşmek:** Aşık olmak.

*Her kimüñ kim **bâtınına düşe ‘ışk***

Zâhirin kılur harâb u pay mâl (KÜD – § 86 – 21)

- **Bay kapının dilencisi olmak:** Zengin kapının dilencisi olmak, zenginlerden para veya yemek isteyen kişi olmak.

Bu Kemâl Ümmî yazuklu kuluna

***Bay kapuñ dilencisi** yohsuluña (KÜD – § 7 – 151)*

- **Bayık tanıklık vermek:** Tanık olmak, tanıklık etmek.

İ çalap bayık tanıklık virürüz

Kim şeriküñ yok birsın yalıñuz

(KÜD – § 7 – 23)

- **Bed bakmak:** Kötü bakmak, kötü gözle bakmak.

*Bed dime **bed bahma** yaradılmışa*

Her neye kılsañ nazarı kıl nigû

(RD – Mus 1*I – 2)

- **Bed demek:** Kötü konuşmak, kötü söz söylemek.

***Bed dime** bed bahma yaradılmışa*

Her neye kılsañ nazarı kıl nigû

(RD – Mus 1*I – 2)

- **Beden seddini yıkmak:** Fenâfillâha erişmek, ölmekten önce ölmek.

Sefer kılmak için ol dost iline

***Yıkup** işbu **beden seddin** giderem*

(ERD – § 76 – 4)

- **Bedenden geçmek:** Vücudundan vazgeçmek, canından vazgeçmek.

*Al Şeyhî pendî benden cân gözle **geç bedenden***

Çıktıldı mâ vü menden şol kim beğâsın ister

(ŞD – G XXXIX – 7)

- **Beğlik sürmek:** İktidarda olmak, liderlik etmek, zevk ve sefa içinde yaşamak.

*İy güzellik tahtına sulţân olup **beğlik süren***

Çılk ile halkı dirüp hükmine münkâd eyleyen

(ŞD – G CXLIII – 3)

- **Bel bağlamak:** Umut bağlamak, güvenmek.

*Meşgûl ola riyâzete **bil baglaya** 'ibâdete*

Müşâtâk olan ol hazrete ne uzanıp yatmak gerek (ERD – § 56 – 5)

Ümmî Kemâl eydür n 'idem bu derdile kande gidem

*Ne kuvvete ben 'adem kulluga **bil bağlayan*** (KÜD – § 111 – 7)

- **Bela çekmek:** Gam, keder, bela, sıkıntı çekmek.

*Gel gör bunun fenâsını **çekme** zinhâr **belâsını***

Tiz tiz niçe noksân irür bir bak bunun kemâlîne (ERD – § 102 – 5)

- **Beli bükme:** Bir iş yapamayacak duruma düşmek, zayıf düşmek, güçsüz düşmek.

*Çün **bilümüzi bükdi** ağır yükleri nefsüñ*

Tut elümüzi lutfuñla bizi tayandur (KÜD – § 9 – 8)

*Yazuk yükleri **bükdi bilümüzi***

Şaşurdu kamu 'akl u bilümüzi (KÜD – § 1 – 54)

- **Belinde kemer kılmak:** Birinin müdavimi olmak, birine ya da bir şeye sıkı sıkıya bağlamak.

Başında tâc idüp 'ahdi giyüben hırka' -i cehdi

*Ridâ' -i hizmet ü zühdi **bilinde** hem **kemer kıldı*** (KÜD – § 27 – 24)

- **Beline taş bağlamak:** Baskı yapmak, gelişmesini engellemek, üzerine ağırlık yapmak.

Her ne kim olur cihânda nîk u bed Hakdan

Bagladuñ** dişüñ uşadan **taşı** öpüb **bilüñe (RD – G 66 – 5)

Yirdeki da'veti fevt ola gidem diyü göge

Bagladuñ bilüñe** iy nûr bilâ-sâye **taşı (RD – G 76 – 5)

- **Bende düşmek:** Tuzağa düşmek, yakalanmak, ele geçmek.

*Bunda tûzaga tutıldum **bende düşdüm** nâ-gehân*

Bûlbûlem zârîlîgum ol gülîstânûm andadur (ERD – § 25 – 4)

- **Bende salmak:** Tuzağa düşürmek, tuzakla yakalamak.

*İ nice biñ kûlî bir kem kıl ile **bende şalar***

Kemendi hindü şaçûñuñ ‘aceb dil-âver imiş (ŞD – G LXXXVIII – 4)

- **Beni benden almak:** Kendinden geçmek.

*Bir lu’bile **bizi bizden aldı***

Tâ küñ kızınûñ güzel lu’âbı (RD – Mus 3*IV – 2)

- **Berat yazmak:** İmtiyaz vermek, rütbe vermek.

Ḳudretüñ rif’atinde bedr-i felek

*Şadr sinüñ didi vü **yazdı berât*** (ŞD – K XV – 18)

- **Bey’at kılmak:** Kabul etmek, tasdik etmek.

*Şu **bey’at kılan** on yarı hakıçün*

Olara kıldugun yarı hakıçün (KÜD – § 1 – 121)

Tahtü’ş-Şecer’de hem ‘Avf vü Zübeyr

***Bey’at kılup** kamu aña virdi irâdeti* (KÜD – § 23 – 47)

- **Bezme oturmak:** Eğlence meclisi kurmak.

Yürürseñ rezm içün ‘âlem tûarsın

***Otursan bezme** câm-ı Cem tûatarsın* (ŞD – Mes I – 10)

- **Bıçak çalmak:** Bıçak darbesi vurmak.

Hubb-İbrâhîm için kim i Celîl

Çaldı İsmâ'îl'e bıçak ol Halîl

(KÜD – § 7 – 65)

- **Bıçak çekmek:** Saplamak üzere bıçak çıkartmak, birine karşı bıçak göstermek.

Ger ölmüş ola dirilür hemân-dem

Bu çağun'da kime çeksen bıçağı

(RD – G 83 – 5)

- **Biliş olmak:** Arkadaş olmak, aşina olmak.

Âşinâ idüm ezelden şimdi düşdüm gurbete

Yine biliş olmaga cânân iline giderem

(ERD – § 81 – 5)

- **Bin taşla başını dövmek:** Çok pişman olmak.

Yohsa sonra hiç assı kılmasıyar

Biñ taşla başuñı dög tak tak

(KÜD – § 77 – 13)

- **Bin yaşamak:** Çok yaşamak.

Bu dördi her ki bir arada gördi biñ yaşadı

Mey ü miyân-ıçemen dil-ber ü kenâre-i âb

(ŞD – K XIII – 19)

- **Bir avuç balçığa söz söyletmek:** Canlandırmak, can vermek, çamurdan insan yaratmak.

İ bir avuç balçığa söz söyleyeden

Kâmil insan idüp ihsân eyleden

(KÜD – § 7 – 8)

- **Bir hadeng ile bin cana kast etmek:** Kayın ağacından yapılan bir ok ile bin kişiyi öldürmeye çalışmak, mucizeyi gerçekleştirmeye çalışmak, olmayacak işe kalkışmak.

*Ğamzeñ ki **bir hadeng ile biñ câna kaçd ider***

Hoş âhuvâne gözler ü şîrâne kaçd ider (ŞD – G XXXII – 1)

- **Bir kadem yoldan sapmak:** Yoldan çıkmak.

*İnşâ'Allah kim bu yoldan sapmayavuz **bir kadem***

Çün bize irşâd olupdur mürşid-i yigânedan (KÜD – § 99 – 11)

- **Bir nefes buyruk sımak:** Bir an bile emri bozmamak, emirden hiç çıkmamak.

Zîhi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni

*'Aklı koyup nefse uyup **bir nefes buyruk sımaz*** (KÜD – § 31 – 23)

- **Bir nefeste ermek:** Hemen varmak.

***Bir nefesde ire** maksûdına saña irişen*

Cezbe-i Hak irişüb olmayuben bî-hûde gûş (RD – K 4 – 15)

- **Bir nefeste iki id etmek:** İki bayramı bir arada yapmak.

Siz bizüm bizden bize gitdügümüz kılman 'aceb

***Bir nefesde iki 'id ider** bizüm tüccârımız* (ERD – § 37 – 6)

- **Bir olmak:** Bir araya gelmek, işbirliği yapmak.

Eşrefoglı Rûmî ikilik defterin yakdı oda

***Bir olup** birlik bulup berkitdi birle birlige* (ERD – § 1 – 9)

- **Biri iki görmek:** Şaşı bakmak, gerçeği çarpıtmak, yanlış görmek, yanılmak.

Bir iki görene şaşı dinür

Nişe kim nâ-mahreme nâşî dinür

Görmek olmaz dime biri göregör

Yohsa saña kurlar başı dinür

(RD – Kıt 103)

- **Birinden sormak:** O işin uzmanı olmak, o konuda en bilgili olmak, başvurulacak merci olmak, sorumlu tutmak, hesap sormak.

Çü senden sorulur her hakk u bâtıl

Dahılar itdüğinden olma gafıl

(ŞD – M I – 47)

Didi yiterse şâm içre bir oğlak

Kıyâmet şubhı benden sorısar Hak

(ŞD – M I – 61)

- **Birinin sözüyle sûktan çıkmak:** Pazardan çıkmak, girilen yerden çıkmak.

Sûk-ı 'ışka girmişem geşt iderem hoş zevkile

Çılmazam kimse söziyle ben dahı ol sûkdan

(RD – G 55 – 5)

- **Birinin suçuna kalmak:** Suçu üstlenmek, suça ortak olmak.

Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ola mu 'âf

Kim senüñ gönlüñ yıkarsa kakıma sabreyle yut

(KÜD – § 41 – 20)

- **Birlik bulmak:** İşbirliği yapmak, birlikte bulunmak, birlik olmak.

Eşrefoglı Rûmî ikilik defterin yakdı oda

Bir olup birlik bulup berkitdi birle birlige

(ERD – § 1 – 9)

- **Birlik iline aşmak:** İkilikten geçmek, birliğe varmak.

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan

*Giç ikilik ovasından o **birlik iline aş*** (KÜD – § 74 – 8)

- **Bî-şeriat laf urmak:** Şeriat dışında konuşmak, şeriata uygun olmayan laf etmek.

*İ hakikatten dem uran **bî-şerî’at urma laf***

Şer’i koyup bid’ate uyan zirâ gümrâh olur (KÜD – § 66 – 8)

- **Biti kararmak:** Ömür miadını doldurmak, hayatının sonlarına gelmek, olgunlaşmak.

***Karardı biti** agardı sakal saç*

Îlâhî üstümüze rahmetüñ saç (KÜD – § 1 – 37)

Kısaldugınca bu ‘ömrüñ uzandı tûl-ı emel

***Karardı** gönliñ ü **bitüñ** agardı saç u sakal* (KÜD – § 87 – 21)

- **Boğazına kadar kan olmak:** Çok büyük bir sorunla karşı karşıya kalmak, büyük bir sıkıntı içinde olmak.

Ne eksile keremüñden teraḥḥum eyler iseñ

Boğazumuza degin** tut ki **ḳanda bulınduk (ŞD – G XCVIII – 4)

- **Boynu bağlı olmak:** Esir olmak, köle olmak.

*İy begüm ben de senüñ bir **boynu baglu** bendeñem*

Dutaram her ne buyursañ çıhmazam buyrukdan (RD – G 55 – 3)

- **Boynuna gaflet ipini takmak:** Boş bulunmak, gaflete düşmek, dikkatsiz olmak.

Bu Kemâl Ümmî bigi nefse uyup

Boynuña gaflet ipini tab tak

(KÜD – § 77 – 15)

- **Boynuna salmak:** Boynuna dolamak.

Boynuma şal saçuñ belâsını kim

Olmasun boynuna vebâl iy dost

(ŞD – G X – 6)

- **Boynuna urgan takmak:** Büyük bir sorumluluğun altına girmek, idam edilmek üzere boynuna ip geçirmek.

Hem-dem oldı bir nefes Mansûrıla

Boynuna urganını takdı bu 'ışk

(ERD – § 50 – 5)

- **Boynuna vebal götürmek:** Vebale girmek, vebal almak, hakka girmek, hak yemek.

Buña garrâ olup aldanma zinhâr

Götürme boynuna bunca **vebâli**

(KÜD – § 133 – 2)

- **Boynuna vebal olmak:** Vebale girmek, hakka girmek, hak yemek.

Boynuma şal saçuñ belâsını kim

Olmasun boynuna vebâl iy dost

(ŞD – G X – 6)

- **Boynuna zincir takmak:** Boyunduruk altına girmek, köle olmak.

Tak riyâzet **zencîrin boynuna** nefsün 'ışkıla

Tâ ki nefsün divlerin getüresin îmâna da

(ERD – § 115 – 2)

- **Boynunu bende bırakmak:** Tuzağa tutulmak, bile bile tuzağa düşmek.

Bırakdı süsen-i âzâde boynunu bende

Qılalı bâd-ı şabâ zülf sünbülün pertâb (ŞD – K XIII – 10)

- **Boynunu burmak:** Boynunu bükme, sızlanmak.

Gel tevbeye dâyim dihil Estagfiru 'llahe 'l-azîm

Kahr ola Şeytân-ı racîm boynunu lâ-havle 'yle bur (KÜD – § 60 – 9)

- **Boynunu çapmak:** Boynunu vurmak, öldürmek, idam etmek.

Eger gâzî isen öz nefsüñ öldür

Niçe mü 'minlerüñ boynun çaparsın (KÜD – § 105 – 5)

- **Boyun vermek:** İtaat etmek, boyun eğmek, canını vermek.

Ölmezden ön öldünise ger sen seni bildünise

Yola boyun virdünise bu ad u sandan fârig ol (ERD – § 65 – 5)

Bâtıl 'amellere ne kadar dir iseñ uyar

Virmez boyun hak işlere şol vahşî kuz gibi (KÜD – § 132 – 8)

- **Bölük bölük yügürmek:** Grup halinde hızlıca yürümek.

Şaçmış tozuñi gülşen-i firdevse bâd-ı şubh

Rıdvân bölük bölük yigürür kim ala belek (ŞD – Mus I*5 – 3)

- **Buğzu sımak:** Kin ve nefretten vazgeçmek.

Şu kul kim bildi şâhuñ Kibriyâsın

Sımışdur buğzu okın kibri yasın (KÜD – § 100 – 1)

- **Buhlu terk eylemek:** Cimrilikten vazgeçmek, pntilik yapmamak.

*Çün sag u dirisin dahı **terk eyle buhlı** ol sahî*

Var 'ibretile bak ahı kim n'olmuş ashâb-ı kubur (KÜD – § 60 – 6)

- **Bulutuna nem vermek:** Yoğunluğunu artırmak, sebepleri çoğaltmak, etkisini artırmak.

Yağmur yirine bâğa dürr ü güher saçardı

*Feyzüñ bihârı **virse** neysân **buludına nem** (ŞD – K VIII – 7)*

- **Buyruk sımak:** Emri bozmak, emre itaat etmemek, kurala uymak, kuralı bozmak.

Müsülmân ol Hak'a tap putlaruñ sı

*Sen i 'âsî niçe **buyruk sıyasın** (KÜD – § 100 – 8)*

- **Buyruk tutmak:** Emre uymak, kurala uygun davranmak.

*Hak'ıñ **buyrukların tutdı** dahı nehyini terk itdi*

Resûlına uyup gitdi hemîşe kış u yayında (KÜD – § 25 – 2)

- **Buyruktan çıkmak:** Emre itaat etmemek, emri uygulamaktan vazgeçmek.

İy begüm ben de senüñ bir boynı baglu bendeñem

*Dutaram her ne buyursan **çıtmazam buyruktan** (RD – G 55 – 3)*

- **Buz gibi donmak:** Soğukta kalmak, soğuktan donmak.

Bügenme ulu ırmaga karış denize git

*Sakın sovuga ugrayuben **toñma buz gibi** (KÜD – § 132 – 14)*

- **Bülbül gibi figan kılmak:** Çılgılık atmak, feryat etmek, ses çıkarmak.

Bülbül gibi kıl tâ tâ-be seher her gice efgân

Yatma tur gönül vakit geçer gülbâr ele girmez (ERD – § 41 – 2)

- **Bülbül gibi ötmek:** Güzel sesler çıkarmak.

Karga gibi ötenüñ ancak nasibi cîfedür

*Ger saña gülşen gerekse imdi **bülbül gibi öt*** (KÜD – § 41 – 15)

C

- **Caha düşmek:** Mevki hırsına kapılmak.

*Kimüñ ki göñli vü cânı cihânda **câha düşer***

Bilüñ ki togru yolından sapar o çâha düşer (KÜD – § 59 – 1)

- **Cam içmek:** Şarap içmek.

*Bu gün ki mevsim-i güldür gerek ki **câm içeler***

Neşât-ı 'iş ile her lahza şâd-kâm içeler (§D – G LXXVII – 1)

- **Cam-ı Cem tutmak:** Kadeh tutmak, kadehten şarap içmek.

Yürürseñ rezm için 'âlem tutarsın

*Otursañ bezme **câm-ı Cem tutarsın*** (§D – M I – 10)

- **Can almak:** Hayat almak, canlanmak, dirilmek.

*Ki Cem'den **cân alupdur** mâr-ı Dahhâk*

Saňa cân virür ejderhâ-yı eflâk (§D – M I – 4)

- **Can bağışlamak:** Can vermek, öldürmekten vazgeçmek, hayat vermek.

***Cân bağışlar** câna iy cân her sözüñ*

Her dilüñdür kûtı cân-perver sözüñ

Cânile her dil ider ezber sözüñ

Tûtî-i rûha virür şekker sözüñ

(RD – Kıt 16)

- **Can bağlamak:** Canını bir şeye ya da birine emanet etmek.

Cân bağlamak ol zülf-i perîşâna ne müşkil

Zencîre çekilmek dil-i dîvâne ne müşkil

(ŞD – G CXII – 1)

- **Can beslemek:** Canını, ruhunu doyurmak, gönlünü ferah tutmak.

Sabrile cân besleyen âdem müdâm

Şol bhâyim bigi nefis otarmaya

(KÜD – § 40 – 7)

- **Can bulmak:** Canlanmak, hayata başlamak, yeniden başlamak, dirilmek.

Gel gel ey şâh-ı cihân çün yiñi cân buldı cihân

Cân virüp 'iş itmeyen cânân ile bî-cân ola

(ŞD – G IV – 5)

- **Can dilemek:** Bağışlanmayı dilemek, af dilemek.

Şâh meger kim cân dilemişdür

Uşda benem dir kûl kula düşdi

(ŞD – G CLXXII –

4)

- **Can feda kılmak:** Canını vermek, canını feda etmek, canını bağışlamak.

Çün sınıklular bilür sınık seyikler sevdigin

Cânını kılur fidâ aña ne kollar başlar

(KÜD – § 61 – 15)

Âden n'olur perî vü melek vahş u tayrile

*Bu vaşfuñ işideli **kılur** saña **cân fîdî*** (ŞD – Mus IV*6 – 7)

- **Can gözlemek:** Canını gözetmek, canını korumak.

*Al Şeyhî pendî benden **cân gözle** geç bedenden*
Çırtıldı mâ vü menden şol kim beğâsın ister (ŞD – G XXXIX – 7)

- **Can gözünü açmak:** Üçüncü gözünü açmak, maneviyatını güçlendirmek, olaylara başka gözle bakmaya başlamak.

İllâ görmez anı bu ten gözi cân gözi gerek
***Cân gözün açmağa** bir mürşid katına varalar* (ERD – § 26 – 10)

***Cân gözün aç** ki irdi yine nev-bahârı gör*
Minnet kıl imdi kudret-i perverdigârı gör (KÜD – § 30 – 1)

- **Can gözüyle görmek:** Hissetmek, maneviyatı güçlü olmak, altıncı hissi kuvvetli olmak.

*Anuñ yüzi ten yüzi degül **cân gözi görür***
Anuñ sözi kal dili degül hâl dilidür (KÜD – § 24 – 10)

*Ol câmda **cân göziyle gördüm***
Kim âyîne-i cihân-nümâdur (ŞD – Mus II*1 – 9)

- **Can ısmarlamak:** Can vermek, ölmek.

Eşrefoğlu Rûmî eydür maksudum anun derdidür
*Bir dem derdsüz olurısam **cân ısmarlayasun*** (ERD – § 18 – 7)

- **Can ile yola gelmek:** Canını vermeye hazır olmak.

Baş oynayan yoluña yaluñuz beşer degül

Cân ile geldi yoluña bu ins u cân dahı (ŞD – G CXCVII – 2)

- **Can koymak:** Canından vazgeçmek.

‘Âşıkısan teni terk it cân ko cânâna git

Tene cânâ kalanun işi hacâlet tâ ebed (ERD – § 4 – 3)

- **Can kulağıyla müstemi olmak:** Can kulağıyla dinlemek, gönülden dinlemek, çok dikkatli dinlemek.

Seherde hoş nefesile kamusı (Fa ’nzur) olur

Ki cân kulagıla müstemi’ ol avâze (KÜD – § 36 – 15)

- **Can kuşu uçmak:** Ölmek, vefat etmek, canı bedenden ayrılmak.

Yine cismüm tılsımın bozdu ‘ışkun

Yine cânum kuşı pervaza uçdı (ERD – § 126 – 4)

Boşladı kahşadı çü ten kafesi

Tut ki cânuñ kışı bugün uçdı (KÜD – § 126 – 3)

- **Can olmak:** Can vermek, diriltmek, canlandırmak.

‘Îş ü sürûr u şöhbete cân oldu gey ba’îd

Âfâk içinde olalıdan mübtelâ-yı ‘ışk (ŞD – G XCVII – 3)

- **Can teslim kılmak:** Ölmek, ruhunu teslim etmek.

Şeyhî kıldı kapuñda cân teslîm

Ten-i bî-cân durur ki haste yatur (ŞD – G XXIX – 7)

- **Can u gönül birle sevmek:** Can u gönülden sevmek, çok sevmek, derinden sevmek.

Kim cân u gönül birle severse o Hudâ'yı

Dilinde hemîşe adı tekrâr gerekdür (KÜD – § 52 – 4)

- **Can u gönülden sevmek:** Çok sevmek, derinden sevmek.

Bu 'ışk u dem u zevk ü kamu şek ü safâmuz

Ol girçek eri cân u gönülden sevelidür (KÜD – § 24 – 25)

- **Can vermek:** Ölmek, vefat etmek, canını birine vermek, biri ya da bir şey uğruna canını vermek.

Didüm gönül bu yolda sen gerek bin kez viresin cân

Didi bir günde bin kez cân virürsem dahi sezâdur (ERD – § 23 – 8)

'İşkuña cânın viren 'uşşâk için

Bî-nişân dizâruña müştâk için (KÜD – § 7 – 134)

Ğamzeñ hadengine nice tutsun ciger siper

Göñlüm okına cân viricek 'aql yayına (ŞD – G CLX – 4)

- **Cana can olmak:** Can vermek, canlandırmak, heyecanlandırmak, neşelendirmek.

Çü dil-ber cânâ cân oldu vişâli râygân oldu

Şol işler kim 'ayân oldu beyân aña ne hâcettür (ŞD – G LXXIII – 6)

- **Cana dem urmak:** Cana değmek, dokunmak.

Yine nesîm-i sa'âdet dem urdı cânumuza

Ki uş hümâ-yı şeref kondı âşiyânumuza (ŞD – G CLXI – 1)

- **Cana düşmek:** İçine düşmek, içine dert olmak, içini yakmak.

*Bu niçedür derddür ki **düşdi cânâ** dermân istemez*

Arturur günden güne derdini noksân istemez (ERD – § 40 – 1)

- **Cana hançer çekmek:** Öldürmeye teşebbüs etmek.

*Gözüñ cellâdı **cânuma çeker** her lahzada **hançer***

Dökerdi kanum olmasadı hâcib ortada ebrû (ŞD – G CL – 4)

- **Cana kast etmek:** Öldürmeye teşebbüs etmek.

Gözleyüb hoş âhûvâne gözlerüñ

***Kasd ider** şîrâne **câne** gözlerüñ*

Tîrini koyub kemâne gözlerüñ

Cânumı kıldı nişâne gözlerüñ (RD – Kıt 8)

- **Cana kıymak:** Öldürmek.

Anuniçün sözleri mestânedür

*Mest olanlar hemîşe **câna kıyar** (ERD – § 24 – 12)*

Seheldür mâl u milküñ terki yolda

*Gerek kim **câna** vü başa **kıyasın** (KÜD – § 100 – 13)*

Yaralı bağrumı ger derdile yaram kime ne

*Yâra yâr olmağ için **câna kıyaram** kime ne (ŞD – G CLII – 1)*

- **Cana minnet olmak:** Bir lütuf olarak kabul etmek.

Âzâr-ı dil diler ise düşmen bigi habîb

***Cânuma minnet ola** ki dil dôt-kâmdur (ŞD – G LXIX – 4)*

- **Cana od düşmek:** İçi yanmak, dertlenmek, içine dert düşmek, canı yanmak, içi acımak.

*Anuñ muhabbeti **odu düşeli cânuma***

Yakar içümi derdile hasret harâreti (KÜD – § 23 – 75)

- **Cana tig bilemek:** Öldürmeye kast etmek, öldürmeye teşebbüs etmek, öldürmek istemek.

Bilemiş tîğini cânuma füsûn ile gözüñ

Cigerüme urmağa ol tîgi fesân ile bile (§SD – G CLVIII – 4)

- **Cana uymak:** Gereğini yapmak, maneviyata yönelmek.

*Ten murâdın terk idüben **câna uy** kim ‘âkıbet*

Mevt iricek fevt olur ten illâ cânuñ lâ-yefut (KÜD – § 41 – 9)

- **Candan geçmek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Server gözeden yüzini her ayaga sürsün

*Dil-ber dileyen **geçme** gerek **cânile** serden* (RD – G 57 – 6)

*Tâ’alluk kat’ idem benden **geçem** bu **cânıla** tenden*

Tecellî çün gele andan kamu leyli nehâr idem (ERD – § 74 – 8)

- **Candan gitmek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Bozaram bendini işbu tılsımın

*Bu cism ayrılmadan **cândan giderem*** (ERD – § 76 – 5)

- **Candan sefer etmek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Cânlular varmaz bu yola cânım diyen yolda kala
Cân terk iden dostı bula cânndan sefer itmek gerek (ERD – § 56 – 7)

- **Candan teberrâ eylemek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Teberrâ eyleyem cânndan bıragam ben beni benden
Ne kim var ‘âriyet andan benüm nem var ki var idem (ERD – § 74 – 9)

- **Canı bedende oynamak:** Canını feda etmeye hazır olmak, can vermeye hevesli olmak.

Yürek kaynar bu cân oynar bedende
Gönül cûşı geçer haddan giderem (ERD – § 76 – 10)

- **Canı çekmek:** Bir şeyi istemek, istek duymak, arzulamak.

Gamzeñ oķına dil diledi kim ola hedef
Zahmın taħammül idemeyüp şimdi cân çeker (ŞD – G XX – 5)

- **Canı çıkmak:** Çok yorulmak, yorgunluktan ölecek durumda olmak, çok çalışmak, ölmek.

Rûşenî buldı camâlüñ vahdetinden sad niyâz
Lutfu ihsân eylegil tâ çıkmaya cânım (RD – G 49 – 4)

- **Canı feda olmak:** Canını feda etmek, canını vermek.

Saňâ i bahtulu sultân fidâ yüz biñ dil ile cân
Mübârek yoluña kurbân hezârân ata vü ana (KÜD – § 20 – 16)

- **Canı göç eylemek:** Ölmek, canını vermek, vefat etmek.

Şol dem ki göç eyler bu cân îmânıla gönder revân

Yâ Ferd ü Rabb el-amân estagfiru'llahe'l-'âzîm (KÜD – § 11 – 20)

- **Canı kararmak:** Üzüntüden, kederden sararıp solmak, çok sıkıntı çekmek.

Karardı cânum ol hasretde şankim

Şararmış sebzedür bârâna teşne (ŞD – G CLXIII – 2)

- **Canı kurbana yazmak:** Canını kurban etmek.

Bu gice cânımı kurbâna yazdum

Qabûl eyler iseñ mihmân senüñdür (ŞD – G XLVII – 6)

- **Canı oda sipend eylemek:** Canını tütsü gibi ateşte yakmak.

Germ oldı yüzi mihrine bâzârı şevkümün

Dil müşterîsi ol oda cân eyledi sipend (ŞD – G XVIII – 3)

- **Canı ortaya koymak:** Canını feda etmek, canından vazgeçmeye hazır olmak.

Dirdüm bulam mı ben anı komışdum ortaya cânı

Her kim görürise delüdür diridi mutlak (ERD – § 53 – 6)

- **Canı rahmete yatırmak:** Canını feda etmek, canından vazgeçmeye hazır olmak, içini huzurla doldurmak.

İste bul Tanrı hâsın sildür gönlünün pâsın

Gir evliyâ yolına cânun rahmete yatur (ERD – § 16 – 7)

- **Canı terk etmek:** Ölmek, hayata veda etmek, vefat etmek, canını vermek.

Cânlular varmaz bu yola cânım diyen yolda kala
Cân terk iden dostı bula cândan sefer itmek gerek (ERD – § 56 – 7)

Dün saçınıñ küfrine cânuñı terk it bugün
Yûsuf-ı Şeyhî iseñ bilelüm İslâmuñı (ŞD – G CLXXVIII – 7)

- **Canı yola komak:** Canını birinin ya da bir şeyin yoluna feda etmek.

Şeyhiyem kim komışam cânımı dil-ber yolına
Bende kimüñ nesi var bende-i yârem kime ne (ŞD – G CLII – 7)

- **Canına kar etmek:** Canına yetmek, canına tak etmek.

Firâk kar itdi cânuma gelsün 'âşıklar yanuma
'İşk zencîrin dost boynuma taka geldş taka gider (ERD – § 33 – 3)

- **Canında karar kalmamak:** Tahammülü kalmamak, direnecek gücü olmamak, kararı kaybolmak.

Karâr kalmadı cânımda 'azm-i yâr iderem
Bu kâr u bârı saçı bigi târ u mâr iderem (ŞD – G CXVII – 1)

- **Canını almak:** Öldürmek.

Şeyhî diler ki gamzeñ ala cânını velî
Virmedi kim ire bu ümîde emân kaçuñ (ŞD – G CVI – 7)

- **Canını başına dirmek:** Aklını başına toplamak, kendine gelmek.

Nakşa aldanma ki nakkâşdan cüdâ düşmeyesin
Dost yüzinden göziñ ayırma cânını başuna dir (ERD – § 20 – 15)

- **Canını dağlamak:** Canını yakmak, içini acıtmak.

*Suçumu bildüm aglaram âhıla **cânun taglaram***

Miskinlige bil baglaramı estagfîru'llahe'l-azîm (KÜD – § 11 – 7)

- **Canını göklere ağdırmak:** Huzura kavuşturmak, rahata erdirmek.

***Cânuñi göklere ağdur** işbu yir*

Tenüñi topraga karup katmadın (KÜD – § 96 – 9)

- **Canını kurban eylemek:** Canını vermek, canını ortaya koymak, canını feda etmek.

Dünyâ nedür dost yolına 'âşık anı terk itmeye

*Bir **cânum** var ol dost için **kurbân eyleyesüm** gelir (ERD – § 18 – 2)*

- **Canını terk kılmak:** Ölmek, hayata veda etmek, vefat etmek, canını vermek.

Ƙıl cânuñi hâk-i pâyna terk

*K'eflâke irüresin külâhı (ŞD – Mus II*2 – 8)*

- **Canını uyarmak:** Kendine getirmek, dikkatini toplamak, ikaz etmek.

Bunda bitmeyen işler anda da bitmeyiser

*Gafletten **uyar cânun** 'aklun başuna getir (ERD – § 16 – 4)*

- **Cefa çekmek:** Zulüm görmek.

***Cefâ çek** kim safâya irişesin*

Ne oruç var ki soñı bayrâm olmaz (KÜD – § 72 – 15)

- **Cefâ göstermek:** Zulüm etmek.

Her kim bize gösterür cefâyı

Biz gösterelüm añâ vefâyı

(RD – Mus 5*I – 1)

- **Cehd edip dürüşmek:** Çalışıp çabalamak, uğraşmak, çok çalışmak.

Cehd idüp dürüşmege tâkat kanı

Menzile irişmege tâ'at kanı

(KÜD – § 7 – 40)

- **Cemalini gözlemek:** Gözü birinin yüzünde olmak, birinin yüzüne bakmak.

Göñlüm bu nakş u resmi ko nakkâşa kıl nazar

Gözle yakîn cemâlini gitsün hicâb-ı zan

(ŞD – K VII – 22)

- **Cenge düşmek:** Savaşa girmek, mücadele içinde olmak.

Sakla din Bagdâdı içinde 'amel zenbîlini

Düşmesün cengine sermâyeñ riyâ 'ayyârınuñ

(KÜD – § 85 – 6)

- **Cennete girmek:** Cennete girmeye layık olmak.

Gözüm vişâlün umar yaşın itmedin deryâ

Muḥâldür ki gire cennete ḥasîs ü baḥîl

(ŞD – G CVIII – 3)

- **Cevlan etmek:** Dolaşmak, dolanmak.

Niçe ki ferr ile cevlân idüp 'arûs-ı felek

Münevver eyleye âyîne bigi meydânı

(ŞD – K XIV – 43)

- **Cevre katlanmak:** Haksızlığa, zulme, cefaya, eziyete katlanmak, dayanmak, sabretmek.

Râhat u rahmet gerekse tâ ebed

*Bu devir **cevrine katlan** tevbe kıl*

(KÜD – § 91 – 12)

- **Cife kovmak:** Leş kovmak, cesetleri uzak tutmak, kötülükleri uzaklaştırmak.

***Cîfe kovar** cümle gurâb u kilâb*

Tûti şeker ister u bûlvül gülef

(KÜD – § 76 – 10)

- **Ciğer kanı içmek:** Çok hasta olmak, ciğeri ya da ağzı kan dolu olmak.

*Bîmâr gözi dem-be-dem hâste **ciger kanın içer***

Şeyhî didügi buyımiş bîmâra tîmâr eyleyem

(ŞD – G CXXI – 8)

- **Ciğer yakmak:** Dert vermek, dertlendirmek.

Odlu derd ile seher-geh kılıcağ âh garîb

*Ne **ciger yakduğun** iy cân bilür Allâh garîb*

(ŞD – G VII – 1)

- **Ciğeri delik delik olmak:** Çok dertli olmak, dertten içi parçalanmak.

*Gözi yaşlu bağırlı başlu **cigerü delük delük***

Olmışam 'âlem içinde 'ışkunun âvâesi

(ERD – § 131 – 4)

- **Ciğeri kebab kılmak:** Dert vermek, derlendirmek.

Yanar iken şecer-i ahđar içre gül nâra

*'Aceb mi lâle gibi dil **ciger kılursa kebâb***

(ŞD – K XIII – 14)

- **Ciğeri kebab olmak:** Dertlenmek, çok dert çekmek.

Câm-ı kerem ki sendedür 'âleme lutf-ı 'âm iken

*Bize şarâb göz yaşı nişe **ciger kebâb olur***

(ŞD – G XXIV – 2)

- **Ciğeri oda yakmak:** Dert çekmek.

Haddüñ oda yahar ciğeri bigi Şeyhî'nüñ
'Anber düttüzdügi ne 'aceb câna beñleriñ (ŞD – G CIII – 7)

- **Ciğeri pare pare olmak:** Ciğeri parçalanmak, dert çekmek, sıkıntı içinde olmak.

Haste ciger firâkı ile pâre pâredür
Şeyhî kime müyesser olupdur vişâl-i dost (ŞD – G XI – 7)

- **Cihan dinarını büt edinmek:** Paraya tapmak, dünya malına put gibi tapmak.

Terk ü tecrîd ırmağında dîni arı kıldılar
Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler (KÜD – ş 62 – 4)

- **Cihan gözetmek:** Dünyaya önem vermek.

Der-i cânân koyup cihân gözeden
Âb-ı hayvânı kor serâba gider (ŞD – G LI – 6)

- **Cihan üzre dükkân açmak:** Dünyada kalıcı olmaya çalışmak, dünyaya çok bağlanmak.

'Attâr dükkân açdı cihân üzre sanasın
Sahra tolu hoş müşk ü 'âbîr ü büber oldu (KÜD – ş 33 – 28)

- **Cinniye hadeng atmak:** Cine ok atmak, boşa kürek çekmek, boş iş yapmak.

Bercîs tutar elde kalem tîr ile şihâb

Mirrîh cengi gibi atar cinniye hadeng

(ŞD – Mus IV*1 – 4)

- **Cisminden ayet-i nûr okunmak:** Yüzünden nur akmak, yüzü nur olmak.

Cismüñden oğındı âyet-i nûr

Yüzüñde yazıldı ism-i a'zam

(ŞD – Mus II*5 – 2)

- **Cûş etmek:** Coşmak, eğlenmek, gaza gelmek.

Şems olur zerre iken hem katre iken deryâ olur

Cûş ider taşra atara ol dürr-i pinhân eylemez

(ERD – § 39 – 7)

Ravzada rıdvân eger nuql-i lebini naql ide

Cûy-ı cennet ol şafâdan cûş idüp cevher saçar

(ŞD – G LXXXI – 6)

- **Cûşa gelmek:** Coşmak, eğlenmek, gaza gelmek.

Ciğer hicrân u gamdan cûşa geldi

Tahammül bendin efgân sili deşdi

(KÜD – § 26 – 8)

Söylesem dir baña dil-ber ol bî-karâr

Ger olam hâmûş dir hoş söyle coş

Bir ‘aceb sırdur yine dir söyleme

Cûşa gelsem söylesem itsem hurûş

(RD – Kıt 86)

Şan şayhasında şûr-ı Sirâfîl urur şabâ

K'emvât-ı hâk cûşa gelüp çâk ider kefen

(ŞD – K VII – 4)

- **Cûşa getirmek:** Coşturmak, gaza getirmek.

Derdlülerün ah u suzı hoş cûşa getürdi bizi

Derdsüzlerün serd serd sözi katı zemheri taşımış

(ERD – § 46 – 5)

- **Cüda düşmek:** Ayrı düşmek, ayrı kalmak, ayrılmak.

Cüdâ düşmiş yârinden bir garibem

Visâlin isteyü hicrâna geldüm

(ERD – § 73 – 2)

- **Cümle düzeni bozmak:** Düzen bozmak, dengeyi kırmak.

*Bilürken kim **bozılır cümle düzen***

Yine endîşemüz ev barh u dû zen

(KÜD – § 1 – 75)

- **Cümle varını yokluğa değşürmek:** Malından, mülkünden vazgeçmek, her şeyini satmak, vermek.

Yokluga değşürdi cümle varını dervîşler

Degmeye tıyduımadı esrârın dervîşler

(KÜD – § 62 – 1)

- **Cür'a dökme:** Damla dökme, yudum akıtmak.

Hızır ol kadehden içdüğüçün kaldı câvidân

Bir cür'a dökdi çeşme-i hayvâna leblerün

(ŞD – G CVII – 2)

- **Cür'asından düşmek:** Damla dökülmek, eksilmek.

*Şol câm ki **düşdi cür'asından***

Biñ 'arbede meclis-i eleste

(ŞD – Mus II*3 – 2)

Ç

- **Çağ geçirmek:** Zamanı geçmek, mevsimi geçmek, geç kalmak.

*Yine cevri bu devrânũ **geçürdi çağın** almanũ*

Sararup beñzi ayvanũ yüregi tolu kan oldu (KÜD – § 34 – 4)

- **Çağa çıplak olmak:** Anadan doğma çıplak olmak, üryan kalmak, çırılçıplak olmak.

***Çağa çıplak** baş açuk yalın ayak geldüm garîb*

Tâc u tahtum mâl ü mülküm hânümânũm andadur (ERD – § 25 – 3)

- **Çağa yavru gibi yuva beklemek:** Çıplak bebek gibi ilgi, alaka, şefkat ve bakım beklemek.

Çağa yavru bigi yuva bekleme

Uç Uçmag'a kim beñzemez çağ çağa (KÜD – § 37 – 6)

- **Çaha düşmek:** Kuyuya, çukura düşmek, yolundan sapmak, doğru yoldan çıkmak, yanlış yönelmek.

Kimũ ki göñli vü cânı cihânda câha düşer

*Bilũ ki togru yolundan sapar o **çâha düşer** (KÜD – § 59 – 1)*

- **Çarh elinden top almak:** Fırsatı, avantajı, üstünlüğü ele geçirmek.

Topı alımadılar çarh elinden

Kamusı saldı çevgân kondı göçdi

(KÜD – § 127 – 33)

- **Çarh urmak:** Çark çevirmek, tekerlek döndürmek, dünyayı döndürmek.

Kebûd-hırka bu pîr-i sipihre eyle nazar

Ki çarh urur dün ü gün bî-semâ' u bî-kavvâl

(ŞD – K III – 25)

- **Çarha girmek:** Döngüye girmek, dünyayla birlikte dönmek, dahil olmak.

Felekde cavk-ı melek çarha girdi şûfivâr

Bu zevkden kamu kesb itdi hâl-i vicdânı

(ŞD – K XIV – 34)

- **Çâr – pâ olmak:** Kulu, köpeği olmak, emrine amade olmak.

Nâ-çâr çâr rükni şerî'at sarâyınıñ

Dest urmayan bu çâr etegine ola çâr-pâ

(ŞD – K V – 35)

- **Çemen bitmek:** Çimen çıkması, büyümesi, ortalığın yeşermesi.

Her dem şanemâ kıddüñi cân bâğına 'arz it

Kim bitse çemenler

Doğru didiler serv-i hırâmân yaraşuğı

Bustân ile hoşdur

(ŞD – G LXII – 2)

- **Çemenden yana gönül kulağını tutmak:** Doğayı dinlemek, onunla bir bütün olmak, bitkilerin sesini içinde hissetmek.

Tur tañla çemendin yaña gönül kulagın tut

Kuşları işit kim nice hoş hoş öter oldı

(KÜD – § 33 – 13)

- **Çemenler donanmak:** Çimenlerle kaplanmak, her tarafta yeşil bitki örtüsü olmak.

Çemenler tonanur hoş tâze gülzâr

Güler kim bülbüle kuldura gül zâr (KÜD – ş 1 – 19)

- **Çenge düşmek:** Ele düşmek, ele geçmek, fırsat bulmak, çeng çalmak.

Düşmedi çengüme nice yandumsa 'ûdveş

Bir hem-nefes çü ney ki deminde hanîn ola (ŞD – G II – 6)

- **Çengel asmak:** Kesilen hayvanların taze olduğunu kanıtlamak ve halka göstermek için dükkanların önüne çengel asılır, çengele de etler asılırdı.

Gözlerüñ diller asarlar düzüb oh kirpiklerüñ

Düzedürler nite kim çengâl asar kassâblar (RD – G 14 – 4)

- **Çengi depretmek:** Osmanlı döneminde bir çeşit saz olan çeng aletini çalmak.

İy sâkî-i hüsrev-şîfat şun bâde-i gül-rengi sen

*V'iy muṭrib-i şîrîn-nefes dek ṭurma **depret çengi** sen* (ŞD – G CXLVIII

– 1)

- **Çevre yana dağılmak:** Her konuya ilgi göstermek, dikkati dağılmak, odaklanamamak, kendini dağıtmak, kendini kaybetmek.

Di kalb ü kalıbıla bir yaña yönel zinhâr

Tagılma çevre yaña Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – ş 4*I – 28)

- **Çevreyi bürümek:** Ortılığı kaplamak, her yanı doldurmak, başka bir şeyi göremez hale gelmek.

Büridi çevremi gaflet hicâbı

Kafamı seçebilmezem yüzümden

(KÜD – § 14 – 2)

- **Çiçek bitmek:** Çiçek çıkması, büyümesi, ortalığın çiçeklenmesi.

Gam şâzılığa döndi vü uyurlar uyandı

*Her dürlü nebâtât u **çiçekler biter** oldu*

(KÜD – § 33 – 5)

- **Çile çıkarmak:** Gün sayısı tarikata göre değişiklik gösteren dünya zevklerinden el çekme durumu.

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle

*Yidi yaşında üç **çille çıkardı** cüst ü cûyında*

(KÜD – § 25 – 26)

D

- **Dad eylemek:** Adaletli olmak, adil davranmak.

Çü dâd eyledi çobanlıkda Mûsâ

Nübüvvet virdi aña Rabb-i Mevlâ

(ŞD – M I – 49)

- **Dad vermek:** Adalet vermek.

Halka zulm itme añ ol günü ki Hak kazî olâ

Vire dâd ala kısıası tevbeye gel tevbeye

(KÜD – § 124 – 4)

- **Dagalı sürmek:** Hileyi ve hileciyi es geçmek, atlatmak, tuzaklarına düşmemek.

İçüñe girmemek için vesâvis-i Şeytân

Eyit sür ol dagalı Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*VI – 141)

- **Dağ ağacı gibi olmak:** Bakımsız olmak, yabani olmak, vahşi olmak.

Bâgubân bul tag agacı gibi olma kim anuñ

Terbiyetsüz bitdügiçün tadı yokdur nârınuñ

(KÜD – § 85 – 30)

- **Dağ üstü bağ olmak:** Altı ile üstünün farklı olması, altı bakımsız, kötü, üstü gösterişli olmak.

Elden ayagı komadugı lâlenüñ müdâm
Andan-durur ki aña durur tâg üsti bâg (RD – G 35 – 2)

- **Dâm etmek:** Tuzak kurmak.

Ne aşşı dâne dökdügi çün dâm ider kemîn
Bu cev-fürûşt gör nice gendüm-nümâyimiş (ŞD – Mus V*1 – 8)

- **Dama düşmek:** Tuzağa düşmek, hazırlanan kötü bir duruma maruz kalmak.

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma
Bahîl nâ-kes yolından çık yürüd sen hayrun ihsânun (ERD – § 58 – 4)

- **Dava edinmek:** Amaç edinmek, kendine hedef belirlemek.

Kim ola şem'a yakîn olmagı da'vâ idine
Yine hicrûn odına cümle cihân oda yanar (ERD – § 29 – 5)

- **Davadan geçmek:** Uğruna savaştığı, uğraştığı şeyden vazgeçmek.

Geç bu benlik da'vâsından yoklugı eyle kabûl
Hazrete varasın âhir bâri yoklugıla var (ERD – § 19 – 8)

- **Da'vet okumak:** Dua okumak.

Levhinde sînesinüñ yüz da'vet okıyaydum
Heykel yirine bir kez kılsa kolin hamâyil (ŞD – G CXV – 2)

- **Dayire çekmek:** Çember çizmek, sınır koymak, sınır belirlemek.

Haftuñ ki çekdi hâtem-i yâkûta dâyire
Bir mûrdur ki mühr-i Süleymân'a kaşd ider (ŞD – G XXXII – 2)

- **Defter açmak:** Para yardımı veya gönüllü toplamaya girişmek, hesap açmak, yeniden başlamak, kucak açmak, sarıp sarmalamak, bünyesinde toplamak.

Ak varakdan ger kışın kıldıysa pür yazı yüzün

*Dürlü rengen **defter açar** gülşen iy devr anı dūr* (ŞD – K IX – 2)

- **Defter düzmek:** Telif etmek, meydana getirmek, nazma geçirmek, tertip etmek, tanzim etmek, süslemek, tashih etmek.

*Gül yüzüñ mecmû'asından nice kim **defter düzer***

Virür evrâkın yile çün nüshasın ebter düzer (ŞD – G XXVI – 1)

- **Defter eylemek:** Deftere yazmak, defter tutmak.

*Ne **defter eyledi** hüsñüñ leâfetin gül kim*

Varaklarında anuñ nûr-ı cân muşavverdūr (ŞD – G LXVII – 3)

- **Deftere yazmak:** Hesabını tutmak, unutmamak için not almak.

Şi'rinde lutf ola mı gönül kim hazîn ola

***Yaz deftere** bu şi'ri ki hikmet hemîn ola* (ŞD – G II – 1)

- **Defterini dürmek:** Öldürmek, yükselmesini engellemek için işine mani olmak, işine son vermek, üzerine kötü bir plan yapmak, işini kötü manada halletmek.

Nîçelerüñ yüzine güldi cihân

*Nîçelerüñ **defterin dürdi** ölüm* (KÜD – ş 94 – 10)

- **Dek durmak:** Sessiz, sakin durmak.

Bî- 'âr ola gör kim 'ârıla ol yâr ele girmez

Dek durmagıla rü'yet-i didâr ele girmez (ERD – § 41 – 1)

- **Deliler gibi ussuz gezmek:** Deli gibi dolaşmak, akılsız gezmek.

Kim delüiler bigi ussuz gezerüz

Her dem a'mâ bigi yoldan azaruz (KÜD – § 7 – 91)

- **Dem ermek:** Feyz almak, ilham olmak, öğüt almak.

İrdi çün cânlara mi'râc-ı Muḥammed'den dem

Ne gerek Şeyhî'ye ihyâ-yı Mesîhâ bu gice (ŞD – G CLXVI – 6)

- **Dem sürmek:** İçki içmek, içki meclisinde bulunmak.

Gerçi gaddâr durur devr-i zamân gel iy dost

Hoş sürelüm demi çün devr zamân virdi bu gün (ŞD – G CXXXIV – 3)

- **Dem tutmak:** Uzun uzun inlemek, sesini hiç kesmeden uzatmak.

Bülbül bu gül kōhusı şafâsına şubḥ-dem

Bir zevk ider ki gonce-i gülşen de dem tutar (ŞD – Mus IV*2 – 6)

- **Dem urmak:** Nefes almak, nefes çekmek, üflemek, konu açmak, hakkında konuşmak, bilgiçlik taslamak, boş konuşmak, yanlış konudan bahsetmek.

İçüp câmunı mest oldum Enel-Hakk demini urdum

Ne beni ne anı bildüm virimezem câmunı (ERD – § 132 – 8)

İ hakikatden dem uran bî-şerî'at urma lâf

Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur (KÜD – § 66 – 8)

Berk mı barkıdı yâ hod dâst kûyından yine
Yâ diyâr-ı yârdan bâd-ı nesîm urdı mı dem (RD – G 52 – 2)

Şabâ müşgîn şaçuñdan uralı dem
Mu'aţţar eyledi âfâkı tîbi (ŞD – G CLXXXII – 5)

- **Denizde gark olmak:** Denize dalmak, denize girmek, büyük bir sorumluluğun altına girmek.

Vahdet-i sırra irenler ol dostıla dost olanlar
Ol denizde gark olanlar ada sana kalmayalar (ERD – § 10 – 7)

- **Derde derman bulmak:** Derdine çare bulmak, sıkıntıyı gidermek.

Kamunun derdine dermân bulındı
Benim derdüme dermân bulunmaz (ERD – § 44 – 5)

- **Derde derman istemek:** Derdine çare istemek, yardım dilemek.

Eşrefoglı Rûmî gel sen de ola gör dostıla
Derde dermân ister isen yine dermân sendedür (ERD – § 34 – 6)

- **Derde derman olmak:** Birinin derdine çare bulmak, yardım etmek.

Eydün ol dertlülere gelsün beru
Kim bugün her derde dermân olmuşam (ERD – § 71 – 7)

- **Derde deva istemek:** Derdine çare istemek, sorununa çözüm arama, yardım istemek.

Zülfûñ koñusına dil her dem diler vire cân
Bî-çâre haste n'itsün derde devâsın ister (ŞD – G XXXIX – 3)

- **Derde döymek:** Derde dayanmak, katlanmak, tahammül etmek.

*Dil anuñ medhine toymaz gönüller **derdine döymez***

Velî münkir anı tuymaz azuben sâz u nâyında (KÜD – § 25 – 21)

- **Derde düş olmak:** Derde yönelmek.

Kulluga bil bagladum sutânı gözler gözlerüm

***Derdine düş olmuşam** dermânı gözler gözlerüm (ERD – § 80 – 1)*

- **Derde – derdine düşmek:** Sıkıntı çekmek, dert çekmek.

***Derde düşmüşdür** yanar zârî kılur düni günü*

Zârîsi ol dost fîrâkı bagrı biryân gizlidür (ERD – § 13 – 9)

*Gel dost **derdine düş** yüri bî-derd olanan gin yüri*

Bî-derd olanların yiri cehennemde katranımış (ERD – § 46 – 8)

- **Derde em kılmak:** Derde deva olmak, sıkıntıya çare bulmak.

*Kimse hâlüm bilmezidi **derdüme em kilmazıdı***

Derdümi kime söylersem eydürdi bana zî-ahmak (ERD – § 53 – 4)

- **Derde sataşmak:** Derde düşmek, dertle karşılaşmak, derde tesadüf etmek, derde duçar olmak.

*Yine gönülüm ‘aceb **derde sataşdı***

Ki ‘aklüm bilüm ussum külli şaşdı (KÜD – § 26 – 1)

- **Derde timar bulmak:** Derde çare bulmak, sıkıntıyı gidermek, derde deva bulmak.

Ol gün ki bu 'ısklıla oldu bu cân hasta vü mecrûh
*Günden güne artar dahı **derde fîmâr bulunmadı*** (ERD – § 129 – 5)

- **Derde yanmak:** Sıkıntı çekmek.

*Bu **derde** niçe **yanarsın** iy dervîş*
Gerek göyün gerek yan bulunmaz (ERD – § 44 – 4)

- **Derdi urremak:** Dert vermek, sıkıntıya sebep olmak.

*Yüregüme dost **derdi urdı** dürlü yâreler*
Kim tabîbler ana bilmez ne devâ ne çâreler (ERD – § 26 – 1)

- **Derdile yanıp yakılmak:** Dertten mustarip olmak, sıkıntı çekmek.

Yazugından tevbe kılanlar hakı
Derile yanup yakılanlar hakı (KÜD – § 7 – 124)

- **Derman dîlemek:** Yardım istemek, derdine çare istemek.

Varunı vir dost derdinden ala gör bir zerrece
*Tâ ki sana da diyeler derdi var **dermân diler*** (ERD – § 6 – 3)

- **Dert bağışlamak:** Dert vermek, isteyerek sıkıntıya maruz bırakmak.

Îlâhî tâlibi mürşide düş it
Anun mürşidile vaktini hoş it
*Îlâhî tâlibüne **derd bağışla***
Bişür derdün odıyla perveriş it (ERD – Kıt 50)

- **Dert oduna yanmak:** Dertlenmek, sıkıntı çekmek.

*Bu **derd odına** kim **yandı** göyündi*

Bilün anı ki kâmil âdemîdür

(ERD – § 22 – 4)

- **Dertle dolmak:** Çok dertli olmak.

Ger kadîmî dost gerekse ol Kadîmi iste bul

*Andan ayrugından ayrıl var anun **derdiyle tol***

(ERD – § 66 – 1)

- **Dertten erimek:** Çok dert çekmek, sıkıntı çekmek.

Yaglar u harâret fîtilin ölçerür âhum

***Dertden eridüm** sızdı yüregümdeki yaglar*

(KÜD – § 67 – 2)

- **Dervişlik şehrine yol bulmak:** Tarikata girmek, mürşide icabet etmek, derviş olmak.

Her ki dervîş oldı dervîş olmaz ol

Kem degüldür añadur her nesne bol

Dir aña fakr ehli dervîş ü ganî

Buldı çün dervîşlük şehrine yol

(RD – Kıt 56)

- **Deryaya düşmek:** Sorumluluk almak, yükün altına girmek.

*Bu **deryâya düşen** ‘âşık öliser*

Ölür ise ‘âşık ölsün n’olısar

(ERD – § 31 – 5)

- **Deryaya gark etmek:** Büyük bir yükün altına girmek, sorumluluk almak.

*Rûşenîyi **gark idüb deryaya iltür** ‘âkıbet*

Gözlerinden kan kimi coşub ahan seyl-âblar

(RD – G 14 – 7)

- **Deryaya – deryada gark olmak – varmak:** Büyük bir işe girişmek, büyük bir sorumluluk altına girmek, yaptığı işi büyük olmak.

Yazuk ki bunca gemi **gark ola** bu **deryâda**
Re'îs irişmeye bahrîlerle feryâda (KÜD – § 116 – 10)

Bîgânelik gamından akan kanlu yaş için
Deryâ-yı hûna ğarkâ varan âşinâ hâkı (ŞD – K IV – 4)

- **Deryaya salmak:** Sorumluluk almaya yöneltmek, yükün altına sokmak.

Cânumı 'üryan idüp **saldum** bu 'ışk **deryâsına**
Nâ-gehân 'ışkun sataşdum dürr-i bî-hemtâsına (ERD – § 109 – 1)

- **Dest urmak:** Al atmak, el uzatmak, el sürmek, dokunmak.

Nâ-çâr çâr rükni şerî'at sarâyınıñ
Dest urmayan bu çâr etegine ola çâr-pâ (ŞD – K V – 35)

- **Destur vermek:** İzin vermek, müsaade etmek.

Tûr üzre hitâb oldı aña Fâ'hle'u na'leyk
'Arş üzre **virildi** saña **destûr** Muhammed (KÜD – § 22 – 18)

Eger **destûr virürse** şehenşâh
Diyem bir nice hikmet lafz-ı kûtâh (ŞD – M I – 15)

- **Deva bulmak:** Çare bulmak, dermen bulmak.

Devâ bulmadı bulmaz bunda bimâr
Ki hiç olmadı olmaz mâl bî-mâr (KÜD – § 1 – 89)

- **Devasız derde düş olmak:** Çaresiz sıkıntılar çekmek, çözümü olmayan sıkıntıların içinde olmak.

Bu 'ışka yoldaş olalı komışam nâmûsı 'ârı

Devâsuz derde düş oldum aqlaram kıluram zârı (ERD – § 138 – 1)

- **Devir cevrine katlanmak:** Kaderin sıkıntısına, dünyanın zulmüne, zamanın eziyetine katlanmak, sabretmek.

Râhat u rahmet bulasın tâ ebed

Bu devir cevrine ger katlanasın (KÜD – § 107 – 19)

- **Devlet ağacı eşiğinde bitmek:** Şansı yüzüne gülmek, başına devlet kuşu konmak.

Devlet ağacı işiginde bitüp durur

Cümle cihân degül ki şalışar budak budak (ŞD – Mus III*4 – 5)

- **Devlet atına binmek:** Şansı yüzüne gülmek, başına devlet kuşu konmak.

Devlet atına çü bindi gitdi

Feth eyleyüben zafer getürdi (ŞD – G CLXXX – 6)

- **Devlet olmak:** Korumak, kollamak, egemenlik altına almak.

Bu nice 'izz ü şeref devlet olur ki toldı bugün

Şevket-i ışk menüm 'izzet-i payende senüñ (RD – G 40 – 6)

- **Devlet tonunu giymek:** Şansı yüzüne gülmek, başına devlet kuşu konmak, iktidara gelmek, yönetici olmak.

Çü devlet tonını geydün müsellemler

Koma dîn etegin va'llâhu a'lem (ŞD – M I – 74)

- **Devr ile müdara etmek:** Zaman veya dünya ile dost olmak.

Ferîdûn u Cem ü Kisrâ vü Dârâ

İdebildi mi devr ile müdârâ (ŞD – M I – 20)

- **Devran sürmek:** Dünya keyfini sürmek.

Ben dostu görüp gelmişem devrânüm sürüp gelmişem

Dost dostlara gelsün didi geldüm ki haber eyleyem (ERD – § 77 – 7)

Felekler müşterîdür gün yüzün

Süregör iy kamer devrân seniñdür (ŞD – G XLVII – 3)

- **Devrana gelmek:** Dünyaya gelmek, meydana gelmek, ortaya çıkmak.

O meclis mestiyem hem sâkîsiyem

Sürerem devrümü devrâna geldüm (ERD – § 75 – 7)

- **Devri sürmek:** Ömür sürmek, ömrü geçirmek.

O meclis mestiyem hem sâkîsiyem

Sürer devrümü devrâna geldüm (ERD – § 75 – 7)

- **Dikenler içine düşmek:** sıkıntılar içine girmek, dert çekmek.

Şu deñlü medh ü senâlar kılur ki ussı gider

Düşer dikenler içine yatur biraz bî-hûş (KÜD – § 32 – 12)

- **Dil ağız bağlamak:** Konuşmamak, konuşacak halde olmamak.

Çapuñda süsen ü gonce çü bağladı dil ağız

Bulara mülk-i çemen tîğ ile musaḥḥardur (ŞD – G LXVII – 4)

- **Dil bilmek:** Anlaşmak, aynı dili konuşmak, anladığı dilden konuşmak.

‘İşkuna düşen cânların yolına kor teni cânı

*‘İşk bülbüli olanların kimse **dilin bilmezimiş*** (ERD – § 45 – 4)

- **Dil uzatmak:** Kötü laf etmek, biri ya da bir şey hakkında kötü konuşmak.

Başlar virürler yaşıla şem' bigi çok

*Bu cem'de her kim ki **dil uzatmaga** başlar* (KÜD – § 45 – 16)

Söylemegil bed suhan dervîş iseñ

Hîç dime günmegün dervîş isen

***Uzadub dil** kimseyi yandurmagıl*

Yoh yire urma döğün dervîş iseñ (RD – Kıt 58)

*Niçe ki vaşlı sözine **dil uzadur** Şeyhî*

Firâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (ŞD – G XXII – 7)

- **Dil üzre yiynitmek:** Dile kolay gelmek, söylemesi kolay olmak.

***Dil üzre yiynidür** illâ terâzu üzre ağır*

Zi-kadr-i ‘arz u semâ Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*I – 2)

- **Dil yatını bilmek:** Gönlünün halini, durumunu bilmek.

Ten 'azâbın tartayın çün cân şafâsın sürmedüm

*Baş yarağın göreyin çün **dil yatını bilmedüm*** (ŞD – G CXXVIII – 5)

- **Dilde od eylemek:** Gönlünü yakmak, yüreğini yakmak.

Şaçun sevdâsı uş beni kara toprağ ider her dem

Dilümde od** u başumda hevâ vü gözde âb **eyler (ŞD – G LXXX – 2)

- **Dilden gelmek:** İçinden gelmek, içinden geldiği gibi söylemek, içinden geçeni söylemek.

*Kemâl Ümmî **dilinden geldi** bu söz*

Kitâbdan kılmadı ol anı ihrâc (KÜD – § 44 – 16)

- **Dilden gitmek:** Hakkında konuşmak, sürekli birinden ya da bir şeyden bahsetmek, gönlünde olmak, gönlünden çıkaramamak.

Sâd ‘aynuñ mîm agzuñ dâl zülfüñ göreli

*Yâ nebî **gitmez dilümden** bir nefes zikr-i* (RD – G 6 – 3)

*‘İşkuñuñ sevdâsı **dilden gitmese** tañlama kim*

Genc-i bî-ḥaddüñ maḳâmı ḳandasa vîrânedür (ŞD – G LXXIX – 4)

- **Dilden saçmak:** Gönlünden kopmak, içinden gelmek, gönlü geniş olmak.

Ne var degülse ḡanî milk ü mâl ile Şeyhî

***Şaḫuya dilden** ider dürr ü gevher-efşânî* (ŞD – K XIV – 42)

- **Dile gelmek – getirmek:** Gönlünden geçirmek, içinden geçirmek, aklına getirmek, söylemek, ismini anmak, dillere düşmek, hakkında konuşmak, konuşma yeteneği olmayan varlıkların konuşmaya başlaması.

*Kendü kusûrumdur ki **dilüme geldüm***

Sen dahı varısa o sânuñı terk it (KÜD – § 43 – 11)

*Dost adını **getür dile** dâyim anı andan dile*

Sen tâlib ol gel ciddile matlûbı isteyen bulur (KÜD – § 60 – 11)

- **Dile sabırlık vermek:** Sabır vermek, sabır istemek, gönlü ferah tutmak veya tutulmasını istemek.

Yâ İlâhî sen meded kılğılı bize

*Sen **sabırlık** vir bizüm **dilümüze***

(ERD – M 1 – 11)

- **Dile sığmamak:** İçine sığmamak, gönlüne dolmak, gönlüne sığmamak.

***Dilüme** göñlüme dilberden artuk*

*Dahı ezkâr u hem efkâr **sıgmaz***

(KÜD – § 71 – 3)

- **Dil-i arif gibi dönmek:** Arifin gönlü veya kalamı gibi sürekli değişmek, kararsız olmak.

*Neden **döner dil-i 'ârif bigi** felek dâyim*

Neçün durur ruh-ı 'âşık bigi zemin pâ-mâl

(ŞD – K III – 26)

- **Dili dolaşmak:** Korku, heyecan, hastalık, utangaçlık, sarhoşluk gibi sebeplerle şaşırarak ne söyleyeceğini karıştırmak.

Sorana derdümi şerh idemezem

*Figân u zârdan **dilüm tolaşdı***

(KÜD – § 26 – 5)

- **Dili doymak:** Söylemekten, tekrar etmekten, içinden geçirmekten bıkmamak, sürekli söylemek ya da gönlünden geçirmek.

*Tañrı zikrine **dilümüz toymaz***

Gerçi dertsüz gönüllere koymaz

(KÜD – § 73 – 1)

- **Dili mecal bulmak:** Yardım bulmak, aman görmek, güç almak.

*Eger hüçûm-ı ecelden **dilüm bulursa mecâl***

Diyem senâ-yı cemîl ü cemâl-i celle celâl

(ŞD – K III – 1)

- **Dili mekzub olmak:** Yalancı olmak, yalan söylemek.

Yüzüm kara özüüm ma'yûb sözüm herze gözüüm mahcûb

*Elüm tehî **dilüm mekzub** hemân bir bâg-i bî-bâram* (KÜD – § 12 – 3)

- **Dili selim kalmak:** Gönlü ferah olmak, rahat olmak.

Cünbişdedür şabâ nice tutsun gönül karar

*Gerdişdedür kadeh nicesi **kala dil selîm*** (ŞD – Mus III*1 – 6)

- **Dilinde semer olmak:** Diline yük olmak, söylemesi zor olmak, gönlüne ağır gelmek.

Kimüñ ki bitdise î mân agacı gönlinde

***Olur dilinde semer** Lâ ilâhe ille'llah* (KÜD – § 4*IV – 82)

- **Dilinde tesbih eylemek:** Sürekli söylemek, tekrar etmek ya da gönlünden geçirmek.

Senâ vü hamd ü şükre meşgûl olgıl

***Dilüñde tesbih eyle** lâ-yezâli* (KÜD – § 133 – 6)

- **Diline bırakmak:** Hakkında dedikodu yapılmasına sebep olmak, dedikodu malzemesi vermek.

Düşeli 'ışkun bu cânım iline

*Beni **bırakdı** bu halkun **diline*** (ERD – § 110 – 1)

- **Diline natıka etmek:** Gönlüne laf etmek, söylemek, gönlüne dokunmak.

Pes baħr-i fikre taldum u aldum ele qalem

İtdi dilüme nâfka bu mafla'ı hîṭâb

(ŞD – K XII – 21)

- **Dilini bağlamak:** Birini herhangi bir sebepten dolayı konuşamaz hale getirmek, susmak zorunda bırakmak, susturmak, ağzının payını vermek.

*Tama' hırs u hased ipi elün gönün **dilün** baglar*

Cidâl ü kibr ü buhl u mekr bulardur alan îmânun (ERD – § 58 – 9)

- **Dilini bilmek:** Herkesin dilinden, derdinden anlamak.

*Cümle yaradılmışun dervîşler **dilin** bilür*

Süleymân bilmez nedür zebânı dervîşlerin (ERD – § 55 – 9)

- **Dilini tutmak:** Sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak, bir şey söylemekten vazgeçmek.

*Kosalar bu eşrefoglı Rûmî **dilin** tutdı*

İhtiyarsız söyledürler râzını dervîşler (ERD – § 28 – 9)

***Dilüñ** tut gaybet ü bühtânı terk it*

Uyarma ko yılanı îñ içinde (KÜD – § 119 – 7)

Bilüñ nişânını şordum lebüñden eydür kim

***Dilüñ** tut eyleme kâli ki bunda şığmaz kıl* (ŞD – G CVIII – 2)

- **Dillerde söylenmek:** Hakkında konuşulmak.

Gâhi mûtî'gâh 'âsiyem gâhi 'âlim gah 'âmiyem

*Gâh Eşrefoglı Rûmîyem bu **dillerde söylenürem*** (ERD – § 69 – 15)

Cevrüñe sinüñ benüm şabr itdügüm

***Söylenür dillerde** olmuşdur kışaş* (ŞD – G LXXXIX – 4)

- **Dilli dilince ... yapmak:** Bir şeyi kendince, kendi çapında, dili döndüğünce yapmak.

Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri

Dillü dilince hâlini ol Hakk'a **ârz ider** (KÜD – § 54 – 21)

Cümle mahlûkat u her şey' dün ü gün ol Hâlık'a

Dillü dilince kılurlar şükr ü tesbîh ü niyâz (KÜD – § 31 – 2)

Kamusı dillü dilince ögerler Allah'ı

Bag u havâda tuyûr u tag u ovada vuhûş (KÜD – § 32 – 9)

- **Dinden çıkarmak:** Kendini kaybetmek, çok sinirlenmek, öfkelenmek, dine uygun olmayan davranışlarda bulunmak.

Anuñ rûşen yüzi nûrı getürdi gebri îmâna

*Anuñ fettân saçı küfri **çıkardı** şûfî(y(i **dînden** (ŞD – G CXXXIII – 3)*

- **Dinden kem eylemek:** Dinden dışlamak, yok saymak, görmezden gelmek.

*Melik küfr ehlini **dînden kem eyler***

Diyânet mülk esâsın muhkem eyler (ŞD – M I – 44)

- **Dinden yemek:** Birikimini harcamak, maneviyatını zayıflatmak, sevaplarını boşa çıkarmak.

*Tâ'atı dükkân idinme **yime dinüñden***

Kidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it (KÜD – § 43 – 7)

- **Dini bütün olmak:** Dinine sadık olmak, tam manasıyla dindar olmak.

Riyâ vü süm'a'ı ko söyle hasbeten li'llah

*Ki **dinüñ ola bütün** Lâ ilâhe ille'llah* (KÜD – § 4*V – 120)

- **Din ü mezhep tutmak:** Bir dine ve mezhebe mensup olarak o dinin ve mezhebin kurallarına uymak.

*Her kişi bir **dîn ü mezheb tutar** illâ bize*
Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezhebi-i Nu'mân yiter (KÜD – § 47 – 24)

- **Direm saçmak:** Para saçmak, para dağıtmak.

Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semâ' urur
*Kim keş çalar şalar başını kim **saçar direm*** (ŞD – K X – 16)

- **Diri kılmak:** Dirilmek, sağlıklı hale getirmek, yenilemek.

'İşkdır ki gönülde nûr olan 'ışkdur Mûsâya Tûr olan
*'İşkdur ki 'Îsâ deminde ölüleri **diri kıladur*** (ERD – § 17 – 7)

- **Dirlik bulmak:** Rahata ermek, rahat yüzü görmek, rahata kavuşmak.

*Öldiler ölmezdin öndin bâkî **dirlik buldılar***
Lâ-mekânda kıldılar pervâzını dervîşler (ERD – § 28 – 8)

- **Diş bilemek:** Kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak.

*Kanımı dökdi revân gamzeñ **dişin biler** henûz*
N'idüğün bilmen günâhumnı 'itâb itmekdedür (RD – G 10 – 5)

Hall itmez iken 'uğdesini kılca dil ü cân
*Müşgîn saçına **diş bilemek** şâne ne müşkil* (ŞD – G CXII – 2)

- **Diş geçirememek:** Gücü yetmemek, istediğini alamamak.

Geçmez dişi münkirün bu işe

Nişe kuru yiredür niza'ı

(RD – Mus 5*III – 2)

- **Divaneden us istemek:** Amaçsız iş yapmak, anlamsız davranmak.

İ baña öğüt viren kim kanı ussuñ i delü

*‘Ákilliseñ sen dahı **us isteme dîvânen***

(KÜD – § 99 – 7)

- **Diz çökmek:** Dizlerini yere koyarak oturmak, baş eğmek, boyun eğmek, yenilgiyi kabullenmek.

Tahta-i sîmîn-cebînünde eyâ zerrîn-külâh

*Hacibeynüñ **diz çöküb** her dem hisab itmektedir* (RD – G 10 – 2)

- **Doğru yola iltmek:** Doğru yola yönlendirmek, yola koymak, yola sokmak, doğruyu göstermek.

Girü bizden bizedür hayr eger şer

*Ki **ilter togrı yola** hayr eger şer*

(KÜD – § 1 – 27)

- **Doğru yoldan sapmak:** Yoldan çıkmak, yanlışa yönelmek, doğrudan uzaklaşmak, yönünü şaşırmak.

Bilürken ki bu dünyâ bir köpridür

*Girü geçmeyüp **togrı yoldan sapan***

(KÜD – § 140 – 3)

- **Dost hevesine düşmek:** Geçici hevese düşmek, fani işlere dalmak.

***Dost hevâsına düşen** küllî hevâlardan geçer*

Başını gavgâya virmez yog u yâ varı nider

(ERD – § 7 – 5)

- **Dostu düşmanı bir görmek:** Doğruyu yanlış ayırt edememek, düzgün karar verememek, kararsız olmak, yönünü şaşırarak.

Çün ki bende kalmadı mâ' vü menî

Bir görürem dōstu vü düşmeni

Rûşenîye iy gözümüñ vü rûşenî

Oldı yeksân tîregî vü rûşenî (RD – Kıt 71)

- **Doyunca yemek:** Tıka basa yemek yemek, çok yemek, abartmak.

*Ya'nî ol da 'âşıkam dir **toyınca yir** yatur uyur*

Nefsine dilegin virür o utanmaz lâfurıcı (ERD – § 125 – 9)

- **Dönüp dolanmak:** Gideceği yöne karar verememek, aynı yerde takılıp kalmak, işi gücü olmamak.

*Togar u tolınur **döner tolanur***

Ki dünyâ bunlaruñıla tola nûr (KÜD – § 1 – 8)

- **Dört yana dağılmak:** Kendini kaybetmek, yönünü şaşırarak, hedefi olmamak.

Gel bu birlik şerbetinden bir kadeh nûş eyle kim

*Bir bakup bir göresin **tagılmayasın dört yana*** (ERD – § 1 – 6)

- **Döşeginden gassal çıkarmak:** Ansızın ölmek, abdest alacak zamanı bile olmadan vakitsiz gitmek.

Çıkar fahır tonını gey fakır tonın bir gün

*Gelip ölüm **döşeginden çıkarmadın gassâl*** (KÜD – § 87 – 7)

- **Düğün etmek:** Düğün yapmak, eğlenmek, evlenmek, evlendirmek.

*Oğul oğullarınıñ oğlu oğluna **düğün it***

Bu baht u pâyeye görmeye kimse pâyanı (ŞD – K XIV – 41)

- **Dünya alına aldanmak:** Fani işlere dalmak, dünya malına, zevkine, rengine kanmak, dünyaya aldanmak.

Î Hak ol dostuñ hakiçün eyle tevfiküñ refîk

*Bu Kemâl Ümmî'ye kim **aldandı dünyâ alına*** (KÜD – § 21 – 5)

- **Dünya balına parmak banmak:** Fani işlere dalmak, dünya malına, zevkine, rengine kanmak, dünyevi zevklere takılıp kalmak, dünya zevkini tatmak.

Başına bir demde biñ aru üşer

*Her ki **dünyâ balına barmak bana*** (KÜD – § 38 – 4)

- **Dünya kovmak:** Dünyanın peşinden koşmak, dünya malına minnet etmek, dünyevi zevklere düşmek, fani işlere dalmak.

Kim ki andan bunda 'âşık gelmedi

*Oldur ol kim yürüyüp **dünyâ kovar*** (ERD – § 24 – 10)

*Harisler dün ü gün **dünyâ kovarlar***

Agardup bî- 'amel saç u sakalı (KÜD – § 133 – 8)

- **Dünya malını dirmek:** Dünya malını toplamak, mal – mülk derdine düşmek.

***Dirme** bu **dünye mâlını** tagıt ögünü dir*

Vir anı al gönülleri sofra sumâtıla (KÜD – § 121 – 13)

- **Dünyadan geçmek:** Dünyadan vazgeçmek, ahiret inancı gereği dünyayı düşünmemek.

Fitneden kaçan müsâfirler hakı

Dünyeden geçen mücâvirler hakı

(KÜD – § 7 – 121)

- **Dünyaya din satmak:** Din ile prim yapmaya çalışmak, ayrıcalık kazanmak uğruna dini kullanmak.

Dünyeye dînin satan magbûn olur

Mü'min iseñ dünyeye sen satma dîn

(KÜD – § 96 – 6)

- **Dünyayı koyup dini tutmak:** Fani işleri bırakıp dine yönelmek.

İ gönül bu dünya mâlın sen saña eylenme put

Ger hakikat mü'miniseñ dünyeyi ko dîni tut

(KÜD – § 41 – 1)

- **Dünyayı terk etmek:** Fani işleri bırakmak, dünya malından, zevkinden vazgeçmek.

Mürşid elin tutdınisa dünyâyı terk itdünise

Hakk sözün işitdünise viren alandan fârig ol

(ERD – § 65 – 6)

- **Dürtünüp yürümek:** Sürünmek, sürünerek ilerlemeye, yürümeye çalışmak.

Taşuñ sâfi gümüş içüñ bakır kalb

Yürürsin dürtünüp şöhet kalayın

(KÜD – § 110 – 14)

- **Düş görmek:** Rüya görmek, uyku halindeyken bilinçaltında oluşan görüntülere maruz kalmak.

Ben uyhuylı fikr itmezem düş görüp tâ'bir itmezem

Ben gelmezem ben gitmezem bekâ fenâ neme gerek

(ERD – § 54 – 7)

- **Düşman tutmak:** Düşman saymak, düşman yerine koymak.

Sev Kemâl Ümmî anı ben dostların anuñiçün

*Hem şuları yir ki ol **düşmen tutup** gördi kerîh* (KÜD – ş 6 – 9)

- **Düşmanını dârmak:** İnfaz etmek, idam etmek, öldürmek, darağacına asmak.

*Tâcdârâ olsa Dârâ **düşmenüñ dâra** anı*

Aşmağa hablü'l-verîdi boynunuñ urğanıdur (ŞD – K IX – 42)

E

- **Ebed gününe iltmek:** Kıyamet sonrasına iletmek, ahrete taşımak.

Ebed gününe iltem ben bu derdi

Çü mahrem olmadı deyyâr hirgiz

(ERD – § 43 – 6)

- **Ecel eline düşmek:** Ecelin egemenliği altına girmek, ecele yakalanmak.

Eyâ gâfil aç gözünü bir bak bu dünyâ hâlîne

*Hiç kimse geldi mi bunda **düşmedi eccl eline***

(ERD – § 102 – 1)

- **Ecelden emân bulmak:** Ölümden kurtulmak, ölmekten kurtulmak, ölümü ertelemek.

*Minnet Hakk'a ki yine **ecelden emân bulup***

Gösterdi baht Şeyhi'ye sultân cemâlini

(ŞD – G CLXXIX – 7)

- **Eceli gelmek:** Ölümü veya yok olması kaçınılmaz durumda olmak.

*Çün aînsuz **eccl gelür** ü geñsüz seni iltür*

Bârî yarag it geñüñile var ölüm var

(KÜD – § 46 – 27)

- **Eceli mecal vermemek:** Eceli nefes aldirmamak, zaman vermemek, ölümden kaçamamak, erteleyememek.

Çü rızk u 'ömr ü nefes dükene dahi artmaz

Kaçan ki irişe **virmez** **ecel** kişiye **mecâl**

(KÜD – § 87 – 23)

- **Ecelsiz ölmek:** Zamansız vefat etmek, erken ölmek.

Şular kim **öldi** bu yolda **ecelsüz**

Olar irişdi 'ömr-i câvidâna

(ERD – § 98 – 39)

- **Efsane okumak:** Hikâye anlatmak.

Vargıl iy zâhid-i hod-bîn baña **efsûn** okıma

Ben de çoğ **okımışam** halka bu **efsâneleri**

(ŞD – G CXCV – 6)

- **Efsun okumak:** Büyü yapmak, dua okumak, muska yapmak.

Vargıl iy zâhid-i hod-bîn baña **efsûn** okıma

Ben de çoğ okımışam halka bu **efsâneleri**

(ŞD – G CXCV – 6)

- **Eğri bakmak:** Kötü bakmak, fesat bakış atmak, kötü düşünceyle bakmak.

Terk eyle bu kâl u kîli hîç kimseye **bakma egri**

Zâ'îf ol karınca gibi ol hânı iste bul bugün

(ERD – § 89 – 3)

- **Eğri oturup doğru konuşmak:** Koşullar ne olursa olsun doğruyu söylemek.

Servî boyuñ âzâdeliğın söyledi kaşuñ

Egri oturur ille ne **toğru** haberi var

(ŞD – G LIX – 5)

- **Eğri yola salmak:** Yoldan çıkarmak.

*Salar seni **egri yola** reh-zen-i Şeytân*
Togru Hak'a iltür uyanı Seyyid-i Sâlar (KÜD – § 45 – 10)

- **El almak:** Mürşitten icazet almak, ustadan izin almak.

*Aldunsa erenler **elin** togru vardunısa yolın*
Gir uçmak içinde salın gel ikrâr eyle gel ere (ERD – § 103 – 7)

- **El bağlamak:** Ellerini kavuşturmak, saygıyla ellerini önünde birleştirmek.

*Baş urup ayağıña **el bağlar***
Sen ayağ içicek benîn ü benât (ŞD – K XV – 34)

- **El çekmek:** Serbest bırakmak, azat etmek, özgür kılmak, vazgeçmek.

*Elün **çek** fârig ol cümle cihândan*
Sana çün bu cihân bir ugrak oldu (ERD – § 122 – 12)

Zülfün kohusın her kim alur bâd-ı seherden
*Çekse **elini** tañ ola mı sünbül-i terden* (RD – G 57 – 1)

Bir gün gönülden cânımı dildâra îsâr eyleyem
*Evvel özümden **el çekem** pes 'azm-i didâr eyleyem* (ŞD – G CXXI – 1)

- **El darlığı çekmek:** Maddi sıkıntı çekmek, yokluk çekmek.

*Kişi **el tarlıgından** niçün inler*
Ki saglıkdur sagışsuz genc ü bigler (KÜD – § 65 – 1)

- **El götürmek:** El kaldırmak, elini göğse doğru kaldırmak, vazgeçmek.

*Neyiçün baş açar u **el götürür** serv ü çenâr*

Ki du'â eyleyeler kıadd-i hırâmânũ için (ŞD – G CXXXVI – 2)

- **El kavşurmak:** El kavuşturmak, elpençe divan durmak.

Durmuşam best-miyân kavşurub el kulluhda
Her ne hükmũ varise söyle şehâ bende senũ (RD – G 40 – 2)

- **El sunmak:** El uzatmak, cüret etmek.

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse irişmedüğine el suna (KÜD – § 38 – 3)

- **El uzatmak:** Birinden bir hakkı almaya kalkışmak, yardım etmek.

Bir gülũ sünbülünü idübeni cây gönül
İtdũn uzatmaga el goncesine rây gönül (RD – Mus 6*I)

- **El vermek:** Yardım etmek, fırsat vermek, teslim olmak, sorumlu kılmak, sorumluluk vermek, varis ilan etmek.

Ger el vire şanem-i gül-ruh u semen-sîmâ
Yüzini kıble idin kaşları hamın mihrâb (ŞD – K XIII – 22)

- **El yumak:** El çekmek, vazgeçmek.

Bana ne 'ilm ü 'amel ne küfr ü îmân nisbeti
Kamusından el yudum 'ışka uyuben giderem (ERD – § 79 – 3)

- **Elbir etmek – eylemek:** Elbirliği yapmak.

Var ol nefsün itin kör it kanâ'atula elbir it
Yirün cennet işün hür it gel uy hükmüne Kur'ânun (ERD – § 58 – 11)

İ dirîgâ nefsüm İblîsile el bir eyledi

‘Âkl u cânum kal’asin yıkmaga tedbîr eyledi (KÜD – § 128 – 1)

- **Elden bırakmak:** Vazgeçmek, ilgisini geri çekmek.

Eşrefoglı Rûmî gibi sen de seni elden bırak

İki cihânı isteme Sübhânı iste bul bugün (ERD – § 89 – 15)

- **Elden çıkarmak:** Satmak, yitirmek, karşılıksız vermek.

Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür

Zîra anlar togru yoldan sini yaranlardurur

Şol kişiler kim senüñle Hakk’içün yoldaş olur

Anları elden çıkarma bil ki yâr anlarduru (KÜD – § 142)

- **Elden düşürmemek:** İlgisi sürekli aynı şeyde olmak, sürekli elinde tutmak.

Şabâhı şâm idüp elden kadeh düşürmeyeler

Giceyi şubha çıkarup ‘ale’ d-devâm içeler (ŞD – G LXXVII – 2)

- **Elden ele yılanmak:** Elden ele gezmek, ellerde dolanmak.

Gâh deniz gâh göl oluram gâh sultân gâh kul oluram

Gâh bahâr gâh gül oluram elden ele yılanuram (ERD – § 69 – 11)

- **Elden fırsat çıkmak:** Fırsatı kaçırmak.

N’ola bir sâ’at eger tâ’at idesin bileme

Çıkmadın fırsat elüñden giresin bende gönül (KÜD – § 89*III – 29)

- **Elden gelmek:** Yapmak, dayanmak, uygulamak, mümkün olmak.

*Ne tâ'at **gelür elümden** ne pîşe*

Pes iş kaldı girü giçmedi pîşe (KÜD – § 1 – 133)

*Sahın kadh iymegil pîrüñ **elüñden gelse** medh eyle*

Ki pîrin her ki kadh eyler mürîd iken merîd olur (RD – G 8 – 2)

- **Elden komak:** Elden bırakmak, terketmek, ihmal etmek.

Koma** 'ışk eri bu 'ışkı **elden

Ki 'âşıklar makâmı müntehâdur (KÜD – § 50 – 16)

***Elden** ayagı **komadıgu** lâlenüñ müdâm*

Andan-duru ki aña durur tâg üsti bâg (RD – G 35 – 2)

- **Ele almak:** Eline almak, tutmak, konuyu tartışmak, tenkit etmek.

*Sâki **ele al** yine kedûyı*

Gül-gûn kaba koy benefşe bûyı (RD – Mus 3*II – 1)

*Çiçekler **aldı ele** la'l ü sîm ü zer aqdâh*

Kimüñ şarâbı gül-âbî kimisi reyhânî (ŞD – K XIV – 36)

- **Ele getirmek:** Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak, kazanmak.

Seni bunda komazlar gönlüni bundan götür

*Terk eyle kibr ü kini bir gönül **ele getir*** (ERD – § 16 – 1)

- **Ele girmek:** Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak.

Bülbül gibi kıl tâ tâ-be seher her gice efgân

*Yatma tur gönül vakit geçer gülzâr **ele girmez*** (ERD – § 41 – 2)

*Sen bir kuşıduñ lâ-mekân **elüme girdüñ** râyigân*

Girü kaçırđum nâgehân vay n'idetim 'ömrüm seni (KÜD – § 136 – 3)

Hayâtda Şeyhî'ye çün yok kapuñdan özge penâh

*Ger âstîn **ele girmezse** âstân ola mı (ŞD – G CXCIV – 7)*

- **Ele sunmak:** Eline vermek, tutmasını sağlamak, bir şeyler sunmak.

*Sâķî **elüme şun** yine câm-ı sürûrı kim*

*Fâş olısar anuñ ile bu sır ki ser gider (ŞD – Mus III*3 – 4)*

- **Elem görmek:** Sıkıntı çekmek, dert çekmek.

*Çok emek zahmet çeküb **gördüm elem***

Şimdi uş temmet diyüb çaldum kalem (RD – Müf 22)

- **Eli boş olmak:** Yoksul olmak, maddi sıkıntı çekmek.

'Amel yatlu emel uzak kısa yaş

*Dudaklar kurı **el boş** göz tolu yaş (KÜD – § 1 – 71)*

- **Eli dar olmak:** Yoksul olmak, maddi sıkıntı çekmek.

*Benüm dahı günâhum çok **elüm tar***

Kapuna geldüm iy Settâr u Gaffâr (ERD – M 4 – 8)

- **Eli erişmek:** Eli yetişmek, ulaşmak.

*Kanâ'at gencine **elün** meger **irişmedi** senün*

Anunçün nefsün ucından bırakdun mihnete cânım (ERD – § 58 – 1)

- **Eli ermek:** Vakit bulmak, fırsat bulmak, gücü yetmek.

*Gönlin sana virenlerün **eli** sana **irenlerün***

Gözi seni görenlerin devrânları dönmezmiş (ERD – § 45 – 3)

- **Eli kakmak:** Eliyle iteklemek, tepmek.

***Kakdı** nübüvvetüñ eli dîn tablın eyle kim*

Uş şark u ğarb taldı ol âvâzedden şadâ (ŞD – K V – 15)

- **Eli kuru boş olmak:** Hiçbir şeyi olmamak, maddi manevi sıkıntı çekmek, elinde avucunda bir şey olmamak.

Tevbe kılup tapuña yü tutduk uş

*Gözümüz pür-yaş **elimüz kuru boş*** (KÜD – § 7 – 56)

- **Eli tehi olmak:** Eli boş olmak, elinde avucunda bir şey olmamak.

Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüüm herze gözüm mahcûb

***Elüm tehî** dilüm mekzub hemân bir bâğ-ı bî-bâram* (KÜD – § 12 – 3)

- **Elinde işi olmak:** İş sahibi olmak, iş yapmak, hazırda işi bulunmak.

***Elüñde iş variken** gey duruş Kemâl Ümmî*

Belüñde nakduñı sakla yoluñda hâzır baş (KÜD – § 74 – 20)

- **Elinde kalmak:** Birinin bakımında, yönetiminde olmak, satılmak istenen bir şeyin satılamayıp sahibinde kalması, düzeltmek isterken bozmak, bir şeyi kırmak, birini öldürmek.

*Uşda nefis **elinde** biz **kalduk** zebûn*

Cânlarumuza bu nefis urdı düğün (ERD – M 1 – 10)

- **Elinde müdam olmak:** Şarap kadehi tutmak, şarap içmek.

*Levh-i ezelde yazmış idi **hâlîkü'l**-'ineb*

Ki ola müdâm elümde benüm câm-ı la'l-i leb (ŞD – G IX – 1)

- **Elinden ah etmek:** Biri yüzünden sıkıntı çekmek.

Ol kadar âh eyledüm kim âh elümden âh ider
Nâlemi añma ki nâlem nâleyi nâlân ider (RD – G 24 – 2)

- **Elinden ah kılmak:** Biri yüzünden sıkıntı çekmek.

Hey ecel yitdi ‘amel kanı içe tûl-ı emel
Niçe bir senüñ elüñden kılayın âhı göñül (KÜD – § 89*IV – 42)

- **Elinden gitmek:** Bir şeyi kaybetmek, yitirmek, bir şeyden yoksun kalmak.

Feryâdı la'lüñe mi kılam ya yañağuña
Kim kanlu dilde gözler elinden neler gider (ŞD – Mus III*3 – 8)

- **Elinden içmek:** Birinden feyz almak, el almak, elinden bir şeyler içmek, birinin etkisinde kalmak.

Şular kim dost elinden içdi câmı
Olar bilmedi hirgiz hâss u ‘âmı (ERD – § 128 – 1)

Çün yüzüñ levhindedür âyîne-i âb-ı hayât
Hızr elinden içmezem câmı kim İskender düzer (ŞD – G XXVI – 5)

- **Elinden nesne gelmek:** Elinden bir şey gelmemek, yapabileceği bir şey olmamak, çaresiz olmak.

Garîbem gurbete düşdüm ilümden
Za ‘îfem nesne ne gelmez elümden (KÜD – § 97 – 1)

- **Elinden ölmek:** Ölümüne sebebiyet vermek, biri yüzünden ölmek.

Kılıcuñ boynnumuñ pîrâyesidür

Elüñden ölmek dil ü cân vâyesidür (RD – G 19 – 1)

- **Elinden sınıkmak:** Biri tarafından bozguna uğratılmak, biri yüzünden dert, sıkıntı çekmek, birinden korkmak.

Bu uyku gaflet ile seni yıkdı

Ki 'aklun nefsün elinden sınıkdı (ERD – M 2 – 9)

- **Elinden tutmak:** Yardım etmek, yardımcı olmak, kayırmak.

Çün bilümüzi bükdi ağır yükleri nefsün

Tut elümüzi lutfuñıla bizi uyandur (KÜD – § 9 – 8)

- **Eline almak:** Elinde tutmak, yardım etmek.

Keffesinde dü cihân ni'metini az görür

Himmetün çünki eline ala mîzân-ı kerem (ŞD – K XI – 13)

- **Eline düşmek:** Birine muhtaç durumda olmak, yardım istemek, yardıma muhtaç olmak.

Bu gevher elüne düşe gümânsuz

İdesin Hakka hamdile senâyı (ERD – § 133 – 13)

- **Eline erişmek:** Eline geçmek, ulaşmak, sahip olmak.

Karışdı mâr ile mûr u barışdı âdem ü dîv

İrişdi eline çün hâtem-i Süleymânî (ŞD – K XIV – 17)

- **Eline vermek:** Emanet etmek, iade etmek, sorumluluğu başkasına bırakmak.

Zebânîler eline virmeyesin

Kapundan horlugıla sürmeyesin (ERD – M 4 – 15)

Var bunları vir elüñe sal hoş

Bir dil-ber-i sîm-sâk sâkî (RD – Mus 3*I – 5)

Şamu güzeller içre seni ihtiyâr idüp

Virdük elüñe eldeyiken ihtiyârumuz (ŞD – G LXXXVI – 5)

- **Elini bağlamak:** Engel olmak, bir şey yapamayacak duruma getirmek.

Tama' hırs u hased ipi elün gönlüm dilün baglar

Cidâl ü kibr ü buhl u mekr bulardur alan imânun (ERD – § 58 – 9)

- **Elini fitneden çekmek:** Kötülük yapmaktan veya kötü konuşmaktan vazgeçmek, tövbe etmek.

Çeksün elini fitneden âhir-zamân yiter

Çekmezse kahr kılmağa şâh-ı cihân yiter (ŞD – Mus III*5 – 1)

- **Elini kavşurmak:** Elini kavuşturmak.

İlâhî sen müyesser kıl bu Eşrefoglı Rûmîye

Ki ol meclis-i 'âlîde tura kavşura elini (ERD – § 137 – 5)

- **Elini tutmak:** Yardım etmek, kayırmak.

Evvel mürşid elin tuta kalmaya dünyâ âhrete

Hiç dimeye hâlüm nite bildüğün unutmak gerek (ERD – § 56 – 2)

*Îlâhî mübtelâ kaldum **elüm tut***

Ki baña hiç meded yok kend'özümnden (KÜD – § 14 – 4)

- **Elini yumak:** Elini yıkamak, temizlemek.

Bırakdı halkı gözinden geçübün kış u yazından

***Elini yudı** özinden hemân maksûdı Mevlâdur* (ERD – § 23 – 12)

- **Elinin altında olmak:** Hazırda bulunmak, her an ulaşabilecek olmak.

*Yüz biñe yakın var **eli altında** halîfe*

Kim cümle tutup virdügi ol Hôca elidür (KÜD – § 24 – 17)

- **Emân vermek:** Canını bağışlamak, öldürmemek, nefeslenecek bir boşluk vermek, zaman vermek.

*Emîn olmağlığa bir dem **emân virmez** bu cânuma*

Gözün efsûn okıduğca senüñ bu lafz-ı âmînüñ (ŞD – G CV – 3)

- **Emdiği süt gibi helal olmak:** Verilen bir şeyin karşılığında onu helal etmek, yapılan bir iş karşılığında hakkını helal etmek.

Şol harâmî gözüñe kan içmek

***Emdügüñ sūd bigi helâl** iy dost* (ŞD – G X – 2)

- **Emek çekmek:** Bir işte çok çalışarak yorulmak.

Eger tâlibisen iş böyle gerek

*Eger kâzibisen ko **çekme emek***

Odur tâlib Hakkı isteye dün gün

Gerekmez halkıla almak u virmek (ERD – Kıt 32)

- **Emin yatmak:** Rahat rahat uyumak, içi ferah olmak.

Yatma emîn bu dâr-ı fenâyâ gurûr idüp

Kim çarh bî-sebât durur dehr bî-emân (ŞD – Mus VI*1 – 2)

- **Eminlik yerde konmak:** Kendini güvene almak, güvenli yerde bulunmak.

Emînlik yirde konmak dileriseñ

Hatarlu yirden irden göç ü yayın (KÜD – § 110 – 3)

- **Emir tutmak:** Emre uygun davranmak.

Ne kul ki Şâh yasagın sır emrini tutmaz

Bilüñ ki 'âkıbet ol kimse hısm-ı Şâha düşer (KÜD – § 59 – 4)

- **Emr-i ma'rûfu yürütmek:** Açık emri yerine getirmek.

Kanı ol sûfî vü sâfî şehîd ü câhid ü vâfî

Yürütdi emr-i ma'rûfî şu resme kim 'Ömer kıldı (KÜD – § 27 – 14)

- **Emrinde ömür sürmek:** Birinin emrinde yaşamak.

Sürmedük emründe bir dem 'ömri hiç

Giçdi bunca subh u şâm u sâl ü mâh (KÜD – § 18 – 8)

- **Emrine memur olmak:** Emir kulu olmak, emri yerine getiren kişi olmak.

İ hükmine mahkûm kılan cinni vü insi

İ her ümerâ emrine me'mûr Muhammed (KÜD – § 22 – 5)

- **Emrine mutî' olmak:** Emre amade olmak, emre boyun eğmek, emre itaat etmek.

Bu çarh-ı ser-keş olmaz ise emrine muî'

Bir lu'b ile esâsını zîr ü zeber kılur

(ŞD – Mus IV*4 – 4)

- **Emrine tabi olmak:** Emre amade olmak, emre boyun eğmek, emre itaat etmek, birinin emrinde olmak, birinin emri altında olmak.

Vahş u tayr u ins ü cin tâbi' olupdur emrine

Berr ü bahr ü milk ü millet tâbi'-i fermânıdur

(ŞD – K IX – 26)

- **Encüm dizmek:** Yıldız dizmek, yıldızları gökte belirtmek, göğe yıldız saçmak.

Mahsûd-ı aşmân durur etrâf-ı bûstân

Andan ki düzdi encüm ü ezhâr encümen

(ŞD – K VII – 7)

- **Endişden geçmek:** Düşünceden, vesveseden, meraktan, kaygıdan, kederden, gamdan, şüpheden ve korkudan vazgeçmek.

Gel beru dervîş geç endişden

Nesne bitmez 'akıbet endişden

Sen sen ol dervîş ol hiç isteme

'Akıbet-endişlük dervîşden

(RD – Kıt 57)

- **Epsen olmak:** Sessiz olmak, dilsiz olmak, ses çıkarmamak, konuşmamak, suskun kalmak.

Kemâl Ümmî niçe kim tınmasam dir

Girü söyler bu dili epsen olmaz

(KÜD – § 72 – 28)

Niçe ki vaşlı sözine dil uzadur Şeyhî

Firâkı odı anı şöyle yaçar ki epsen olur

(ŞD – G XXII – 7)

- **Eser kılmak:** Belirti bırakmak, iz bırakmak, iz yapmak.

*Leṭâfeti kameri **kılsa** zemherîre **eser***
Gül ü benefşe bitüre dem-i zemistânî (ŞD – K XIV – 25)

- **Eseri kalmamak:** Belirtisi, izi kalmamak.

Eyle bulmuş idi fenâyı ki hîç
Eseri kalmamışdı innânuñ (RD – K 3 – 18)

Şeyhî'nüñ bu âh u yaşı gönli taşına anuñ
*Şol dem idiser eser kim **kılmaya** benden **eser*** (ŞD – G LXX – 5)

- **Esrar açmak:** Sırrı ifşa etmek, gizli olanı açığa çıkarmak.

Bu cân u bu gönül bî-gânedür çün
*Bunlara **açmadum** **esrâr** hirgiz* (ERD – § 43 – 5)

- **Esrarına girmek:** Sırta girmek, sırta erişmek, düşünceye girmek, düşüncesini paylaşmak.

Nefs putlarını hurd idüben sen de Halîl ol
Gir 'âşıkun **esrârına** kim **esrâr** ele girmez (ERD – § 41 – 4)

- **Eşiğe yüz sürmek:** Saygıdan dolayı yerlere kadar eğilmek, yüzünü yere kadar eğmek.

*Şâh **işigiñe** yüz **sürî** suçun dile i kul*
Âh idü figân eyle vü kıl zâr ölüm var (KÜD – § 46 – 2)

*Mihr yüz mihriyle öpüb **işigün** yüzün sürer*
Mâh-ı nev ebrûna tañ mı yükünüb indürse baş (RD – G 31 – 2)

N'olaydı it bigi yüzüm süreydüm işigine

Velî gedâ nitesi pâdişâ yirine geçer

(ŞD – G LXVI – 4)

- **Eşiğe yüz urmak:** Saygıdan dolayı yerlere kadar eğilmek, yüzünü yere kadar eğmek.

Çok işige yüz urur ille ki mahrûm döner

Yine kapuñda bulur hürmeti mihmân-ı kerem

(ŞD – K XI – 18)

- **Eşiği gözlemek:** Birinin yolunu gözlemek, birini beklemek, gözü eşikte olmak.

Didiler gel berü iy tâlib-i iksîr-i hayât

Gözle şol işigi kim toprağıdur kân-ı kerem

(ŞD – K XI – 5)

- **Eşiğinden ırmak:** Birinin yanından ayrılmak, sorumluluğundan çıkmak, kapısından kovmak, göndermek.

Irma çirkin yüzüm işigüñden

Ki gözüüm yaşıyile şüste yatur

(ŞD – G XXIX – 3)

- **Eşiğinin tozunu iltmek:** Tozunu ulaştırmak, etkisini taşımak.

İltürse gülşene işigi tozını şabâ

Lâle yile vara gül udından döke 'araç

(ŞD – Mus III*4 – 3)

- **Et yiyip kan içmek:** Zulmetmek.

Kanı fetvâ kande bulduñ et yiyüp kan içmege

İ harâmî ko harâmı kan ahı bir kan yiter

(KÜD – ş 47 – 12)

- **Eteğini tutmak:** Yardım istemek.

Anlardan kalmışdır bol erkân usûl

Etegin tutanlar olmuştır hâsıl

Ceddini sorarsan Hazreti Resûl

'Abdü'l-kâdir sultân dirler şeyhüme (ERD – § 113 – 2)

Künc-i halvetde şu kim geydi kanâ'at hil'atin

Ŧut etegin kim cihânuñ genci ol serverdedür (ŞD – G LXIII – 5)

- **Evliya yoluna girmek:** Birini örnek olmak, velilerin izinden gitmek, tarikata girmek.

İste bul Tanrı hâsın sildür gönlünün pâsın

Gir evliyâ yolına cânun rahmete yatur (ERD – § 16 – 7)

- **Eyüp gibi sabretmek:** Çok sabretmek, sabırlı olmak.

Eyyûb gibi sabr eyle derdüne kılma şikâyet

'İşk avcısına belâdan özge şikâr ele girmez (ERD – § 41 – 8)

- **Eyyamı hoş sürmek:** Gününü güzel geçirmek, hoş vakit geçirmek.

*İ göñlümüñ ârâmı **hoş sürelüm eyyâmı***

Halvetde nihânî

Lutf eyle kıl in'âmı la'lüñden içür câmı

Şâd eyle revânı (ŞD – G CLXXIII – 1)

- **Ezgiye düzmek:** Müzik yapmak, müziği akort etmek, notaya dökmek, notalaştırmak.

Ol ezgiye düze şubh u şâmın

Göz yuma 'Acemden ü 'Arabdan (ŞD – Mus II*7 – 9)

F

- **Fak kurmak:** Tuzak kurmak.

Ya niçe halkı sayd kılmağışın

Kurasın zerkile riyâdan fak

(KÜD – § 77 – 7)

- **Farkına kakımak:** Farkına varmak.

Yüceldi serv kim ola mânend-i kıadd-i yâr

*Bâd-ı seher başar **kaçıyup farkına** kadem*

(ŞD – K X – 18)

- **Fena suyunu içmek:** Fenafillâha varmak, ölmeden önce ölmek, nefsi öldürmek.

Budur yokluk ki sen senden geçesin

Fenâ suyunı sâkîden içesin

Temâmet varlıgundan el yuyasın

Seni bunda koyupdosta kaçasın

(ERD – Kıt 11)

- **Fenadan bekaya göçmek:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Son nefesde 'ömri şem'i uçıcak

Bu fenâdan ol bekâya göçicek

(KÜD – § 7 – 152)

- **Fenadan bekaya güzer kılmak:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Kanı ol şeyhümüz Hâmid sa'îd ü mettekî zâhid

Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı (KÜD – § 27 – 6)

- **Fenadan göçüp bekaya taşınmak:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Taşına kisvet giyenüñ içi sagın anda bil

Kim fenâdan göçe tiz tiz ol bekâya taşına (KÜD – § 39 – 3)

- **Fenayı beka kılmak:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Bakabilen göre ol gûra girmedir yaragın

Kıla fenâyı bekâ Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*I – 19)

- **Fer vermek:** Işık vermek, aydınlatmak, parlaklık vermek.

Seni hurrem gösterüp hüsn-i bahâra fer viren

Devlet-i Sulţân Murâd ibni Muhammed Hanîdür (ŞD – K IX – 23)

- **Feragat olmak:** Ayrılmak, alakasını kesmek, ilgisini bırakmak, özgür kalmak, serbest bırakmak.

Sen vücûdun safhasından yuy gider benlik adın

İki cihân devletinden ol ferâgât tâ ebed (ERD – § 4 – 4)

- **Fermana boyun tutmak:** Fermana uymak, boyun eğmek, kurallara uygun davranmak.

Gamzesinden dem-be-dem yağsa başuma tîğ ü tîr

*Hükûm anuñdur kul anuñ **tutduķ** boyun fermânına* (ŞD – G CLXVII – 2)

- **Feryat kılmak:** Bağırarak, çığlık atmak, feryat etmek.

*Cân u dil la'luñ için **kılduķı feryâd** bu kim*
Haste derdine kaçan bulmasa dermân iniler (ŞD – G LXXV – 3)

- **Fesad endişeden dūr olmak:** Fesat düşünmemek, kötü düşüncesi olmamak, kötülükten uzak olmak.

İ kamu salâhiyyetile Hâlik'a nezdik
*İ cümle **fesâd endişeden dūr** Muhammed* (KÜD – § 22 – 10)

- **Fesat işten dönmek:** Kötü işten vazgeçmek, kötülük yapmaktan vazgeçmek, fesatlık yapmaktan vazgeçmek.

Gafletten uyandunısa kendüüne geldünise
***Fesâd işden döndünise** tertîb düzenden fârig ol* (ERD – § 65 – 4)

- **Fetvâ vermek:** Emir vermek, fetva çıkarmak, dini hüküm sunmak.

Erile tutub öldüren anasın
*Şer'-i 'ışkile **virenüz fetva*** (RD – Mus 4*IV – 5)

- **Fırsat çevgânını eline almak:** Kendi fırsatını yaratmak, kendine fırsat yaratmak.

*Gâfil olma **al eline fûrsatuñ çevgânını***
Urı gör devlet topını dört yanuñ meydâniken (KÜD – § 109 – 14)

- **Fırsatı fevt etmek:** Fırsatı kaçırmak.

Sür'at itme siteme devletüñe gırre olup

Furşatuñ fevti yakındur felegüñ seyri serî' (ŞD – G XCII – 6)

Gâfletile fûrsatı fevt eyledük

İ dirîgâ vü dirîgâ âh u vâh (KÜD – § 18 – 7)

Di kulma dil saña fermâniken bu fûrsatı fevt

Ki hoşdurur şu demi Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VII – 165)

- **Fırsatı zayi etmek:** Fırsatı harcamak, kaçırmak, ziyan etmek, heba etmek.

Sakın fûrsat demini zâyi' itme

Durur günden güne azma oñadur (KÜD – § 49 – 5)

- **Firak odu yakmak:** Ayrılık ateşi yakmak, ayrılmak.

Niçe ki vaşlı sözine dil uzadur Şeyhî

Firâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (ŞD – G XXII – 7)

- **Firak oduna tutuşup yanmak:** Ayrılık derdi çekmek, ayrılık acısıyla yanmak.

Firak odına sûfiler tutuşup kalbi sâfiler

Yanar 'ahdine vâfîler dükeli iş ü boyında (KÜD – § 25 – 14)

- **Firak tutmak:** Ayrılmak, ayrı kalmak, ayrı düşmek, yola çıkmak, uzaklaşmak.

Ol zamân kim ben ol dostdan ayrı düşdüm oldum ırak

Hasret-i derd ü âhıla çok agladum tutdum firâk (ERD – § 53 – 1)

- **Firakıla ah vah kılmak:** Ayrılık derdi çekmek, ayrılık ateşiyle dertlenmek.

Diler visâlüñe her dem irişe Ümmî Kemâl

Kılur firâkuñla âh u vâh şey' li'llah (KÜD – § 17 – 15)

- **Firakın oduna düşmek:** Ayrılmak, ayrılık acısı çekmek.

Uyardum vaşluña irem yüzüm ayağıña sürem

Firâkuñ odına düşüp dili kurbân idüp gitdüm (ŞD – G CXXVII – 2)

- **Firakın oduna yanmak:** Ayrılık acısı çekmek.

Gelür her dem hayâlüñ bizi yakar

İçümüzi firâkuñ odı yakar (KÜD – § 1 – 33)

- **Fitne gözden üşenmemek:** Fitne çıkarandan kormamak, kötülük düşünenden çekinmemek.

Mücâvir oldı kaşuñ gûşesinde

Üşenmez fitne gözden cân garîbi (ŞD – G CLXXXII – 3)

- **Fitne kaynatmak:** Fitne çıkarmak, yalan haber yaymak.

Baş çatub kaşuñ gözüñle kaynadurlar fitneyi

Hâlî olmazlar 'acebdür fitne vü âşûbdan (RD – G 56 – 3)

- **Fitneden kaçmak:** Kötü düşünceden kaçmak, fitne – fesat peşinde olmamak.

Fitneden kaçan müsâfirler hakı

Dünyeden geçen mücâvirler hakı (KÜD – § 7 – 121)

- **Fürkat oduna yakmak:** Ayrılık derdi çektirmek.

Demidür vuslat âbına yakasın

*Nice bir **fürkat odına yakasın***

(KÜD – § 1 – 49)

- **Fürkatin oduna kebab olmak:** Çok fazla ayrılık acısı çekmek, ayrılık derdiyle çok canı yanmak, ayrılım ateşi içinde kavrulmak.

Nice bunuñ gibi gice kim kanlar ağlayam

*Sûzân gamile **fürkatüñ odında çün kebâb***

(ŞD – K XII – 15)

I – İ

- **Irak eylemek:** Uzaklaştırmak, uzak tutmak.

Beni vaslundan ırag eyleyip cennete koma
Bu inildüm zârına işbu cinân oda yanar (ERD – § 29 – 3)

- **Irak kaçmak:** Uzaklaşmak, uzak durmak.

Gel i gâfil ırak kaçma yakın dur
Eyü dirlik diril ölüm yakındur (KÜD – § 57 – 1)

- **Irak olmak:** Uzak kalmak, uzak olmak.

Ol zamân kim ben ol dostdan ayrı düşdüm oldum ırak
Hasret-i derd ü âhıla çok agladum tutdum firâk (ERD – § 53 – 1)

- **İbret almak:** Ders almak, akıllanmak, kötü bir olaydan ders çıkarmak.

Cûd-ı bahâr 'âleme viridi vücûd-ı nev
Âdem ki 'ibret almaya ola bu dem 'adem (ŞD – K X – 6)

- **İbret gözünü açmak:** Kötü bir olaydan ders çıkarmayı düşünmek.

Bu fâni mülke baka bilen bâki bilmedi
Soñ yurdu gözedürler şu ki 'ibret gözün açar (KÜD – § 48 – 2)

- **İbriğine taş urmak:** Abdest almasına mani olmak, zahitlere laf etmek.

Didi bu sebûyu yek deme çek

İbrîkine zühdüñ uruben taş (RD – K 5 – 8)

- **İbriğini taşa çalmak:** Abdest almasına mani olmak, zahitlere laf etmek.

Yoldan kodı ancayı bu ibrîk

Çalub taşa eyle hurd u heşhaş (RD – K 5 – 9)

- **İçi katı korkmak:** Çok korkmak, çekinmek, endişe duymak.

Âh ol günüçün kim düşevüz hâlet-i naz'a

Soñ demden içümüz katı korhar ölüm var (KÜD – § 46 – 46)

- **İçi siyah olmak:** Kötü niyetli olmak, kötü düşünmek, fesat olmak.

Taşum sipid içüm siyâh aşum harâm işüm günâh

Her dem dirîgâ hayf u âh estagfiru'llahe'l-'azîm (KÜD – § 11 – 13)

- **İçi taşı bir olmak:** İçi dışı bir olmak, düşündüğüyle yaptığı bir olmak, dürüst olmak.

Er oldurur ki taşından içi hoş ola müdâm

Ger eyle olmasa bâri bir ola iç ü taş (KÜD – § 74 – 5)

- **İçi yanmak:** Dert çekmek, sıkıntı içinde olmak, pişmanlık duymak.

Derdsüzleri görür gözüüm yanar içüm köynür özüüm

Kim ol bî-çâre gözsüzün kulaguzı şeytânımış (ERD – § 46 – 6)

Yanar içüm firâk u hasretile

Akar gözüm yaşı âh u suzumdan

(KÜD – § 14 – 6)

- **İçinde kin tutmak:** Kendisine yapılan bir kötülüğü unutmamak ve yapan kişiye nefret duymak.

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde

Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde

(KÜD – § 119 – 1)

- **İçinde od yanmak:** Dert çekmek, derdin sıkıntısını çekmek.

Her kimün 'ışkı varısa içinde od yanarısıa

Zihî bahtludur cânı sohbeti ol dostıla

(ERD – § 17 – 6)

- **İçinden kopmak:** İçinde duygu kalmamak, hayal kırıklığına uğramak.

İçinden kopalı 'ışk üni sâzı

İşitmez taşra halkuñ deff ü nâyın

(KÜD – § 110 – 18)

- **İçine zünnar bağlamak:** İçten içe Hristiyan olmak.

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî

Sakın içüñe baglama zünnâr ölüm var

(KÜD – § 6 – 56)

- **İçini yakmak:** Çok dert vermek, canını yakmak, çok üzmek.

Anuñ muhabbeti odı düşeli cânuma

Yakar içümi derdile hasret harâreti

(KÜD – § 23 – 75)

- **İkilik ovasından geçmek:** Vahdete ulaşmak, birliğe varmak.

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan

Giç ikilik ovasından o birlik iline aş

(KÜD – § 74 – 8)

- **İkiye üç talak vermek:** İkilik dünyasını boşamak, ikilikten vazgeçip vahdete varmak.

Bir'i severseñ iki cihâna vir üç talâk

Dörd aslı biş hissi ko altı cihâtıla (KÜD – § 121 – 3)

Gel altıyı koyuben bei yaña yönel zinhâr

Vir üç talâk ikiye kalma dörde vü beşe (KÜD – § 120 – 10)

- **İlin dilini bilmek:** Aynı dilden konuşmak, ne diyeceğini bilmek.

Kılaguzıyam ol yolun dilin bilürem ol ilün

Cem' eyledüm kâfilemi dosta pes sefer eyleyem (ERD – § 77 – 8)

- **İmamı mezhep edinmek:** Bir kişinin hizmetine girmek, onun tarikatına bağlanmak.

Olar bilmez "yecûz u lâ-yecûzu"

Olar mezheb idinmez bir imâmı (ERD – § 128 – 5)

- **İmamı yoldan taşra görmek:** "İmam coşarsa cemaat ne yapmaz"daki imamın coşma halini anlatan deyimdir. İmamı yoldan çıkmış görmek.

Nicesi azmasun miskin cemâ'at

Çü yoldan taşra görürler imâmı (KÜD – § 134 – 6)

- **İman bulmak:** İmana gelmek.

Sen Halîl'ün hüsni-cân-bahşında imân buldılar

Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer diler (ŞD – G XXVI – 6)

- **İmaret eylemek:** Bina etmek, inşa etmek.

'İmâret eyleriken kadri kaşrını Kâdir
Çehâr şuffesin itmiş bu çâr erkânı (ŞD – K XIV – 27)

- **İpe yapışmak:** Tutunmak, bel bağlamak, umut bağlamak, sarılmak.

Berk yapış şer'ün ipine tâ iresin menzile
Kibr ü kîn buhl u hased seni yâbâna salmasun (ERD – § 90 – 3)

- **İsim koymak:** İsimlendirmek.

İsm-i Mahmûdın Muhammed koydı Hak 'azz ismine
Hem didi künyet 'bû'l-Kâsım aña Ahmed lakab (RD – G 3 – 5)

- **İsyan ilinden çekmek:** İsyan etmekten vazgeçirmek, sakinleştirmek, koruma altına almak, alıp götürmek.

Delîl ol çek bizi 'isyân ilinden
Aşur hırs u hevâ vü sarp bilinden
Emîn it reh-zen-i Şeytân elinden
Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn (KÜD – § 13 – 7)

- **İş tutmak:** İş yapar hale gelmek, iş yapmak, işe başlamak.

Bir iş dut bir kapuda tâpucu ol
Kim anuñ begligi öñden soñadur (KÜD – § 49 – 6)

- **İşaret eylemek:** Delil kılmak, işaret etmek, göstermek, hedef belirlemek.

Aduñuñ iki harfine eyler işâreti
Anda ki yidi yirde Huzâ añdı mîm ü hâ (ŞD – K V – 20)

- **İşi ah u figan olmak:** Sürekli ah ederek ağlamak, dertli dertli durmaksızın ağlamak.

Şular kim 'ömrünüñ yazın telef kıldı azın azın

Görincegez kış ayazın işi âh u figân oldu (KÜD – § 34 – 19)

- **İşi ah u vah olmak:** Sürekli ah ederek ağlamak, dertli dertli durmaksızın ağlamak, sürekli iç çekmek, dertlenmek, pişmanlık duymak, pişman olmak.

Ol şeh kanı ki lutfiyile pür-şafâyıduk

Şimden girü dirîğ işümüz âh u vâyımış (ŞD – Mus V*1 – 9)

- **İşini bitirmek:** İş tamamlamak, eksik bırakmamak, öldürmek, yok etmek, halletmek, gerekeni yapmak.

Bunda kimesne kalmaz gelen gider eglenmez

Yol düşvâr korku kat'î işüni bunda bitür (ERD – § 16 – 3)

- **İtlere tasdi vermek:** Köpeklerle rahatsızlık vermek, rakipleri rahatsız etmek.

Țutar imiş göricek bini rakîbüñi şudâ'

Bu gice itlerüñe yine virürem taşdı' (ŞD – G XCII – 4)

- **İzdivaç vermek:** Evlenmek, evliliği kabul etmek, evliliğe izin vermek.

Yidi atayla dört anaya virdi izdivâc

Kim doğa üç oğul hayevân ma'den ü nebât (ŞD – Mus I*1 – 3)

- **İzhar kılmak:** Görünür kılmak, zahir etmek, ifşa etmek, ortaya dökmek, göstermek.

Ezeldendür bana bu derd ezelden

Velâkin kılmadum izhâr hirgiz

(ERD – § 43 – 2)

- **İzi yoldan sapıtmak:** Yoldan çıkarmak, yönünü bozmak, yanlış yola yönlendirmek, yolunu saptırmak.

Çün saña dutdum yüzümi gaşletden uyar gözümi

Sapıtma yoldan izümi estagfiru'llahe'l-'azîm

(KÜD – § 11 – 5)

- **İzinden çıkmak:** Yönünü değiştirmek, yoldan çıkmak, takipten vazgeçmek, başladığı işi bırakmak.

Yâr izinden Rûşenî çihma azıtma izüñi

Yâr izinden gerçi çihmaz izleseñ her izi

(RD – G 61 – 7)

- **İzine yüz sürmek:** Saygıyla peşinden gitmek, takip etmek, yerlere kadar eğilerek saygı göstermek.

İzine yüz sür yüzümden yüz yüz eyle hidmeti

Yolına cân vir gönülden biñ biñ irişdür haber

(ŞD – G LXX – 2)

İzine yüz sürer nesîm-i bihişt

Ya'nî öñince peyk-i râh gelür

(ŞD – G LXXI – 4)

- **İzini azıtmak:** Yoldan çıkmak, yönünü, yolunu şaşırmak.

Yâr izinden Rûşenî çihma azıtma izüñi

Yâr izinden gerçi çihmaz izleseñ her izi

(RD – G 61 – 7)

- **İzini öpmek:** Takip etmek, aynı yoldan gitmek, saygı göstermek, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Yok haâtâ didüm ol ay bezmine yokdur yile yol

***İzin öp** menziliñi Zühre vü Keyvâna irür* (ŞD – G XXV – 5)

*Yaşum diler özümden ilerü **öpe izin***
Bî-dest ü pâyiken nicesi düşdi pâyına (ŞD – G CLX – 3)

L

- **Lale gibi hürrem olmak:** Güler yüzlü olmak, gülmek, sevinçli olmak.

*Lâle bigi **hurrem** ol nergislerümün yaşına*

Gül yüzi handân gerek çün ebr-i neysân vaktidür (ŞD – G XLIII – 5)

- **Lale gibi bağı yakmak:** Lale gibi aşk ateşiyle yanmak, aşka düşmek.

*Sünbülüñ sevdâsı **bağrumı yakardı lâleveş***

Qılmasa teskîn-i şafrâ nârvânı çeşmümün (ŞD – G CI – 4)

- **Lazım gelmek:** Lazım olmak, ihtiyaç duymak.

Ger ben tahallüf itsem anuñ hükmüne bu gün

***Lâzım gelür** ki diyem anı kim degül edeb (ŞD – G IX – 3)*

- **Leb depretmek:** Laf etmek için ağzını açmak.

Agzuñı gıybet söz için açmayub

*Kimselerün 'aybına **depretme leb** (RD – Mus 1*IV – 2)*

- **Lebbeyk urmak:** Hac ziyareti esnasında Arafat Dağı'na çıkılınca "emir sizindir" anlamına gelen "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" denilir. Bu ritüel için kullanılan bir deyimdir.

*Gâh 'Arafata çıkaram **lebbeyk urup** baş açaram*
Gâh kurbân yerine gelüp koç olup bogazlanuram (ERD – § 69 – 6)

- **Lenk lenk yürümek:** Topallayarak, sendeleyerek yürümek.

*Kârübandan kalma **yüri lenk lenk***
Çün delîl oldu o Şâh-ı Erdevil (KÜD – § 88 – 25)

- **Leşker kırmak:** Orduyu dağıtmak, askerleri öldürmek, yok etmek.

İ niçe sâhib-kırân serverlerüñ
*Tahtın alup **leşkerin kırdı** ölüm* (KÜD – § 94 – 3)

- **Letâyif defterini okumak:** Bir şeyin güzelliklerini ve iyi yönlerini sıralamak, saymak, söylemek.

*Bu şem'e karşı gice şubha dek **oķır** bülbül*
*Gülüñ **leţâyifî defterlerin** çü naķl-i kitâb* (ŞD – K XIII – 12)

- **Levhe kalem çalmak:** Yazı yazmak, kaderinde yazılı olmak.

*Ezel güninde ki evvel **çalındı Levh'e Kalem***
Ne yazdı Kudret Eli Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VI – 128)

- **Levn levn düzmek:** Renk renk dizmek, renklerine göre ayırmak, rengarenk yapmak, renklendirmek.

Nesîm-i şubh ki meşşâta-i reyâhîndür
*Seher çiçekler için **levn levn düzdi** hıẓâb* (ŞD – K XIII – 7)

- **Levne donanmak:** Bir renkte olmak, renklerden birini içinde barındırmak.

*Her biri bir **levinde tonandı** agaclaruñ*

Dibinde kölge viridi dahı âb-kenârı gör

(KÜD – ş 30 – 19)

- **Lezzete düşmek:** Lezzet bulmak, hoşâ giden bir şey bulmak, onunla meşgul olmak, hoşâ gitmek.

*Yine bir **lezzete düşdi** hevesüñ dünyede kim*

Nazaruñ yok kamu şehd şeker ü kanda gönül

*(KÜD – ş 89*III – 30)*

M

- **Mağrur olmak:** Kendine güvenmek, büyüklük taslamak.

Fakrıla fahr eyle çün "El-fakrû fahrî" dir Resûl

*Mâla mülke **magrûr olma** dime heyhât tâ ebed* (ERD – § 4 – 9)

- **Mahmil bağlamak:** Deve semeri bağlamak, deveye binici sepeti koymak.

'Akl u şabr u cân u gönîli kârbânı Şeyhî'nüñ

*Hastedür iy sârbân **bağlama mahmil** gitme gel* (ŞD – G CXIV – 7)

- **Makal ermemek:** Söz söylememek, söz edememek.

*Ma'nîde makâmına **makâl iremez** anuñ*

Sûretde velîkin o velî Erdebilî'dür (KÜD – § 24 – 7)

- **Makam tutmak:** Mesken edinmek, mekân tutmak.

Olam evbâş u 'ayyâş u nazar-bâz

Dutam** mey-hâne küncinde **makâmı (RD – G 85 – 5)

- **Makas gibi kat eylemek:** Kesmek, ikiye bölmek.

Düşmen egerçi şem'veş ola zebân-dırâz

Kaṭ' eyleye mikaş bigi pervâne-i ecel

(ŞD – Mus I*4 – 6)

- **Manahiden hicret kılmak:** Haram edilmiş olandan uzak durmak.

Muhâcir olurısañ kıl manâhiden hicret

Gazâ sevâbı gerekise nefsile ugraş

(KÜD – § 74 – 10)

- **Mecal vermek:** Güç vermek, yardım etmek, destek olmak.

Bugün yarın dime aç gözüñi sen

Ecel irer saña virmez mecâli

(KÜD – § 133 – 3)

- **Medh okumak:** Birini methetmek, övmek.

Senden içüp câm-ı sahbâ Rûşenî

Medh ohur her demde şâhâ Rûşenî

Bendedür sen şâhâ cânâ Rûşenî

Medhüñ içün oldı gûyâ Rûşenî

(RD – Kıt 42)

- **Medhe doymak:** Hakkında çok fazla övgü bulunmak.

Dil anuñ medhine toymaz gönüller derdine döymez

Velî münkir anı tuymaz azuben sâz u nâyında

(KÜD – § 25 – 21)

- **Men etmek:** Yasaklamak, engellemek, engel olmak.

Men' itme teşneden kaṭerât-ı teraḥḥumı

Çün menba'-ı keremsin ü ser-çeşme-i seḥâ

(ŞD – K V – 47)

- **Menfaat görmek:** Fayda görmek, yardım görmek, yarar sağlamak.

Niçe hayvânsın ki senden menfa'at görmez kişi

Ya ne insânsın ki sende yokdurur korhu vü öt

(KÜD – § 41 – 7)

- **Menzil almak:** Hedef belirlemek, gidilecek noktayı işaretlemek.

*Kim biriküp **menzil aldılar** iti*

Bile gitdi dönmedi çoban iti (KÜD – § 7 – 84)

- **Menzil olmak:** Gidilecek yer olmak, varılacak hedef olmak.

*Kimine **menzil oldu** Kâbe Kavseyn*

Güni bayrâm u düni oldu Mi'râc (KÜD – § 44 – 9)

- **Menzilden sefer kılmak:** Varılan hedeften uzaklaşmak, geri dönmek ya da ileri gitmek.

Nebî'nüñ Hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl

*Berât düninde ol fâzıl bu **menzilden sefer kıldı*** (KÜD – § 27 – 38)

- **Menzile dönmek:** Hedefe varmak, duraklamak, mola vermek.

Döndüñ** çü heft ü penc ile şeş gûşe **menzile

Didüñ yakîn ü çâr emînüñe mâ-cerâ (ŞD – K V – 34)

- **Menzile yetişmek:** Hedefe varmak, gidilecek yere ulaşmak.

*Şâhâ ne **menzile yitişür** ise himmetüñ*

Şâzî konar direr kamu rahtını hemm ü ğam (ŞD – K X – 23)

İyoluñ hâdisi mülküñ mâliki

*Sen **yitişdür menzile** her sâliki* (KÜD – § 7 – 86)

- **Menzile yitmek:** Hedefe varmak, gidilecek yere ulaşmak.

*Hiç yol eri ağır yükile **menzile yitmez***

Yükdür ser ü cân dahı sebük-bâr gerekdür (KÜD – § 52 – 11)

- **Merdaneden meydan almak:** Ünvan almak, yenmek, rütbeyi devralmak, kazanıp yenilen kişinin yerine geçmek.

'Âşıkam ben diyüben da'vî kılan çokdur velî
*Pehlüvân olur ki **meydân aldı** her **merdânen*** (KÜD – § 99 – 12)

- **Merhem urmak:** Tedavi etmek, yaraya merhem sürmek, pansuman yapmak, yardımcı olmak.

Îlâhî derdimendem çâre senden
*Girü **merhem** sen **ur** çün yare senden* (KÜD – § 15 – 1)

*Taga urma tag 'adlile **merhem ur***
Ki zulm odı yakar düşerse taga (KÜD – § 37 – 2)

- **Merhem yakmak:** Tedavi etmek, yaraya merhem sürmek, pansuman yapmak, yardımcı olmak.

Meger ol Hayy u Rahîm'üñ irişe merhameti
*Saňa **merhem yaka** kim aňula bu yara göñül* (KÜD – § 89*I – 5)

- **Mest kılmak:** Sarhoş etmek, memnun etmek.

*Gözüñ kirişmesi şol deñlü **kıldı** nergisi **mest***
Ki gözlerinde müdâmî hayâl-i sâğardur (ŞD – G LXVII – 6)

- **Mest olmak:** Sarhoş olmak, memnun olmak, çok memnun kalmak.

*Bu vücûdum katresin bahre irürdüm **mest olup***
Bu kımıldum mevc-i deryâdur direm önden sona (ERD – § 1 – 4)

*Benefşe boynun eger **mest olub** bu meclisde
Humâr nergis elinde dutar müdâm akdâh* (KÜD – § 28 – 10)

*Dün gün içüben müdâm **mest ol**
Vasl oluben unudub firâkı* (RD – Mus 3*I – 6)

***Mest olur** haṭṭı ğubârından anuñ sebze de bâd
Cennetüñ ehline reyhân-ı çemendür koḥusı* (ŞD – G CXCVI – 3)

- **Mestanelik kılmak:** Sarhoş gibi davranmak, sarhoş gibi hareket etmek.

*Bu derdden mest olup **mestânelik kıl**
Başundan gitmesün hummâr hirciz* (ERD – § 43 – 12)

- **Mevte can vermek:** Diriltmek, ölmüşü canlandırmak.

*Hubb-ı Hakkı yoldaş it kim diri duta kalbün
Hubb-ı Hakk âb-ı hayâtdur kalbi **mevte vire cân*** (ERD – § 88 – 3)

- **Meydan tutmak:** Hayatta kalmak, yaşamaya devam etmek, varlığını sürdürmek.

*Bu **meydânı tutamadı** biri hîç
O cümle pehlûvânân kondı göçdi* (KÜD – § 127 – 32)

- **Meydana gelmek – girmek:** Ortaya çıkmak, kendini ortaya koymak, sorumluluk almak.

*Bu **meydâna girdünise** nefsün boynın urdunısa
Kibr ü kîni sürdünise dost u düşmândan fârig ol* (ERD – § 65 – 2)

*Bu nefsün leşkerin kırmaga dâ'im
Bahaâdır oluben **meydâna geldüm*** (ERD – § 73 – 7)

- **Meyli olmak:** Hevesi, isteği, eğilimi olmak, bir şeyi yapmanın potansiyel ihtimali durumu.

Ben la'ubâlî giderem iki cihânı niderem

***Meylüm** sekiz uçmaga **yok** pes mâsivâ neme gerek* (ERD – § 54 – 4)

Egerçi rûzı çok idi gözi vü gönli tok idi

*Velî hiç **meyli yogıdı** cihânun hûy u hâyında* (KÜD – § 25 – 5)

- **Mihnete uğramak:** Eziyete uğramak, sıkıntı, dert çekmek, başına musibet gelmek.

'Uzlet ehli togrı gider cennete

*'Uzlet ehli **ugramaz** hiç **mihnete*** (ERD – M 3 – 1)

- **Mihraba imam olmak:** Liderlik etmek, öncülük etmek, başa geçmek.

*Bu **mihrâba imâm olmağa** müftî*

Çeker ser-mest minberden hañbi (ŞD – G CLXXXII – 4)

- **Muhabbet şerbeti içmek:** Muhabbet etmek.

Muhabbet şerbetin** bir zerre **içür

Ki hasta gönlüne bula şifâyı (ERD – § 127 – 2)

- **Muhammed'den hû tutmak:** Peygamber yolunda gitmek, peygamberin rehberliğinde iman etmek.

Yañağun âteş-i Mûsî dudağun mu'ciz-i 'Îsî

*Kemâl-i hüsne Yûsufsın **Muhammed'den tutarsın hû*** (ŞD – G CL – 6)

- **Muhammet şer'ini tutmak:** Hz. Muhabbet'in yaydığı İslam'ın kurallarına uymak, dine uygun davranmak.

Tutdum Muhammed şer'ini hem ol görklü sünnetini

Düni gün salavâtını dilümde tekrâr eyleyem (ERD – § 77 – 12)

- **Mum gibi tutuşup baştan ayağa yanmak:** Dert ile yanmak.

Dutuşup başdan ayağa yanuban şem' bigi

Cân oda atmağ imiş hûba uyanuñ hevesi (ŞD – G CCII – 4)

- **Muradını terk etmek:** Arzusundan, isteğinden vazgeçmek.

Ten murâdın terk idüben câna uy kim 'âkıbet

Mevt iricek fevt olur ten illâ cânuñ lâ-yefut (KÜD – § 41 – 9)

- **Murat almak:** İsteğine ulaşmak, dileğine kavuşmak.

'Âşıklar iki cihânda nefş murâdın almayalar

Aglayalar düni günü şâd oluben gülmeyeler (ERD – § 10 – 1)

- **Murat sormak:** Durumu sormak, isteğini sormak.

Gelen geçdi konan göçdi dölenmez

Bu gelmekden murâd sor ne gelene (ERD – § 98 – 19)

- **Murat vermek:** İsteğini yerine getirmek, dilediği şeyi vermek.

Dost için nefse murâd virmeyene

Dost sekiz uçmağını erzân ider (ERD – § 11 – 3)

- **Murdare gitmek:** Ziyan olmak, boşa gitmek, heba olmak.

Kankı başda kim anun sevdâsı yoktur ko anı

*Zagdur ol **murdâre gitsün** kim şeker şân istemez* (ERD – § 40 – 5)

- **Mühür urmak:** İşaret bırakmak, iz bırakmak, noktayı koymak.

*Kim **mühr urdı** leblerinüñ la'li dürcine*

Kim arayup nişâne-i hâtem bulunmadı (ŞD – G CLXXV – 3)

- **Münafıktan hazer kılmak:** İkiyüzlüden, nifak sokandan kaçmak, kaçınmak, uzak durmak.

***Kıl münâfıkdan hazer** sohbet mü'essirdür sakın*

'Ömrüñi sarf it hemîşe her muvâfık merdile (KÜD – § 122 – 4)

- **Müptela olmak:** Alışmak, alışkanlık kazanmak, bir şeyi alışkanlık haline getirmek.

*Bu derde **müptela olmuş** cihânda*

Bu Rûmî gibi bir insân bulunmaz (ERD – § 44 – 6)

- **Mürşit elini tutmak:** Mürşitten yardım dilemek, yardım kabul etmek, yolunda gitmek, izini takip etmek.

Ger dilerseñ tizirek makbûl ola

Mürşid elin tut u andan tevbe kıl (KÜD – § 91 – 28)

N

- **Nagam düzetmek:** Şarkı söylemek, terennüm etmek, ötmek, ötüşmek.

Gel bir teferrüc eyle nice raķş urur çenâr
Ėuşlar terennüm ile çü düzetdiler nağam (ŞD – K X – 17)

- **Nakş oynamak:** Resim yapmak, resim çizmek, renklendirmek, hile yapmak, tuzağa düşürmek, kumpas kurmak.

Ben sâde-dile reng ile nakş oynadı bir büt
Bu nakş u nigâra gözüm andan nigerândur (ŞD – G LXVIII – 7)

- **Nâm saklamak:** Namını korumak, unvanını muhafaza etmek, ismini gizlemek.

'Ârif olan Ėatı neng ola eger şaklaya nâm
Zahmet iden bize nâmûs ile 'âr oldu yine (ŞD – G CLV – 5)

- **Namazı kaza ermek:** Namazını vaktinde kılmamak, kazaya bırakmak.

Ėâmetinden yüz çevürdüm secde-i sehv ola mı
Çün Ėazâ irdi namâzum niyyetini bilmedüm (ŞD – G CXXVIII – 6)

- **Namı kalmak:** Adı kalmak, biri öldükten veya bulunduğu yeri terk ettikten sonra şöhretinin hala dillerde dolaşması, kişinin değil unvanının, şöhretinin hakkında konuşulmaya devam edilmesi.

Olarun varlığın Hakk şöyle almış
*Hemân **kalmış** bunların halka **nâmı*** (ERD – § 128 – 7)

- **Namus şişesini taşa çalmak:** Dünyalıktan vazgeçmek, fani işleri bırakmak.

Nâmûsum şişesini taşa çaldım
Niderem ‘ârı çün dîvâna geldüm (ERD – § 75 – 6)

- **Nara düşmek:** Ateşe düşmek, yanmak, dert sahibi olmak.

Âh ol Sırât üzre kadem basmagiçün kim
*Giçe kimümüz kim **düş**e **fî’n-nâr** ölüm var* (KÜD – § 46 – 54)

- **Nârı nûr sanmak:** Gerçek ve hayal arasındaki farkı ayırt edememek, yalan ile doğruyu birbirine karıştırmak.

*Serâba susama yil kovma **nârı nûr sanma***
Türâb olur soñı yâd eyle yânlı itme hayâl (KÜD – § 87 – 2)

- **Naz etmek:** Nazlanmak, cilvelenmek.

*Hüsnüñe mağrûr olup **nâz itme** iy gül bülbüle*
Ki ol ter ü rengîn ruḥuñ niçe cigerler kanıdur (ŞD – K IX – 22)

- **Nazar bakmak:** Bir bakış atmak, kem gözle bakmak.

Yazılarda Mecnûnı hayrân kodı
*Leylâya çün bir **nazar bakdı** bu ‘ışk* (ERD – § 50 – 4)

- **Nazar bırakmak:** Bakmak, bakış atmak.

Ne bî-naẓîr güneşdür ki kanda yüz tutsa
*Cihân **nazar bırağur** manzar ise ancağ ola* (ŞD – G V – 2)

- **Nazar etmek – eylemek:** Bakmak, bakış atmak, kem gözle bakmak, göze gelmesine sebep olmak.

*Bu ‘ibrete **nazar it** ger degüliseñ hayvân*
Kulak dut âdemiseñ bu söze vü saza (KÜD – § 36 – 23)

*Dirîg **itme nazar** nezzârelerden*
Çevirme yüzüñi bî-çârelerden (RD – G 63 – 1)

Yüz aklığını iki cihânda tapasıdur
*Çeşm-i siyehüñ her kime kim biz **nazar eyler*** (RD – G 23 – 3)

Münevver eyledüñ iy âftâb âfâkı
*Hakîr zerreye dahı **nazar dirîg itme*** (ŞD – G CLI – 3)

- **Nazar kılmak:** Bakmak, bakış atmak.

‘İşkun belâsını kim baş üzre çeker olsa
*Ol devletlü başa dost her dem **nazar kılar*** (ERD – § 27 – 3)

Kodı mahlûkı ol ‘âşık gözetdi çehre-‘i Hâlik
*Ne dünyâ sevdi ol sâdık ne ‘ukbâya **nazar kıldı*** (KÜD – § 27 – 34)

*Biz bende-i kemîneye **kılsañ nazar** n’ola*
Şâhâ olur egerçi ki ‘âlî-cenâb-ı hüsn (RD – G 62 – 4)

İy şabâ ger menzil-i cânâna kılsañ güzër
*Gülşen-i cândur gözümden gözle rûşen **kıl nazar*** (ŞD – G LXX – 1)

- **Nazar vermek:** Bakmak, bakış atmak.

Senüñ 'ızz u Celâlüñ hürmetiçün

Nazar vir fark-ı hill ü hürmet için (KÜD – § 1 – 114)

- **Nazarı (üzerine) düşmek:** Bakışa maruz kalmak, bakılan yerde olmak.

Kime düşse olur sa'id-i ebed

Nazar-ı lâ-ilâhe illa'llâh (ŞD – K I – 2)

- **Nazarı olmak:** Bakmak, bakış atmak.

*Kimüñ ki cemâlüñ kamerine **nazarı var***

Hergiz başarı yok güneşe dirse feri var (ŞD – G LIX – 1)

- **Nazarına yetişmek:** Yardıma mazhar olmak.

*Vardunuz mı pazarına Hakk **yetişmiş nazarına***

Çıkmış şehir üzerine duran ol dört kişi nedür (ERD – § 36 – 2)

- **Nazarla bakmak:** Kem gözle bakmak, dikkatlice bakmak.

*Basîret gözini açsun hakikat **nazarla baksun***

Görsün ol ki niçe tolmuş cihâna delâlet-i dost (ERD – § 3 – 4)

- **Ne hacet!:** "Gereksiz, gerek yok" anlamlarında kullanılır.

*Tûr **ne hacet** 'âşıklara çün her yirde ma'sûk ola*

Dâ'im münâcât ideler bir dem ayru olmayalar (ERD – § 10 – 6)

Güneşden hûb rûşensin hem aydan dahi ahsensin

*Çü böyle hoş müzeyyensin **ne hacet** sürme vü hınnâ* (KÜD – § 20 – 13)

- **Ne olacak!:** "Önemi yok, ne önemi var, ne değeri var" anlamlarında kullanılır.

Bu deryâyâ düşen 'âşık öliser

*Ölür ise 'âşık ölsün **n'olısar*** (ERD – § 31 – 5)

- **Ne sorarsın!:** "Yanlış iş yapıyorsun, cevabı yanlış yerde arıyorsun" anlamlarında kullanılır.

Nûş idelden ol harâbât-ı mugânun câmını

*'Aklum esrük cânım esrük **ne sorarsın** esrüğe* (ERD – § 1 – 2)

- **Ne var, ne yok (bir var, bir yok olmak):** Varlığı ile yokluğu arasında fark olmamak, fani olmak, geleceği, kaderi belli olmamak.

*Egerçi **ne yoguz bellü ne varuz***

Velîkin fazluña ümîz-vâruz (KÜD – § 1 – 59)

- **Necât vermek:** Rahat vermek, kurtuluş yolu sağlamak, kurtulmasına yardımcı olmak.

*Rahm eyle ben za'îfe bu gamdan **necât vir***

Ĥod-râyılık durur qalanı sen Ĥudâ hâkı (ŞD – K IV – 15)

- **Nefes gelmek:** Nefes vermek, can vermek, hayat vermek.

Ol 'izzet issi ^vhâceye eydüñ ki vakîdür

*Ĥaste kûlın şorarsa ki dahı **nefes gelür*** (ŞD – G XXVIII – 2)

- **Nefes urmamak:** Nefes alıp vermemek, nefessiz kalmak.

Ẓikr-i mecdüñ olmasa rûh-ı melek olur helâk

*Fikr-i hamdũñ kılmasa nefis-i nefis **urmaz nefes*** (ŞD – K II – 14)

- **Nefes vermek:** İcazet vermek, el vermek, hayat vermek, rahatlatmak, gücünü, kudretini paylaşmak, onay vermek.

*Şeyhî kuluña bir **nefes virseñ** icâzet kapuda*
Görseñ ki kullık bâbına ihlâş ile kul nicedür (ŞD – G LXXVIII – 7)

- **Nefs bendine tutulmak:** Nefse esir olmak, nefsin ipiyle bağlanmak, nefsin yularını boynuna geçirmek.

***Nefs bendine tutuldum** şeytâna esîr oldum*
Her hatâ ki ben kıldum estagfîru'llah tevbe (ERD – § 106 – 8)

- **Nefs leşkerini kırmak:** Nefse uymamak, fani işlerden vazgeçmek.

*Bu **nefsün leşkerin kırmaga** dâ'im*
Bahâdır oluben meydâna geldüm (ERD – § 73 – 7)

- **Nefse bende olmak:** Nefse köle olmak, nefesine uymak, fani işler peşinde koşmak.

*Dükeli ma'siyet bende ki **nefse olmuşam bende***
Bırakmışdur beni bende zebûn oldum giriftâram (KÜD – § 12 – 2)

Hakkı kodun sen hevâna uydun oldun putperest
***Bende oldun nefsüne** bir gün Hakka kul olmadun* (ERD – § 61 – 6)

- **Nefse ısmarlamak:** (Birini) Nefse emanet etmek.

Hezârân vay bize ger bir nefes sen
*Bizi **nefsümüze ısmarlayasın*** (KÜD – § 100 – 21)

- **Nefse muti' olmak:** Nefse uymak, nefsin isteklerine boyun eğmek, nefse köle olmak.

*Ger begiseñ nîşe **olduñ nefis** ü Şeytân 'a **muti'***

Ger kuliseñ kullug it kim saña bir Sultân yiter (KÜD – § 47 – 13)

- **Nefse uymak:** Nefsin isteklerine boyun eğmek, fani şeyler peşinde koşmak.

Kanâ'at kılıcıyla kes nefsinün başını

***Nefse uyup** cânunı top mihnete sataşdur (ERD – § 12 – 10)*

Zîhi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni

*'Aklı koyup **nefse uyup** bir nefes buyruk sımaz (KÜD – § 31 – 23)*

Gözünü kızardub gögerüb düşme harâma

***Nefsine uyanuñ** karadur yüzi ag olmaz (RD – G 27 – 5)*

- **Nefsi bağlamak:** Nefsi köreltmek, nefsi öldürmek, nefse uymamak, nefsi öldürmek, nefsi kendine esir etmek.

*Kim ki **nefsin bağlayup** kendüye kılmazsa mûtî'*

Nefse giriftâr oldu ol fikra' -ı şeytâna da (ERD – § 115 – 7)

- **Nefsi basmak:** Nefsi köreltmek, nefsi öldürmek, nefse uymamak, nefsi öldürmek.

İçmege 'ışkun şarâbın şîr gerek

***Basmaga** bu **nefsi** key dilîr gerek*

Konmaga şâhun kulına hiç kelâg

Pes harîf olmaga mîre mîr gerek (ERD – Kıt 54)

- **Nefsi kör etmek:** Nefsi köreltmek, nefsi öldürmek, nefse uymamak.

Var ol **nefsün** itin **kör it** kanâ'atıla elbir it

Yirün cennet işün hûr it gel uy hükmine Kur'ânun (ERD – § 58 – 11)

- **Nefs elinde esir olmak:** Nefse uymak, nefsin kölesi olmak.

Ganî Sultânsın ihsân it fakîrüz

Za'if ü 'âciz ü hor u hakîrüz

Bu **nefs-i şûm elinde** gey **esîrüz**

(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn) (KÜD – § 13 – 3)

- **Nefsin boynunu urmak:** Nefse uymamak, nefsin isteklerini yapmaktan vazgeçmek, nefsi öldürmek.

Meşâyihun himmeti kılıcını alayım

Kendü **nefsüm boynunu** kendüm **urayım** cânım (ERD – § 78 – 8)

- **Nefsin bünyadını yıkmak:** Nefse uymamak, nefsin isteklerini yapmaktan vazgeçmek, nefsi öldürmek.

Karârı kalmadı cânun nidem pes 'azm-i yâr idem

Yıkam bünyâdı nefsün tagıdam târ u mâr idem (ERD – § 74 – 1)

- **Nefsini ayırmak:** Fani isteklerden arınmak, şeytana uymamak.

Ayır nefsüni şeytândan ki sırlar tuyasın cândan

'Atalar gele sultândan yakîne ire gümânum (ERD – § 58 – 12)

- **Nefsini hâr etmek – eylemek:** Nefse köle olmak yerine nefsi köle etmek.

Ger 'azîz olmak dilerseñ **nefsüñi hâr eylegil**

Nefsini hâr itmekile buldı 'izzet her 'azîz (RD – Müf 11)

- **Nefsinin başını kesmek:** Nefsine uymamak, nefsinin isteklerine uymamak, nefsinin öldürmek.

*Kanâ'at kılıcıyla **kes nefsinin başını***

Nefse uyup cânını top mihnete sataşdur (ERD – § 12 – 10)

- **Neşîd okumak:** Şiir okumak, güfteli şarkı söylemek.

*Yuvada yaprag içinde **neşîd' okur** kimisi*

Havâda kimisi âgâz kıldı pervâze (KÜD – § 36 – 18)

- **Nevha kılmak:** Ağıt yakmak, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak, yakınmak.

*Niçe bir **nevha kılub** hasret odına yanasın*

Ya niçe âh u firâk odı seni yara gönül (KÜD – § 89*I – 3)

- **Nevruz açmak:** İlkbaharın gelmesi, Celâlî takvime göre yılın ilk gününün gelmesi.

***Nevrûz açıldı** çiğdemile koşa geldiler*

Evvel kılâguz oldu yine ol du-yârı gör (KÜD – § 30 – 9)

- **Ney gibi inlemek:** Acıyla inlemek, ah etmek, ağlamak, hoşnutsuz sesler çıkarmak.

Vuşlatuñ şöhetini yâd ide çün gam-zede dil

*Zârlıklar kıluban **ney bigi** nâlân **iñiler*** (§D – G LXXV – 2)

- **Neze düşmek:** Ayrı düşmek, can çekişmek.

*Şundan ilerü ki **nez'a düşesin***

Kasd-ı îmân ide Şeytân tevbe kıl

(KÜD – § 91 – 21)

- **Nidâ eylemek:** Seslenmek, çağırmak, bağırarak, çılgılık atmak.

*'Âlem ehline **nidâ eylemiş** in'âmı velî*

Ki şalâ cümleñüze dökmişem uş ħân-ı kerem *(ŞD – K XI – 9)*

- **Nikabın götürmek:** Örtüsünü kaldırmak, açığa çıkarmak, ortaya koymak.

Bülbüllerüñ ol zârı kılup agladugına

***Götürdi nikâbın** yine güller güler oldı* *(KÜD – § 33 – 26)*

- **Nikabını kaldırmak:** Örtüsünü kaldırmak, açığa çıkarmak, ortaya koymak.

***Kaldurdi** gül **nikâbını** biñ 'ızzu nâzile*

'Arz itdi yine bülbüle zî-bâ 'izârı gör *(KÜD – § 30 – 14)*

- **Nispet etmemek:** Bağlamamak, ilgi kurmamak, bağlantı oluşturmamak, kıyaslamamak.

Her kimüñ k'ola nigâhı mührüñe

***Nisbet itmez** mihr ü mâhı mührüñe*

Gâh dir mihr-i ilâhî mührüñe

Geh nişân-ı pâdişâhî mührüñe *(RD – Kıt 24)*

- **Nişane vermemek:** İpucu vermemek, ortada delil bırakmamak, bilgi vermemek.

Cihân zeyrekleri kim geldi gitdi

*Bu sırdan **virmediler** bir **nişâne*** *(ERD – § 98 – 21)*

- **Nişanı (alameti) olmamak:** Hiç bir izi bulunmamak, haber alınamamak.

*Ol nûr ile münevver iken ‘âlem-i bekâ
Ayuñ günüñ **yogdı nişân u ‘alâmeti** (KÜD – § 23 – 6)*

- **Niyet tutmak:** Dilek tutmak, olması dilenen şeyin içten geçirilmesi.

*Katına her ki gelürdi ne **niyyet tutsa** bilürdi
Kerâmet birle kılurdi işâret goft u gûyında (KÜD – § 25 – 23)*

- **Nöker kılmak:** Kuma etmek.

*Anuñ ol pend ü irşâdı biliş kıldı kamu yâdı
Ki her ‘ubbâd u zühhâdı tapusına **nöker kıldı** (KÜD – § 27 – 18)*

- **Nöker olmak:** Kuma olmak.

*Kargı vü sanavber ‘alemin götürüb irdi
Gül-şâha kamu dürlü çiçekler **nöker oldı** (KÜD – § 33 – 19)*

- **Nur dolmak:** Işık dolmak, aydınlanmak.

*Togar u tolınur döner tolanur
Ki dünyâ bunlaruñıla **tola nûr** (KÜD – § 1 – 8)*

- **Nur saçmak:** Işık saçmak, aydınlık vermek, aydınlatmak.

*Hayrânem ol aya ki gice **saçdı nûrını**
Ay gün n'olur ki mañv ide firdevs hûrını (ŞD – G CXCI – 1)*

- **Nur tutmak:** Işık tutmak, aydınlatmak.

*Cemâl-i 'adl ikisinden **tuṭar nûr***

Sarây-ı mülk ikisiyle oldu ma'mûr

(ŞD – M I – 41)

- **Nuru (feri) kalmamak:** Işığı sönmek, karanlığa gömülmek, (göz için) kör olmak.

Baḥt âftâbı yüzi siyâh oldu âh kim

***Ḳalmadı nûr u ferri** cihân ḳaldı bî-ziyâ*

(ŞD – Mus VI*2 – 6)

- **Nur vermek:** Aydınlatmak, ışık saçmak, parıltılamak, ilahi güç vermek.

*'Adl ü cemâlün olmasadı kim **vireydi nûr***

Dutar idi zamâne yüzün ḳulm ile ḳulem

(ŞD – K X – 22)

- **Nûru zulumata satmak:** Doğruyu bırakıp yanlış gitmek, yanlış tercih yapmak, doğru yoldan sağmak.

*Gözsüz gibi **nûrın zulumâta mı sataydı***

Ger yarasaya yarasa hurşîd ziyâsı

(KÜD – § 130 – 22)

- **Nûş etmek:** İşret etmek, içki içmek, cümbüş etmek.

*Dost elinden câm-ı 'ışk **nûş iden***

Sırr-ı ma'sûkı nite pinhân ider

(ERD – § 11 – 4)

O

- **Od bırakmak:** İz bırakmak, nişan vermek, kıvılcım başlatmak.

*Âhum felege bir **od bıraḳdı***

Ki irürdi güneşe ihtirâkı

(ŞD – Mus II*4 – 5)

- **Od gibi yakmak:** Dert vermek, dert ateşiyle yakmak, yanmaya sebep olmak.

*Eser güz yılleri çıkdı nebâtı **od bigi yakdı***

Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldu

(KÜD – § 34 – 13)

- **Od ölçermek:** Ateşi harlamak, kışkırtmak.

*Niçe bir **od ölçerüp** yıl kovasın*

Topraga tapup suya tayanasın

(KÜD – § 107 – 9)

*Suya tayanup **od ölçerme** nûş idüp bâde*

Şu hâk olanları gör virme 'ömrüñi bâde

(KÜD – § 116 – 13)

- **Od saçılmak:** Alevler yükselmek, her tarafı kaplamak.

Yañaḡuñ zülfüñ içün âh-ı cihân-tâbumdan

*Her gice **od saçılur** göge duḡân ile bile*

(ŞD – G CLVIII – 3)

- **Od yiletmek:** Ateşi harlamak, etkisini arttırmak, büyütme.

'Acebdür bu 'ışkun işi gönülden sürer teşvîşi

*Gözlerden akıdur yaşı yürekde **odı yiledür*** (ERD – § 17 – 5)

- **Oda girmek:** Derde düşmek, dert sahibi olmak, dert yüzünden üzülmek, dertlenmek, ateşe düşmek, ateşe girmek, yanmak.

İy dost senün yolına cânım vireyim cânım

*'İşkunı komayayım **oda gireyim** cânım* (ERD – § 78 – 1)

*Egerçi suçumuz çok **girdük oda***

Bize 'adl itme fazl it koyma oda (KÜD – § 1 – 100)

- **Oda kalkan olmak:** Derde deva olmak, dertlenmeye mani olmak, yanmasını engellemek, günah işlemesine engel olmak.

Budur diyen kişiye sinde munis ü misbah

*Hem **oda kalkan olan** bâb-ı Cennete miftâh* (KÜD – § 4*I – 36)

- **Oda koymak:** Ateşe atmak, riske girmek, ceza gelecek bir kötülük etmek.

*Kim ki nefsine uydı kendüyi **oda koydı***

Ol nefsine uymayan belki devletlü başdur (ERD – § 12 – 4)

*Egerçi suçumuz çok **girdük oda***

*Bize 'adl itme fazl it **koyma oda*** (KÜD – § 1 – 100)

- **Oda salmak:** Ateşe salmak, ateşe atmak, ateşe yakmak.

Nâmûsı yile toprağa nâmı şarâb için

*Virdüm dahı ne **oda şalışar** bu şu beni* (ŞD – G CLXXVII – 5)

- **Oda toz saçmak:** Sakinleştirmek.

Şaç tozuñdan oduma tâ sâkin ola bu leheb

Âb-ı rahmetdür dem-i Aḥmed ḥaḳıyçün bu türâb (ŞD – G VI – 6)

- **Oda tutuşmak:** Bir şeyi başlatmak, fitilini ateşlemek, bir şeyin derdiyle yanmak.

'Âşık-ı şûrîde dil mest ü harâb

'Işk odına tutuşup dâ'im yanar (ERD – § 24 – 13)

- **Oda yakmak:** Ateşe atmak, yakmak, dert sahibi yapmak, dert vermek.

Gördüm 'âlem dostdan tolu geldi bana dir ol ulu

Var imdi sen şimdin girü sen ben defterin oda yak (ERD – § 53 – 12)

Tal'atüñ tâli'ini sa'd kılur sünbülenüñ

Sünbülüñ oda yahar hırmenini sünbülenüñ (RD – G 42 – 1)

'Amel defterlerin Şeyḥî riyâ vü zerḳ oda yakdı

Ne deñlü şu şaça aña kuru söz ile dîvânuñ (ŞD – G C – 7)

- **Oda yandırmak:** Ateşe atmak, yakmak, dert sahibi yapmak, dert vermek.

Hâr u hasdur dilde dünyâ-yı denînüñ sevgüsi

'Işkuñuñ odına yandur dildeki hâr u hası (RD – G 79 – 6)

- **Oda yanmak:** Yanmak, dert sahibi olmak, dertlenmek, dert çekmek, dert ile yanmak.

Oda yanmaktan kaçan yil kovmaya

Toprag olup tevbe suyında yuna (KÜD – § 38 – 13)

Eliyile özine derde koyar dirler imiş
*Görür iken girürem **oda yanaram** kime ne* (ŞD – G CLII – 5)

- **Oddan canını kurtarmak:** Ateşten kaçmak, ateşe düşmekten kurtulmak, cehenneme gitmekten kurtulmak.

Terk eyle bugün nâmunı tâ göresin Sübhân'uhnı
*Hem yarın **oddan cânuñı kurtarasın** kurtarasın* (KÜD – § 104 – 12)

- **Odu yanmak:** Fitili ateşlenmek, içinde kıvılcımı olmak.

*Kankı cânda kim anun 'ışkı **odu yanmaz** müdâm*
Tâ ebed cânsuzdur ol bî-cân ki cânân istemez (ERD – § 40 – 4)

*Ğahrı **odu yanarsa** yidi bahri huşğ ider*
Lutfi şuyı saçılsa kamu berri ter kıılır (ŞD – Mus IV*4 – 3)

- **Ortadan çıkmak:** Aradan çekilmek, engeli kaldırmak, engel olmaktan vazgeçmek.

Kimyâ-yı 'ışkı bulduk misi altun iderüz
***Ortadan çıksun** zagal kim sâfidür bâzârumuz* (ERD – § 37 – 8)

- **Ortadan götürmek:** Aradan kaldırmak, ortadan kaldırmak, aradan çekmek.

Bizüz ol 'âşık-ı harâbâtî
***Ortadan götüren** izâfâtı* (RD – Mus 4*III – 8)

- **Ortaya baş komak:** Canını ortaya koymak, canı pahasına bir işe kalkışmak.

Ŗu sırrı kim yitürür baŖ herçi bâdâ bâd

BaŖ ortaya komyam halka âŖikâr iderem (ŖD – G CXVII – 4)

- **Ot bitmek:** Üzerinde çimen büyümesi, ot yeŖermek.

Gafletile ne yatarsın tur eyü dirlik diril

Ŗundan öñdin kim ölesin sinuñ üzre **bite ot** (KÜD – Ŗ 41 – 10)

Ö

- **Ödün sıtmak:** Ödünü patlatmak, korkutmak.

*Dirliğüñde sorıcıdan korha gör
Gûr içinde görüp ödüñ sıtmadın* (KÜD – § 96 – 19)

- **Ögüne düşmek:** Aklına gelmek.

*Î 'aceb hiç ögüñe düşmez mi kim
Şol karañu tar 'ibret hânesin* (KÜD – § 107 – 7)

*Hâ tutalım kim şimdi bol mülküñ var aña mâlik ol
Hiç ögüñe düşmez mi şol tar kara sin tar kara sin* (KÜD – § 104 – 7)

- **Öğünü başına dirmek:** Aklını başına almak, aklını başına toplamak.

*Metâ' u zâduñı sakla ki yol korhuludur
Yüri ayaguñı depret ögüñi başuña dir* (KÜD – § 69 – 7)

*Bâtıl işden giç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl* (KÜD – § 91 – 42)

- **Öğüt koymak:** Öğüdü anlamak, işitmek, duymak, öğütten etkilenmek.

Nâsih gerek evvl didügin kendüsi tuta

Çün kendüsi gâfil **öğüdi** kime **koyası** (KÜD – § 130 – 26)

Sagırlara biñ çağırurusañ bir işitmez
Tut virdüñ **öğü**t kanı kulak anı **koyası** (KÜD – § 130 – 23)

- **Öğü**t vermek: Nasihat vermek, akıl vermek, yol göstermek.

Nefs ölümünü anmaz işün sonını sanmaz
Öğüt versen hîç anmaz sanki bir katı taşdur (ERD – § 12 – 8)

Rind-i melâmetüz bizüm hâtırumuz güzelledür
Bize **öğü**t viren şanur gönül ile göz eldedür (ŞD – G XLI – 1)

- **Ölme**ye boyun vermek: Ölmek, ölümü kabullenmek, canını vermek, gönüllü bir şekilde ölüme gitmek.

Ger beni senün için yetmiş kez öldüreler
Bin kez dahı **ölme**ge boyun vireyim cânım (ERD – § 78 – 7)

- **Ölmüş** cisme ruh olmak: Ölüyü diriltmek, canlandırmak.

Fâtiha fethiçün i Hak vir fütûh
Kim bu **ölmüş** cismümüzze ola rûh (KÜD – § 7 – 98)

- **Ölü** dağı ve bağı **diriltmek**: Yeşertmek, yeşillendirmek, doğayı canlandırmak, bitki örtüsü ile kaplamak.

Dirildürsin ölü tağı vü bağı
Anı fikr itmeyen tâgî ve bağı (KÜD – § 1 – 18)

- **Ölü** yere can vermek: Canlandırmak, diriltmek, doğayı canlandırmak, yeşertmek, yeşillendirmek.

Eser-i rahmet-i Haq ölü yire cân viriser

Bî-nişândan bize bu lutf u nişân olsa gerek (ŞD – G CII – 5)

- **Ölüm okuna döymek:** Ölüm karşısında sabırlık olmak, her türlü kötü duruma sabır göstermek, tahammül etmek.

Añrardı şîr-i ner gibi ceng itse yağıda

Ağuludur ölüm okına döymedi dirîğ (ŞD – Mus VI*4 – 3)

- **Ömrü çürütmek:** Ömrü heba etmek, bir hiç uğruna hayatını geçirmek.

İy gözlü kişi buna anlayı bak

Buna gönül virenlerdür ki ahmak

Bî-hûde yirlere 'ömri çürütme

Fenâdur bu fenâ gerçek muhakkak (ERD – Kıt 17)

- **Ömrü emrinde sürmek:** Ömrünü birinin ya da bir şeyin uğrunda geçirmek.

Zîhi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni

'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz (KÜD – ş 31 – 23)

- **Ömrü feda etmek:** Canından vazgeçmek, gönüllü olarak canını feda etmek, ömrü boyunca tek bir amaç uğruna uğraşmak, bütün hayatını tek bir şeye harcamak.

Aña kim 'ömri şâh için fidâdur

Dirîğ olmazsa mâl ile revâdur (ŞD – Mes I – 34)

- **Ömrü gaflet ile geçmek:** Bütün ömrü boyunca yanlış bir düşüncede olmak, yanlış bir fikir ile bütün ömrü heba etmek.

Çü giçdi gafletile 'ömr bâri zikrile sür

Bakiyye rûz u şebi Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*II – 57)

- **Ömrü geçirmek:** Hayatı tamamlamak, yaşamak.

Her lahza muhâlif ol aña ki ola muvâfık

Derd ile geçür 'ömrüñi k'ol oldı devâsı

(ŞD – K VI – 19)

- **Ömrü hak emrine sürmek:** Dine bağlı olarak hayatını devam ettirmek, hayatını dine ve Allah'a adanmak.

Hayıf ki 'ömri Hak emrine sürmedüñ bir dem

Ki giçdi buñca gün ü hafta ay u buñca yıl

(KÜD – § 90 – 9)

- **Ömrü yele vermek:** Ömrünü boşa harcamak, heba etmek.

Çandasın iy 'ışk eri aña ser-encâmuñı

'Ömri yile virmeden hoş geçür eyyâmuñı

(ŞD – G CLXXVIII – 1)

- **Ömrün günü geçmek:** Yaşamak, ömrü tüketmek.

Aña kulluk kılımaduñ geçdi var 'ömrüñ günü

Ahşam oldı sen sanûrsın kim henüz işrâkıdur

(KÜD – § 2 – 23)

- **Ömrün kadrini bilmek:** Hayatın değerini bilmek, hayatın hakkını vererek yaşamak.

Bil bu 'ömrüñ yazınıñ kadrini olmadın hazân

Dir zahîre kur baguñ pür-mîve vü rümmâniken

(KÜD – § 109 – 11)

- **Ömür bağı solmak:** Ölmek, hayatını kaybetmek.

'İşk bağı tab ü sebze olıcak

Ömr bağı ko ki solsın n'olısar

(ERD – § 32 – 7)

- **Ömür binasını kahşamak:** Ömür binasını yıkmak, ömrü heba etmek, boşa geçirmek.

Bu harâbı sen 'imaret kılmaga meşgûlsın
Niçe kim 'ömrüñ binâsı kahşadı oldu hahût (KÜD – § 41 – 5)

- **Ömür ekinini biçmek:** Hayatta yaptıklarının karşılığını almak.

Ne hırmene od urur şâm u şubh nâr-ı şafağ
Ne 'ömr ekinini biçer her ayda dâs-ı hilâl (ŞD – K III – 27)

- **Ömür sermayesini hiçe satmak:** Ömrü boşa geçirmek.

Dün ü gün hiçe satarsın bu 'ömür sermâyesin
Hey seni aldadı dünyâ sanma kim aldanmaduñ (KÜD – § 82 – 8)

- **Ömür sürmek:** Hayatı devam ettirmek, ömür geçirmek.

Geçsün fîğân u nâle vü derd ü eniñ ile
Şol 'ömr ki sürilmeye bir nâzenîn ile (ŞD – G CLVI – 1)

Ezkârıla efkârıla sür 'ömrüñi i yâr
Tekrâr it unutma anı her bâr ölüm var (KÜD – § 46 – 61)

- **Önüne koymak:** Önüne getirmek, gözünün önünde tutmak.

Her ne koyarlar öñüñe yerme yi
Nân-ı cev vü gendüm ü erzen dime (RD – Mus 1*II – 5)

- **Önüne sonuna gitmek:** En başına ve en sonuna bakmak, başından sonuna kadar incelemek, baştan sona gözden geçirmek.

Ol şâh 'ömr ü devletine doymadı dirîg

Gıtdi öñine şöñına bir küymedi dirîg (ŞD – Mus VI*4 – 1)

- **Öz aybına gözün kapamak:** Kendi hatalarını, ayıplarını görmemek, görmezden gelmek.

Halâyık 'aybını gözlersin illâ

Senüñ öz 'aybuña gözüñ kaparsın (KÜD – § 105 – 16)

- **Özü farraş olmak:** Özü temiz olmak, içi temiz olmak.

Yüzüñ vâr u gözüñ sakkâ olur mı

Özüñ sultâna farrâş olmayınca (KÜD – § 115 – 8)

- **Özü köynümek:** İçi kararmak.

Derdsüzleri görür gözüüm yanar içüm köynür özüüm

Kim ol bî-çâre gözsüzün kulaguzı şeytânımış (ERD – § 46 – 6)

- **Özü ma'yub olmak:** Kusurlu olmak.

Yüzüm kara özüüm ma'yûb sözüm herze gözüüm mahcûb

Elüm tehî dilüm mekzub hemân bir bâg-ı bî-bâram (KÜD – § 12 – 3)

- **Özün tutmak:** Özünü korumak, değişmemek, karakteri sağlam olmak.

Tut özüñ alçaga salub benlügüñ

Tanıyasın tâ ki tapub sen seni (RD – Mus 1*VII – 2)

- **Özünden ayırmak:** Kendiyle bir, eşdeğer tutmak.

Geh Rûşenîyi zerrece ayırmaz özinden

Geh rûşenî-i mihr kimi der-be-der eyler (RD – G 23 – 5)

- **Özünden meded bulamamak:** Kendine hayrı dokunmamak.

İlâhî mübtelâ kaldum elüm tut

*Ki baña hiç **meded yok kend'özüm**den* (KÜD – § 14 – 4)

- **Özünü bezemek:** Özünü donatmak, karakterini zenginleştirmek.

Ag u kızıl u al u yeşil gök ü sarı ton

*Giyüp tonanup her biri **özün bezer** oldu* (KÜD – § 33 – 18)

- **Özünü salmak:** Nefsine uymak, kendini kaybetmek.

*Gel **özün** mihnete **salma** bu fanî zevke aldanma*

Serâbı su sanup kalma sözün işitme şeytânun (ERD – § 58 – 2)

Öz murâduñı ko bul maksûduñı

***Saluben özünñi** tab ma'bûduñı*

Tapamazsın dünyede bih-bûd sen

Cümle terk eylemeseñ bih-bûduñı (RD – Kıt 66)

P

- **Padişah işine el karmak:** Usta işine karışmak, iş bilen işine musallat olmak.

Mukbil ü râzî mü'eddeb kul gerek

Pâdişâh işine hiç el karmaya

(KÜD – § 40 – 3)

- **Pare pare olmak:** Parçalanmak, parçalara bölünmek, parça parça olmak.

Tâ'ata sarf itseñe fermâniken her 'uzvuñı

Olmadın ol gûr içinde pâre pâre pût pût

(KÜD – § 41 – 17)

- **Parmağı ile işaret kılmak:** Göstermek, işaret etmek.

Gökdeki ayı kıldı iki pâre âşikâr

Çün kıldı barmagı ile bir kez işâreti

(KÜD – § 23 – 35)

- **Paye yüz sürmek:** Eteğine yüz sürmek, saygıdan, hürmetten diz çöküp eteğine, ayağına kapanmak.

Bir dem yüzün göreyin cânı anda vireyüm

Pâyine yüz süreyin amân Allah'um amân

(ERD – § 93 – 4)

- **Payına düşmek:** Ayağa düşmek, sefalet içinde olmak, önemi, kıymeti kalmamak.

Yaşum diler özümden ilerü öpe izin

*Bî-dest ü pâyiken nicesi **düşdi pâyına*** (ŞD – G CLX – 3)

- **Pelâsı libâs etmek:** Çuldan elbise yapmak, dünya malından el etek çekmek.

'Uryân şol emîr oldı ki aţlasdan ider faħr

*Sulţân bu gedâdur ki **libâs itdi pelâsı*** (ŞD – K VI – 15)

- **Pend almak:** Birinden nasihat almak, öğüt istemek.

*Al Şeyhî **pendi** benden cân gözle geç bedenden*

Qurtıldı mâ vü menden şol kim beķâsın ister (ŞD – G XXXIX – 7)

Qılsañ 'adû şikârın per döke bâz-ı eşheb

*Gelseñ vera' sözine **pend ala** İbni Edhem* (ŞD – K VIII – 19)

- **Pend tutmak:** Öğüt tutmak, öğüdü, nasihati dinlemek.

*Tut **pendini** bu Eşrefoglı Rûmî'nün zinhâr kim*

Dost haberini togrı virür her yâr ele girmez (ERD – § 41 – 9)

*Evliyâ **pendin tutan** kimseneler*

Enbiyâ kavline inkâr itmedi (KÜD – § 129 – 5)

Gel iy gulâm-ı hoş-nevâ bu demde şâd olmak revâ

*İç şüciyi kayğun şava benden **tut** iş bu **pendi** sen* (ŞD – G CXLVIII – 3)

- **Per bırakmak:** Tüy bırakmak, nişane bırakmak, iz bırakmak, belirti koymak.

Bir dün ki per bırakmış idi beyza-i gurâb
Ṭâvûs-ı çarh açmış idi şeh-per-i 'ukâb (ŞD – K XII – 1)

- **Per dökmek:** Tüy dökmek, uçamaz hale gelmek.

Tezekkürinde döker 'andelîb-i nâtıka per
Tefekkürinde şıdı şâh-bâz-ı 'âkile bâl (ŞD – K III – 3)

Ḳılsañ 'adû şikârın per döke bâz-ı eşheb
Gelseñ vera' sözine pend ala İbni Edhem (ŞD – K VIII – 19)

- **Perde açmak:** Görünür hale gelmek, açılmak, yaprak açmak.

Perde açdıyise gonce hayâ dökdiyise gül
Ḥaddüñ görelî la'lüñ için şermsârdur (ŞD – G XXXVI –

3)

- **Perde düzmek:** Akort yapmak.

Sûz ile perdeler düziben sâz ider tıyûr
Kim zâriyile zîr ü kimi nâleyile bem (ŞD – K X – 14)

- **Perde komak:** Engel koymak, engellemek, görünmez hale getirmek.

Saḳın mazlûmuñ âhından seher-gâh
Ki komamışdur aña perde Allâh (ŞD – M I – 48)

- **Perdelerden geçmek:** Engelleri aşmak, görünmeyeni görünür hale getirmek, engelleri kaldırmak.

İ 'aceb ben niçe kulam kime kulluk kıluram
Perdelerden giçmezem kim görem şâhum kanı (KÜD – § 137 – 7)

- **Perdeye dolanmak:** Engele takılmak, eli ayağına dolaşmak, takılmak, sendelemek.

Hayâli gözden ayrılmaz egerçi

Cemâli perdeye tolandı yaşdı

(KÜD – § 26 – 15)

- **Perdeyi yırtmak:** Engelleri kaldırmak, elini kolunu bağlayan şeylerden kurtulmak.

'Ârif iseñ yırtagör 'âr u hayâ perdesin

'Âkil iseñ yire şal nengüñi vü nâmuñı

(ŞD – G CLXXVIII – 3)

- **Pervaz urmak:** Uçmak, uçuşa geçmek, yükselmek.

Kimisi bagda hoş âvâz ile okur tesbîh

Kimisi yukarı pervâz uruben açdı cenâh

(KÜD – § 28 – 4)

- **Pervazını kılmak:** Yurt edinmek, mesken tutmak.

Öldiler ölmezdin öndin bâkî dirlik buldılar

Lâ-mekânda kıldılar pervâzını dervîşler

(ERD – § 28 – 8)

- **Pul narhına satmak:** Değerinden düşük fiyata satmak, değeri altında vermek, değer vermemek.

Dirîgâ kim bu ben gümrâh özümnden olmadum âgâh

Ki 'ömrüm iksirin her gâh bu pul narhına sataram (KÜD – § 12 – 21)

- **Put sımak:** Put kırmak, İslam'a geçmek, Hristiyanlıktan caymak.

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim

Zünnârı kesüben put u hâcını sıyası

(KÜD – § 130 – 13)

R

- **Rahat vermek:** Kendi haline bırakmak, huzura erdirmek, rahatlatmak.

*Rûḥa **râḥat** vireli râyiḥa-i Raḥmânî*

Nefesinden didi kim rîḥ-i Yemen'dür koḥusı (ŞD – G CXCVI – 2)

- **Rahatı bulmak:** Ölmek, vefat etmek, Hakkın rahmetine kavuşmak,

Ol nûrılaydı Hazret-i İdrîs rif'atı

*Kim kaldı Cennet içre ebed **buldı râhatı*** (KÜD – § 23 – 9)

- **Rahmet artırmak:** Çok esirgemek, daha çok rahmet vermek.

Allâh ile kııurdı niyâz u mu'âmele

*Vardur ümîz ki **artura rahmetlerin** İlâh* (ŞD – Mus V*4 – 8)

- **Rahmet denizi mevcine gark olmak:** Çok rahmet görmek, fazlasıyla esirgenmek.

***Rahmet deñizi mevcine gark olsun** ol şehîd*

Devlet 'azîz şâhumı çeksün kenârına (ŞD – Mus VI*5 – 10)

- **Rahmet kılmak:** Rahmet göstermek, esirgemek.

*Bize **rahmet kıl** i Raḥmân bîçün*

Nebîler dahı mürseller hakıçün

(KÜD – § 1 – 113)

- **Rahmet saçmak:** Rahmet dağıtmak, çok esirgemek, bol bol rahmet göstermek.

*Yine gökden yir yüzine **saçdı rahmet** yagmurın*

Her nebâtâtı getürdi hilKate ol bî-niyâz *(KÜD – § 31 – 5)*

Hudâ yâ mürvetüñden bir kapu aç

*Yazuklu kullara **rahmetlerüñ saç*** *(KÜD – § 44 – 1)*

- **Rahmet yağdırmak:** Rahmet dağıtmak, çok esirgemek, bol bol rahmet göstermek.

***Yagdurdı** yire **rahmeti** yagmurların Kerîm*

Ölüyiken ne kaldı diri la'le-zârı gör *(KÜD – § 30 – 6)*

- **Rahmetin kapılarını açmak:** Rahmet göstermeye başlamak, esirgemeye hazır olmak.

Görüñ ki Hâlık-ı bî-çûn Râzık u Fettâh

*Ne **açdı rahmeti kapularını** bî-miftâh* *(KÜD – § 28 – 1)*

- **Rakibin itine yüz urmak:** Rezil olmak, yerin dibine girmek, daha beter olamayacak kadar kötü durumda olmak.

***Raķîbüñ** koyup urdum itüñe yüz*

Aña hürmet gerek kim uluraķdur *(ŞD – G XLIV – 3)*

- **Raks urmak:** Eğlenmek, hareketlenmek, canlanmak.

*Mihriñden **ura** zerreleri toprağumuñ **raķş***

Senden sinğme irse nesîm-i seher iy dost *(ŞD – G XIII – 5)*

- **Raksa girmek:** Hareketlenmeye başlamak, canlanma belirtisi göstermek.

Gûyende çün çemende hezar dâsitândurur

*Ne **raksa girdi** serv ü sanavber çınârı gör* (KÜD – § 30 – 16)

- **Raksa koyup oynatmak:** Dans eder gibi hareketlendirmek.

*Bagda her sev ü çınârı **raksa koyup oynadan***

Yillerüñ küvkiyi birle suların çağ çağıdur (KÜD – § 29 – 8)

- **Ramak kalmak:** Az kalmak, kısa sürede gerçekleşecek olmak.

Şal tîğ-ı âbdâruñı düşmen yüregine

*Bir odlu şu vire ki dahı **ķalmaya ramak*** (ŞD – Mus III*4 – 10)

- **Reca kesmek:** Ümidi kesmek, umut etmekten vazgeçmek.

Kesme** Şeyhî havf ile ol baħr-i rahmetden **recâ

Kim olur bir ķaķresi biñ biñ cihân cürmine bes (ŞD – K II – 15)

- **Renk dökmek:** Belli bir özelliğinden vazgeçmek, huyunu değiştirmek, alışkanlıktan vazgeçmek.

*Mâsivâ **rengin döküp** 'ışkıla hem-reng oldum uş*

Kodum insân varlığını şöyle 'üryân giderem (ERD – § 79 – 2)

- **Rızasını istemek:** İzin istemek.

Şehvet-perest ķaâzib olmaz mürîd ü tâlib

*Añmaz murâdın ol kim yâruñ **rızâsın ister*** (ŞD – G XXXIX – 6)

- **Rızkını kesmek:** Yemek vermemek, yiyecek vermeyi bırakmak.

Ol Ganî Vehhâb'a şükr it kim seni besler müdâm

Rızkuñı kesmez her işüñ zellet ü 'isyâniken (KÜD – § 109 – 23)

- **Riya deryasına gark olmak:** İkiyüzlü olmak, ikiyüzlülük yapmaktan çekinmemek.

*Çü bir sâlûs-ı pür-zerkam **riyâ deryâsına garkam***

Risâlem sûretüm hırkam gören sanur ki din-dâram (KÜD – § 12 – 26)

- **Riyadan saklamak:** İkiyüzlülükten korumak, esirgemek.

*Bizi sen **sakla riyâ** vü süm'adan*

Dahı hâlî kılma cem'-i Cum'adan (KÜD – § 7 – 132)

- **Rüsva etmek:** Rezil etmek, utandırmak, sefil hale getirmek.

*Gözlerüñ **rüsvâ ider** didüm didi*

Gözlerüme mest ü şeydâ hoş gelür (ŞD – G XL – 4)

- **Rüsvay olmak:** Rezil olmak, utanmak, sefil hale gelmek.

Derdün artur sen iy Eşrefoglı Rûmî 'ârı ko

*Derdile **rüsvây olan** 'âlemde pinhân istemez* (ERD – § 40 – 7)

Ş

- **Şahken şahbaz olmak:** Durumu zaten kötüyken daha da beter hale gelmek, durumunda değişiklik olmak.

Gâh onaram gâh azaram bu halk içinde gezerem

Gâh şâh olup şâh-bâz olup şikâr olup avlanuram (ERD – ş 69 – 8)

- **Şehirden sürmek:** Kovmak, zorla göç ettirmek, sürgüne yollamak.

Şeyhî'yi şehrdan süren ol şehryâra dîñ

Göñlüm nice ki aña sefer kendiüden gider (ŞD – G LIV – 7)

- **Şeh-per düzmek:** Kanat yapmak, kanadı olmayana kanat takmak, muhtaca yardım etmek.

Şeh-per düzer melâyike-i kudse Cebre'îl

*Perrân olup çü yile oğuñdan düşen yelek (ŞD – Mus I*5 – 8)*

- **Şehir üstüne çıkmak:** Yüksek bir yere çıkmak, tepeden şehre bakmak, şehirden yüksekte bulunmak.

Vardunuz mı pazarına Hakk yetişmiş nazarına

Çıkmış şehir üzerine duran ol dört kişi nedür (ERD – ş 36 – 2)

- **Şehri sımak:** Şehri yıkmak, harap etmek, yok etmek.

Bu 'aklun leşkerin neşüm çerîsi

Sıdı şehrim harâb oldu zulümden

(KÜD – § 97 – 6)

- **Şem'a yanmak:** Pervane gibi mum ateşinde yanmak, ateşe yanmak, kendini feda etmek.

Ben ki ol şâhun cemâli şem'ine pervâneym

Var gönül var kim düşüp ol şem'a yanar olmadun (ERD – § 57 – 5)

- **Şem'e düşmek:** Ateşe düşmek, yanmak.

Gönül şem'-i ruhuñ pervânesidür

Düşüb ol şem'e bir gün yanasıdur

(RD – G 17 – 1)

- **Şerbet düzmek:** Şerbet hazırlamak, içki sofrası kurmak, şarap sunmak.

Dün şular kim câm-ı İskender düzerdi şerbetin

Uş bu gün Hızr-ı nebâtuñ çeşme-i hayvânıdur

(ŞD – K IX – 4)

- **Şerbet görmek:** Tadına bakmak, tadına varmak, içmek.

Leblerüñ şerbetini gördi hayâdan utanup

Ger kara yire girürse yiridür âb-ı hayât

(ŞD – G XV – 5)

- **Şeref bulmak:** Onurlanmak, gururlanmak.

Nev-bahâr ile şeref bulsa cihân

Bâğ u râğ u tağ u şahrâ hoş gelür

(ŞD – G XL – 3)

- **Şeref getirmek:** onurlandırmak, gururlandırmak, mutlu etmek.

Eşrefoglı getür şeref yitür 'ömrün geçer telef

Yohsa birgün hor u hazan nâ-kâh gidersin sen dahı (ERD – § 139 – 7)

- **Şeriatını sürmek:** Şeriat kurallarını devam ettirmek, halifelik etmek, yolundan gitmek.

Anuñ şerî'atını 'Ömer sürdi 'adlile
Öldürdi oğlın atası itdi siyâseti (KÜD – § 23 – 51)

- **Şerre yiltmek:** Kötülük yapmaya yöneltmek.

Hayrı kor şerre yilter togru tamuya ilter
Küfri î mân gösterür yol urucu kallaşdur (ERD – § 12 – 2)

- **Şeyda kılmak:** Delirtmek, aklını oynattırmak.

İder şûrîde vü şeydâ kılmur rüsvâ vü pür-sevdâ
Dil-i miskîn-i şeydâyı hevâ-yı zülf-i müşgînüñ (ŞD – G CV – 4)

- **Şeyda olmak:** Deli olmak, delirmek, aklını kaçırmak.

'Âşık-ı şûrîdeler şûrîde şeydâ oluben
Taş gibi gönülleri yumşak muma döndereler (ERD – § 26 – 7)

- **Şeytan leşkerini basıp gitmek:** Kötü bir şey yapmaktan kaçınmak, kötülüğe teşvik edenleri yanından uzaklaştırmak.

Dişür Rahman çerîsin 'akluña uy
Bu Şeytân leşkerini bas gitsün (KÜD – § 103 – 2)

- **Şeytan leşkerini sımak:** Kötü bir şey yapmaktan kaçınmak, kötülüğe teşvik edenleri yanından uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak.

Ne ola düşmen-i Şeytân leşkerin sıмага

Ki kıla feth ü zafer Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*IV – 89)

- **Şeytan leşkerinin gâretinden emin kılmak:** Şeytan askerinin yağmasından korumak, kötülüğe karşı koruma altına almak, emanetli olmak.

Bizi Şeytân leşkerinüñ gâretinden kıl emîn

Hem kamu mîr ü sipâhı neccinâ mimmâ nehâf (KÜD – § 10 – 9)

- **Şeytan taşlamak:** Kötülüğe teşvik edeni yanından kovmak, uzaklaştırmak.

Kim ki sabr ide günâh işlemeye

Anı şeytân-ı lâ'în taşlamaya (ERD – M 6 – 7)

- **Şeytana baş koşmak:** Şeytana hizmet etmek, kötülüğe uymak, kötülük yapmak için hazır olmak.

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma

Bahîl nâ-kes yolından çık yürüd sen hayrun ihsânun (ERD – § 58 – 4)

- **Şişeyi taşa çalmak:** Vazgeçmek, sahip olduğunu bir şeyi bırakmak, isyan etmek.

Taşa çaldı şişesin nâm u nengün

Oda yakdı yuvasın ad u sanun (ERD – § 60 – 5)

- **Şule bırakmak:** İz bırakmak, yanık izi ile işaretlemek, ucunu yakmak, kıvılcım bırakmak.

Her kime kim şû'le bırakdı bu 'ışk

'Âleme düpdüz anı çakdı bu 'ışk (ERD – § 50 – 1)

T

- **Ta'atı dükkân edinmek:** İbadetten çıkar sağlamaya çalışmak.

Tâ'atı dükkân idinme yime dinüñden
Kidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it (KÜD – § 43 – 7)

- **Tabak tabak saçmak:** Bol bol saçmak, bol bol dağıtmak.

*Dutmış saçuya dürleri güller **tabak tabak***
İder nisâr-ı sîm çiçekler tümen tümen (ŞD – K VII – 19)

- **Tabanca urmak:** Tokat atmak, sille vurmak.

*Nîçe kes **urdu tabanca** saña bu çarh-ı felek*
İ gönül sen gey delüsin kim henüz uslanmaduñ (KÜD – § 82 – 11)

- **Tabl urmak:** Davul çalmak, davula vurmak, ritim tutmak.

*İy hufte gâfil olma ki **tabl urdu** sârbân*
Cem' eyle rahtuñı ki revân oldı kârbân (ŞD – Mus VI*1 – 1)

- **Tâca konmak:** Büyük bir fırsat ele geçirmek, iktidara geçmek, güç sahibi olmak, güçlü bir konuma gelmek.

*Çün ki **kondı** nâm-ı 'izzet **tâcuña***

*Kim ola itmeye hürrmet tâcuña
Rište haşmet bahye devlet tâcuña
Terk terk ü tügme şevket tâcuña*

(RD – Kıt 3)

- **Tahtını yıkmak:** Elindeki gücü almak, güçsüz, savunmasız hale getirmek, iktidarını yitirmek, canını almak, öldürmek.

*Atlası çıkardı giydürdi palası
Tahtlarından şâhları yıkdı bu 'ışk*

(ERD – § 50 – 2)

- **Tak tutmak:** Kusur bulmak, ayıplamak, kınamak, taşlamak.

Bilesin bu mu'ammâyı yirmeyesin yohsul bâyı

*Bir bakasın 'amma hassa **tutmayasın** kimseye **tak*** (ERD – § 53 – 16)

- **Takat getirmek:** Güç vermek, desteklemek, kuvvetlendirmek.

*Nice **tâkat getürmişdür** bu envâr-ı tecellîye*

Meger kim berk imiş yâ Rab gönüller Tûr-ı Mûsâ'dan (ŞD – G
CXL – 3)

- **Tamu dibinde kaynamak:** Cehennemde yanmak.

*Erenleri kim sevmeye **tamu dibinde kaynaya***

Kim şefâ'at kılmaya gel ikrâr eyle gel ere (ERD – § 103 – 5)

- **Tana kalmak:** Şaşakalmak, şaşırmak.

Sûretüm 'âşık velî tolu ma'şûk benim

*'Âşık u ma'şûk u 'ışk birdür hemân **kalma tana*** (ERD – § 1 – 5)

- **Tapundan ayrı koymak:** Makamından uzaklaştırmak, huzurundan uzak tutmak, uzak düşmek, ayrı kalmak.

İlahî fazluñıla kıl bizi yâd

Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd (KÜD – § 1 – 29)

- **Tapusunda bende olmak:** Kapısında köle olmak.

Tapusunda nice begler olurdu bende vü çâker

Ne Kisrî gördi ne Kayser o resme şeh Medâyinde (KÜD – § 25 – 10)

- **Tapuya yüz tutmak:** Eşiğine yüz sürmek, emir beklemek.

Tevbe kılup tapuña yüz tutduk uş

Gözümüz pür-yaş elimüz kuru boş (KÜD – § 7 – 56)

- **Tarik bulmak:** Yol bulmak, çare bulmak.

Dil saçuñ 'ukdesiniñ halline bulmadı tarîk

Zulmet içinde ne tân ger ola güm-râh garîb (ŞD – G VII – 2)

- **Tarikata girmek:** Bir tarikata mensup olmak, tarikata girmeye kabul almak.

Evvel şerî'atı bilüben gir tarîkata

Tâ iresin hakîkte zât u sıfâtıla (KÜD – § 121 – 2)

- **Tarlaya tohum saçmak:** Hazırlık yapmak, biriktirmek, bir şeyin temelini hazırlamak.

Şerden artuk nesne biçmezsın dahu

Tarlaña çün hayr tohmın saçmaduñ (KÜD – § 81 – 7)

- **Taş atmak:** Laf vurmak, iğneleyici laf söylemek, kinaye yapmak.

Bir gülile atdum ol şâh-ıgöl ü gül-çehreyi
Didi kim gördügi var ma'sûka 'âşık ata taş (RD – G 30 – 4)

- **Taş düzmek:** Tespih çekmek.

Taşın düzmekile er sûfi olmaz
Hem ic sâfi vü hem taş olmayınca (KÜD – § 115 – 12)

- **Taş toprak arasına girmek:** Ölmek, mezara girmek, gömülmek.

Taş u toprak arasına girmedin şükrini bil
Altuña yir döşek ü üstüñe gök sayvâniken (KÜD – § 109 – 13)

- **Taş toprak döşenip yastanmak:** Ölmek, mezara girmek, gömülmek.

Añ harîr issi döşekde şunu kim
Taş u toprak döşenüp yastanasın (KÜD – § 107 – 18)

- **Taş u toprakta ağzını kapamak:** Ölmek, mezara girmek, gömülmek.

Elüñle koñşuñı sine koyuben
Taş u toprakda agzın kaparsın (KÜD – § 105 – 12)

- **Taşa dağılmak:** Parçalanmak, tuzla buz olmak, paramparça olmak, parçalara ayrılmak.

Taşuñ içi taşa tağıla tağ
Yazsam gam u şerh-i iştiyâkı (ŞD – Mus II*4 – 6)

- **Taşa eser etmek:** Etki etmek, etkisini bir şeyin ya da birinin üzerinde göstermek.

Kâr itmese gönliñe ne tañ âhum u yaşum

Taşa idemez yıl ile yağmur eser iy dost (ŞD – G XIII – 3)

- **Taşa urmak:** Vurup kırmak, vazgeçmek, terk etmek.

Bi-kâse müdâm içerüz mey

Urub taşa uşadun sebûyi (RD – Mus 5*II – 2)

- **Taşra çıkmak:** Dışarı çıkmak, uzaklaşmak, uzaktan bakmak.

Evüñ iy dil düzet hoş taşra çık gör

Gelüpdür türk-i 'ışk ister konulgay (RD – G 84 – 2)

- **Taşra taşmak:** Yayılmak, etkisi uzak yerleşe erişmek.

'Acebdür kim bu deryâ hâtırumdan

Taşar taşra bu âh u zâr sığmaz (KÜD – § 71 – 9)

- **Taştan taş çalmak:** Yerden yere vurmak, mahvetmek, öldüresiye dövmek.

Bu Eşrefoglı Rûmî 'ışk deryâsınınun mevcleri

Taşdan taş çala çala mahveyleyüp ezüp durur (ERD – § 21 – 7)

- **Tatlı gelmek:** Hoşa gitmek.

Melîh ü tatlu gelür dem-be-dem eyitmeklik

Baňa zi-bâl ü şeker Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*IV – 99)

- **Tatlı ömrü acılık ile geçmek:** Hayatı boyunca sıkıntı çekmek, dert içinde bir hayat sürmek.

Acılığ ile geçsün anuñ tatlu 'ömri kim

Hakkını bilmeyüp nemek ü nâna kaçd ider (ŞD – G XXXII – 6)

- **Tavus gibi cevlan etmek:** Tavus kuşu gibi oradan oraya yürümek, ortalıkta dolanmak, gezinmek.

Yıldı bir kez şehri seyrân eyledün

Kendüzün bu halka mihmân eyledün

*Sonra **tâvûs gibi cevlan** eyledün*

Elvedâ' iy mâh-ı tâbân elvedâ'

(ERD – § 48 – 4)

- **Tavus nazıyla cevlan urmak:** Tavus kuşu gibi oradan oraya yürümek, ortalıkta dolanmak, gezinmek.

*Murgızar içinde **tâvus nâz-ıla cevlan** urur*

Şâzumân olup sularda oynar ördek birle kaz

(KÜD – § 31 – 12)

- **Tecelli kılmak:** Görünmek, ortaya çıkmak, belirtmek, kendini göstermek.

Qahr u celâli hicrile yarıldı Tûr-ı cân

*Şabr ola mı **kılınca tecellî** cemâl-i dost*

(ŞD – G XI – 2)

- **Tedbiri dağılmak:** Dikkati dağılmak, savunmasız hale gelmek, alınan önlemleri boşa çıkmak.

*Huzûrum gitdi **tedbîrüm** tagıldı*

Başuma çevreden kaygular üşdi

(KÜD – § 26 – 2)

- **Tekye urmak:** Dayanmak, yaslanmak, destek almak.

Bu mekkâreye inen de bakışma

Tama' idüp buna berk berk yapışma

*Bu 'ömre 'izze câha **tekye** urma*

Bugün meydân benim diyü çapışma

(ERD – Kıt 26)

*‘İlmüñe vü zühdüine **tekye urup***

Olma emîn mekr-i Hudâ’dan sakın

(KÜD – § 108 – 5)

- **Telef etmek:** Mahvetmek, aşırı hasar vermek, öldürmek, yok etmek, (canlı ise) canını almak, boş yere harcamak.

*Sermâyeleri kim bize virdüñ **telef itdük***

Hiç assı görünmez işimüz külli ziyândur

(KÜD – § 9 – 6)

- **Telef geçmek:** Boşa geçmek.

İ nîçe sâl ü mâh u hefte şeb rûz

***Telef giçdi** ki kesb ola tavar rûz*

(KÜD – § 1 – 88)

- **Telkin vermek:** Fikir vermek, fikir aşılama, kışkırtmak, dolduruşa getirmek, kulağına bir şeyler fısıldamak, ölünün arkasından dua okumak.

*Meger kim İblis-i hodbîn **virür** nefsüme ol **telkîn***

Ki suçsuz kamu halka kîn dutaram şöyle kin-dâram (KÜD – § 12 – 31)

- **Tenbih okumak:** Uyarı vermek, hatırlatmak.

Çün geldi hadîs içre ki (En-nâsü niyâmün)

*Bîdâr gerek nâ’ime **tenbîh okuyası***

(KÜD – § 130 – 24)

- **Tenden gitmek:** Ölmek, canını vermek.

Yuvamı özledüm şûrîde oldum

*Uşadup bu kafes **tenden giderem***

(ERD – § 76 – 2)

- **Teng teng oturmak:** Sıkış sıkış oturmak, az yer kaplamak.

Gel iy harîf-i hem-ğadeh dil hâsidüñ eyle şereh
*Hoş **teng teng otur** ferağ giñ yirde sür dil-tengi sen* (ŞD – G
CXLVIII – 5)

- **Teni beslemek:** Nefse uymak, dünya malına kanmak.

*Bal u yag u çürb ü şîrîn birle **beslersin teni***
Nişe añmazsın şunu kim mâr mûra ol lût (KÜD – § 41 – 8)

- **Teni terk etmek:** Ölmek, can vermek.

*‘Âşıkısan **teni terk it** cânı ko cânâna git*
Tene cânâ kalanun işi hacâlet tâ ebed (ERD – § 4 – 3)

- **Teni toprağa karmak:** Ölmek, toprağa gömülmek, bedeni toprak altında çürümek.

Karara gönül bunda karâr eylemeye cân
*Kim soñra **teni topraga karar** ölüm var* (KÜD – § 46 – 8)

- **Tenini kara toprak örtmek:** Ölmek, toprağa gömülmek, bedeni toprak altında çürümek.

Ecel belüm büker benüm bozar kamu tedbîrlerüm
***Kara toprak örte tenüm** komaz imiş ecel beni* (KÜD – § 135 – 2)

- **Ter tütme:** Kokmak, koku saçmak.

Söze geldükçe ol dil-ber kesâd olurdı her şekker
*Hoten miskinden evlâ **ter tüterdi** bû-yı mûyında* (KÜD – § 25 – 29)

- **Terazi kurmak:** Mahkeme kurmak, adalet için ortam hazırlamak, ahiret günü sorguya çekilecek olmak.

Âh ol terazû kurulacak sâ'atiçün kim
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var (KÜD – § 46 – 52)

- **Terk-i ser kılmak:** Canından vazgeçmek.

Çü cânın fî sebîli'llah komışdı bî-garez li'lah
*Zihî gâzi kim ol Allah yolında **terk-i ser kıldı*** (KÜD – § 27 – 16)

- **Terkin urmak:** Terk etmek, vazgeçmek.

Ne 'âşıkdur bu gönül Allah Allah
*Ne **urdtı** **terkini** kevn ü mekânun* (ERD – § 60 – 8)

'Âşıka ma'şûk yolında 'âr u nâmus perdedür
***Terkın** **urmayınca** yâre kimse irmez 'ârınuñ* (KÜD – § 85 – 12)

- **Tespîh okumak:** Tespîh duası okumak, tespih çekerek dua okumak.

*Kimisi bagda hoş âvâz ile **okur tesbîh***
Kimisi yukaru pervâz uruben açdı cenâh (KÜD – § 28 – 4)

- **Tespihi boynuna kılâde kılmak:** Boynuna tespih takmak, tespihi kolye yapmak, sürekli tespih çekmek, tespihi sürekli elinde olmak.

Kılâde kılduğı tesbîhi boynına şûfî
Muhakkıkem şanur illâ hemân muḳalliddür (ŞD – G L – 2)

- **Tevbe kılmak:** Tövbe etmek, istiğfar etmek, yaptığı işten veya söylediği sözden pişman olmak, Allah'tan af dilemek.

Tevbe kıldum yâ İlâhi (neccinâ mimmâ nehâf)

Geçi kıldum her günâhı (neccinâ mimmâ nehâf) (KÜD – § 10 – 1)

- **Tevbe sıyamak:** Tövbesini bozmak.

Bu leîâfet bile kim bâğ u çemendür hele uş

Şıyadi⁴⁷ tevbesini şimdi dirimişse naşûh (ŞD – G XVII – 4)

- **Tevbe suyunda yunmak – yuymak:** Tövbe etmek, istiğfar etmek, yaptığı işten veya söylediği sözden pişman olmak, Allah'tan af dilemek.

Oda yanmakdan kaçan yil kovmaya

*Toprag olup **tevbe suyunda yuna** (KÜD – § 38 – 13)*

Şol yazuk yazulu kara bitisin

***Tevbe suyıla yuyuben** yuymaz (KÜD – § 73 – 5)*

- **Tevbe vermek:** Tövbe etmek, af dilemek, affedilmeyi istemek.

*Sen **tevbe vir** ben ‘âsiye kim tâ’ib olam bî-riyâ*

Yâ ze’l-Celâli Kibriyâ estagfiru’llâhe’l-‘azîm (KÜD – § 11 – 4)

- **Tevekkül atına binmek:** Kaderine razı olmak, kadere boyun eğmek.

*Sıdkıla gel **tevekkül atına bin***

Hem idin himmeti silâh u ışk (KÜD – § 78 – 5)

- **Tevekkül kılmak:** Kaderine razı olmak, kadere boyun eğmek.

***Tevekkül kıldı** ol hoş-hû yimedi rızkıçün kaygu*

Tama’ hırs okına karşı kanâ’atden siper kıldı (KÜD – § 27 – 31)

⁴⁷ Muhtemelen "sımak" kelimesinin farklı okunması sonucu oluşmuş bir kelimedir.

- **Tılsımı bozmak:** Büyüsünü bozmak, etkisini azaltmak, sihrini bozmak.

*Yine cismüm **tılsımın bozdu** 'ışkun*

Yine cânım kuşu pervâza uçdı (ERD – § 126 – 4)

- **Tigini tiz etmek:** Kılıcını keskinleştirmek, kılıcını hazır etmek, hazırlıklı olmak.

*Ğamzeler **tigini tiz itmiş** ki kaçd-ı cân ide*

Sen dahı tiz ol gönül k'âfet durur te'hîrümüz (ŞD – G LXXXII – 2)

- **Tiryakı ağudan seçmek:** Yanlışı bırakıp doğruyu seçmek, doğru yolsa olmak, işin doğrusunu yapmak.

Dîni dünyâyâ sata mı hergiz

*Ol ki **tiryakı agudan seçdi*** (KÜD – § 126 – 9)

- **Tonunu nilgün eylemek:** Rengârenk olmak, renklere bürünmek.

Keremün Şaṭṭı ḥasretinden müdâm

Nil-gün eylemiş tonını Furât (ŞD – K XV – 24)

- **Toprağa cibah sürmek:** Secde etmek, toprağı öpmek, alnını yere değdirmek, yerlere kadar eğilmek.

Aglayu kapuña geldük tapuña yalvaruruz

***Topraga sürüp cibâhı** (neccinâ mimmâ nehâf)* (KÜD – § 10 – 14)

- **Toprağa karılmak:** Toprak altında kalmak, mezara gömülmek, bedeni toprak altında çürümek.

Sen anı vârise korsın döker saçar u yir içer

*Senün hasret ü derdile **karılır topraga tenün*** (ERD – § 58 – 7)

- **Toprağa salmak:** Dünyaya yollamak, topraktan yapılma bedenlere sokmak, insan şekline bürünmek, toprağa gömmek, üstünü toprakla örtmek.

*Anda iken nûr idük **topraga saldı** Hakk bizi*

Yine envâr olmaga cânân iline giderem (ERD – § 81 – 6)

- **Toprağa tapmak:** Dünya malına minnet etmek, mala mülke haddinden fazla kıymet vermek.

Nîçe bir od ölçerüp yıl kovasın

***Topraga tapup** suya tayanasın* (KÜD – § 107 – 9)

- **Toprağa yüz sürmek:** Secde etmek, alnını toprağa sürmek, yerlere kadar eğilmek, toprağı öpmek.

Günâh yüküni arkama uruben

*‘Acz **topragına yüzüm sürüben*** (ERD – M 4 – 3)

- **Toprak eylemek:** Öldürmek, defnetmek, toprağın altında çürümesine sebep olmak.

*Gerçi ki **toprak eyledi** müdbirleri debûr*

Sen bir çerâğsın ki irer nuşret-i şabâ (ŞD – K V – 12)

- **Toprak olmak:** Ölmek, vefat etmek, defnedilmek, toprağın içinde çürümek.

Kanı bunda gelenler mülk benümdür diyenler

*Şimdi gör nîçe anlar **toprak oluben** yatur* (ERD – § 16 – 5)

Çü toprakdan yaradıldı tenümüz

Girü toprak olur (el hükmü li'llah) (KÜD – § 114 – 5)

Olmazam yâd itmeden men bir nefes hâlî seni
Ger tozub toprak olub gitse göge tözüüm meniüm (RD – G 48 – 6)

Toprak olursa bu şöhetde cevâhir n'ola çün
Ma'den-i lutf u müriüvvet kân-ı ihsân bundadur (ŞD – G XLV – 5)

- **Tor germek:** Tuzak kurmak, hile yapmak, ağ kurmak.

Tâ gâre varub 'agyâr tapuñi tapmasun-çün
Gerdi tori örümcek yapdı yuva gügercîn (RD – G 65 – 4)

- **Tora düşmek:** Tuzağa düşmek, oyuna gelmek, hileye gelmek, ağa düşmek.

İderken murg-ı cân pervâz işitdüm Rûşeni dirdi
Saçuñuñ torına düşdi çıhabilmez arasından (RD – G 59 – 7)

- **Toz toprak olmak:** Ölüp gitmek, toprak altında çürümek, yok olmak.

Baga var 'ibretile bak gör ol her tâze ter yaprak
Nice olmuş toz u toprak sanasın bir kıran oldı (KÜD – § 34 – 12)

- **Tozundan iz bulmak:** İpucu yakalamak, delil bulmak, özelden genele gidecek bir yol bulmak.

Buldı çü izi tozından anuñ
Bu Rûşenî gözi rûşenâyı (RD – Mus 5*I – 7)

- **Tozundan kaçmak:** İzinden gitmemek, takip etmemek, (birine) uymamak.

Çü togru yol varıamazam görürler

*Bu halk uymaz baña **kaçar tozumdan***

(KÜD – § 14 – 11)

- **Tozunu saçmak:** Etkilemek, etkisini göstermek.

***Şaçmış tozuñı** gülşen-i firdevse bâd-ı şubh*

Rıdvân bölük bölük yügürür kim ala belek

*(ŞD – Mus I*5 – 3)*

- **Tuş etmek:** Rast getirmek, nail etmek.

İ Hakîmü müsebbibü 'l-esbâb

*Nedür **it tuş** neccâtumuz sebebi*

(KÜD – § 19 – 11)

- **Tûş olmak:** Yönelmek, rast gelmek, isabet etmek, karşılaşmak, nail olmak, erişmek, delalet etmek, uygun gelmek.

*Şuña ki lutf-ı cemâli **tuş oldı** kıldı 'azîz*

Zelîl kıldı kime kim yitişdi kahr-ı Celâl

(KÜD – § 87 – 32)

- **Tutulup kalmak:** Donup kalmak, aşık olmak, (bir şeyi) takıntı haline getirmek.

***Tutulduk kalduk** uş biz sarp bilde*

Yanaruz nitekim şem' içre bilde

(KÜD – § 1 – 64)

- **Tutuş oynaş olmak:** Sevişmek, (birbiriyle) uğraşmak, dokunmak, okşamak.

Her gördüğün ile cân u dilden

*Sarmaş u dolaş u **dutuş oynaş***

(RD – K 5 – 15)

- **Tuzağa düşmek:** Oyuna gelmek, birileri tarafından hazırlanan kötü bir duruma uğramak.

*‘Âşıklarun gönli kuşu **düşmez** dünyâ **tûzagına***
Gerçek iren bu dünyâyı hiç mahâle alur degül (ERD – § 67 – 5)

Cân mürğî kim tolaşdı kara zülfi ağına
*Müşkil **duzağa düşdi** 'aceb ola mı rehâ* (ŞD – G I – 3)

- **Tuzağa tutulmak:** Oyuna gelmek, birileri tarafından hazırlanan kötü bir duruma uğramak, tuzağa yakalanmak.

*Bunda **tûzaga tutıldum** bende düşdüm nâ-gehân*
Bülbülem zârîlğum ol gülistânım andadur (ERD – § 25 – 4)

- **Tülû' etmek:** Doğmak, meydana gelmek.

*Ol şems-i dû-cihân çü **tülû' itdi** nâgehân*
Getürdi dünyeden zulumât u zalâleti (KÜD – § 23 – 22)

- **Tülû' kılmak:** Doğmak, meydana gelmek.

*Tâli' ü devlet günü **kılsa tülû'***
Kılmadın bu 'ömrümüz ayı gurûb (KÜD – § 8 – 3)

- **Türlü libas ile donanmak:** Farklı kıyafetler giymek.

***Tonandı dürlü libâsıla** yazı vü hem bâg*
Bezendi beñzedi her yir dükân-ı bezzâze (KÜD – § 36 – 4)

- **Türlü odlara yanmak:** Birçok derdi olmak, birçok farklı sıkıntıdan muzdarip olmak.

***Yan dürlü dürlü odlara** iy kalb-i sūznâk*
Dök kanlu kanlu yaşları iy çeşm-i eşk-bâr (ŞD – Mus V*2 – 6)

U – Ü

- **Ulu dergâha yüz sürmek:** Şeyhe intisap etmek, tarikata girmek, saygıdan yere eğilmek.

Virdügi derdile yüz sür ulu dergâha müdâm

Tâ saña fâ'il ü 'inâyet yite nâ-gâhi göñül (KÜD – § 89*IV – 41)

- **Ululardan öğüt kapmak:** Bilginlerin, alimlerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmak.

Bu yıkılacak yapuya kapuya

Kapılmaz ululardan öğüt kapan (KÜD – § 140 – 2)

- **Usan olup geri kalmak:** Tembel, isteksiz, gafil olup fırsatı tepmek, eline geçen fırsatı tembellik yüzünden değerlendirememek.

Usan olup kalman girü menzil uzakdur ilerü

İşbu uzak yollar için yaragunuz kılı görün (ERD – § 59 – 9)

- **Ussı baştan şaşırmak:** Aklını şaşırmak, şaşırmak, şaşmak, şaşıp kalmak.

'İşkimiş Tûfân-ı Nûhı taşuran

Tag u taşdan mevcin anuñ aşuran

Yir yüzün gark itdüren Âdem gibi

'Aklı kakub ussı başdan şaşuran

(RD – Kit 91)

- **Uyanık olmak:** Akıllı, cin fikirli, tilki gibi, dikkatli olmak, fırsat kollamak.

Zîrâ ki hîç uyur kişi uyarımaz uyumuşı

Uyanug ol kim her işi başarasın başarasın *(KÜD – § 104 – 14)*

Ben 'adüden gâfil isem hâfızum hâzırdurur

Lutfıla saklar beni hâcam **uyanukdur** benim *(KÜD – § 95 – 6)*

- **Uykuya uymak:** Uykuya yatmak, uyumak, uykusu gelince hemen yatmak, uykuya köle olmak.

Niçe gaflet niçe uyku uyana

Zihî magbûnluk **uykuya uyana** *(ERD – M 2 – 10)*

- **Uyur düşmen yüzüne su serpmek:** Kötülüğe fırsat vermek, dikkati dağılan rakibin toparlanmasına yardım etmek.

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın

Uyur düşmen yüzine su sepersin *(KÜD – § 105 – 6)*

- **Uyuz gibi sepişmek:** Uyuz hastalığı gibi yayılmak, her yeri kaplamak.

Dünyâ muhabbeti **sepişür şol uyuz gibi**

Yoldaş olana katı yapışur kutuz gibi *(KÜD – § 132 – 1)*

- **Uzak yolda durışmak:** Gurbette çabalamak, mücadele etmek.

Bu uzak yolda **durışub** menzile irişmege

Ah ki kutum kuvvetüm yok atum arıkdur benüm *(KÜD – § 95 – 10)*

- **Ümit - Ümiz kesmek:** Umut etmekten, ummaktan vazgeçmek, beklenen bişeyin olmayacağına inanmak.

Güstâhlığa sebeb ne lutfuñ

Kesmezven ümîdüm ol sebebden

(ŞD – Mus II*7 – 3)

Yazugum çokdur diyü kesme ümîz

'Avf olur olma perîşân tevbe kıl

(KÜD – § 91 – 5)

Kesmedüm hiç **ümîz** fazluñdan

Gerçi kim mücrimem hatâ-kerdem

(KÜD – § 92 – 12)

- **Üstünde bitmek:** Üzerinde olmak, üstünde çıkmak, üstünde filizlenmek.

Yıraltında yatuben üstümüzde

Bitiserdür ki yâ estafîru'llah

(KÜD – § 16 – 10)

- **Üstünde otlar bitmek:** Toprağa karışmak, toprağa gübre olmak, üzerinde ot büyümek.

Tâ'ata sarf it kamu a'zâñı sen

Çürüyüp üstüñde otlar bitmedin

(KÜD – § 96 – 15)

- **Üstüne rahmet saçmak:** Rahmetinden yararlanmak, fayda görmek, Allah'tan rahmet beklemek.

Karardı biti agardı sakal saç

Îlâhî üstümüze rahmetüñ saç

(KÜD – § 1 – 37)

V

- **Vahdete düşmek:** Bir görmek, doğruyu bulmak, aslına varmak.

*Ahvel ehli **vahdete düşer** dûçâr*

Gördügi-y-çün biri dû çârı dûçâr

Şaşub iy şaşı şumâr itme biri

Bir ehaddur ol kim oldur bî-şumâr (RD – Kıt 104)

- **Varı yoğu yeksan olmak:** Her şeyini kaybetmek, varı yoğu bir olmak.

Eşrefoglı Rûmî senün gün gün artsun derdün demün

*Çün kıtında bu dünyânun **varı yogı yeksânımış*** (ERD – § 46 – 11)

- **Varını vermek:** Her şeyini vermek, her şeyden vazgeçmek.

*Müflisüz iki cihânda 'ışka **virdük varumuz***

Pîşemüzdür dost sevmek koduk özge kârumuz (ERD – § 37 – 1)

*Eşrefoglı Rûmî 'ışka **vireli hep varını***

Bî-murâd olup yürür ne vaslı ne hicrân diler (ERD – § 6 – 7)

- **Varını yoğa satmak:** Malından mülkünden vazgeçmek.

*Gel bu 'ışk bâzârına gir **yoga sat hep varını***

Gel berü küllî hevesden gönünü boş eylegil (ERD – § 68 – 4)

- **Varlığı yokluğa vermek:** Ölmeden önce ölmek, malından mülkünden vazgeçmek.

Kanâ'at eyle dilerseñ kim iresin gence
*Mübeddel eyle kamu **varlığını yakluga vir*** (KÜD – § 69 – 5)

- **Varlığı yokluğu bir olmak:** Hiçbir etkisi olmamak, avantaj ya da dezavantaj sağlamamak, nötr olmak.

Degül hiçbir işüm ma'lûm ne bellü diriyem mazlûm
*Ne bellü öliyem merhûm **ne bellü yog u ne varam*** (KÜD – § 12 – 10)

- **Varlıktan geçmek:** Hayatından vazgeçmek.

'İlm ü 'amel tâ'at ü zühd 'âşıklarun kârı degül
*'Âşık kendi **varlığından geçüp** 'azm-i dîdâr ider* (ERD – § 35 – 5)

- **Vebale girmek:** Günaha girmek, çıkar uğruna haksızlık etmek.

Bu fenâya aldanmagıl ol bekânun kaydın yigil
*İşbu geçer dünyâyıçün **girme** halkun **vebâline*** (ERD – § 102 – 4)

- **Vefa görmek:** Birinin verdiği sözleri yerine getirmesi, sözüne sadık kalması.

Îlâhî tâlibüne vir kanâ'at
Kanâ'at sabrıla muhkem irâdet
*Cefâya sabr ide **göre vefâyı***
Kanâ'at eyleye bula harâret (ERD – Kıt 51)

- **Vefâ göstermek:** Sözünde durmak, sözünü yerine getirmek, sözüne sadık kalmak.

Her kim bize gösterür cefâyı

Biz gösterelüm aña vefâyı

(RD – Mus 5*I – 1)

- **Vefa kılmak:** Sözünde durmak, sözünü yerine getirmek, sözüne sadık kalmak.

Vefâ kılmaz bilürsin devr-i hîre

Fenâyı bâkiye eyle zâhîre

(ŞD – M I – 18)

- **Vefa koymak:** Vefa göstermek, sözünde durmak, sözüne sadık kalmak.

Kişi bu 'ışk içinde gerçek olmaz

Vefâ koyup cefâ-kâr olmayınca

(ERD – § 97 – 12)

- **Vefatına dürüşmek:** Ölüme karşı sebat etmek, sabır göstermek.

Her lahza vefâdârı vefâtına dürişür

Senden de hayât almağa ola mı hayâsı

(ŞD – K VI – 12)

- **Viranı abad kılmak:** Eski olanı yenilemek, güzelleştirmek.

Çü 'adl ü dâd eli oldu bu 'âleme mi'mâr

Bezendi yazı vü âbâd kıldı vîrânı

(ŞD – K XIV – 20)

- **Vuslat bulmak:** Kavuşmak.

Nefsine zecr ide katı hîç anmaya 'âkibeti

Dosta bulmaga vuslatı düni güne katmak gerek

(ERD – § 56 – 4)

- **Vücuda getirmek:** Meydana getirmek, oluşturmak.

Anı dimek sebebile getürür ol mevcûd

Vücûda her 'ademi Lâ ilâhe ille'llah

*(KÜD – § 4*VII – 148)*

- **Vücudu mum gibi yanıp tutuşmak:** Dertten, kederden erimek, büyük sıkıntı içinde olmak, dertten mustarip olmak.

Firâk u hasret odına dün ü gün

Vücûdum mum bigi yanup tutuşdı

(KÜD – § 26 – 3)

- **Vücudundan sefer kılmak:** Ölmek, ölmeden önce ölmek, fenafillâh olmak.

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan

Giç ikilik ovasından o birlik iline aş

(KÜD – § 74 – 8)

Y

- **Yaban olmak:** Issız olmak, sahihsiz kalmak.

Şu hoş bağlar u bostanlar ki korur idi bagvânlar

*Bugün ıssuz yatur anlar sanasın kim **yabân oldu** (KÜD – § 34 – 10)*

- **Yabana atmak:** Dikkate almamak, hiçe saymak, değer vermemek.

Dünyâyı yirersin yine hırsıla dirersin

*Hiçbir çöpüñi dahı **yabana atamazsın** (KÜD – § 106 – 3)*

Şeyhi'ye çün za'îfdür rahm it

*Niçeme dirler anı **yabana at** (ŞD – K XV – 38)*

- **Yabana salmak:** Dikkate almamak, hiçe saymak, değer vermemek, ıssıza yollamak, sahihsiz bırakmak.

Âyet ü ahbâr mizânında her bir sözi tart

***Sal** çürüklerin **yabâna** al şunu kim sağıdur (KÜD – § 2 9 – 13)*

Ğam mürğını ki cân kafesi bislemişi

*Göñlüm bu şâzılıkda **yabana şala** diler (ŞD – Mus IV*3 – 5)*

- **Yabanda kalmak:** Geride kalmak, arkada kalmak.

Öni kâfilenün menzile irdi

Yâbânda kaldun uş sen sanu sana

(ERD – § 98 – 6)

- **Yad eylemek:** Yabancılaştırmak, uzaklaştırmak.

İlahî fazluñıla kıl bizi yâd

Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

(KÜD – § 1 – 29)

- **Yad kılmak:** Hatırlamak, hatırına getirmek, anmak.

*İlahî fazluñıla **kıl** bizi yâd*

Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

(KÜD – § 1 – 29)

- **Yağma kılmak:** Yağmalamak, malı gasp etmek.

*'İşk beni **yagma kılupdur** sen beni sorma bana*

Ben beni bilmezem nite haber virem sana

(ERD – § 1 – 1)

- **Yağmaya vermek:** Yağma yapılmaya açık hale getirmek, savunmasız bırakmak.

İy gâfil iy miskîn uyan top gaflet uykusına kan

***Yagmaya viridi** cân u ten nefsün güdersin sen dahı*

(ERD – § 139 – 4)

- **Yakayı çâk eylemek:** Dertten dövünmek, kıyafeti parçalamak, yakasını iki parçaya bölmek.

***Yahamı çâk eyleyüb** dîvâne olasım gelür*

Yüzin ayaguña sürdigin görelden dâmenüñ

(RD – G 39 – 2)

- **Yakını ırak eylemek:** Yakını uzaklaştırmak, erişmesi kolay olanı zorlaştırmak.

Irag eyler bize her dem yakını

Temîz eyleyimez şekden yakîni

(KÜD – § 1 – 43)

- **Yalın ayak olmak:** Ayağı çıplak olmak, hazırlıksız olmak.

Ol uzak yollara sen bir gün gidersin nâ-gehân

*Azugin yok **yalın ayag** u yayak yükün ağır*

(ERD – § 20 – 9)

- **Yalnız koymak:** Yalnız bırakmak, yalnızlaştırmak.

Hem hatarlu yirde ya ni'me'l-vekîl

***Yalñuz koyup** bizi korkutmagıl*

(KÜD – § 7 – 82)

- **Yanıp kül olmak:** Çok dertlenme, büyük sıkıntı içinde olmak.

*Tütünüüm tütmedi **yandum kül oldum***

Külümnden kalmadı esrâr hirgiz

(ERD – § 43 – 9)

- **Yapışacak sapı olmamak:** Tutunacak dalı olmamak, güvenecek bir şeyi ya da kimsesi kalmamak.

Çapuñuz tevbe kılıcı birle neñsüñ boynını

*Zîra **yokdur** andan artuk **yapışacak sapuñuz***

(KÜD – § 70 – 5)

- **Yâr etmek:** Hakkı olanı vermek.

*Ne 'aceb ger **Çaraman** bulmasa 'âlemde emân*

*Çünkü **yâr itdi** saña devleti 'Osmân-ı kerem*

(ŞD – K XI – 16)

- **Yarak yemek:** Hazırlık yapmak, levazım düzmek, hazırlık görmek.

Kıyâmet korhusun anmazsın illâ

***Yarak yirsin** añup kış kar u kayın*

(KÜD – § 110 – 13)

- **Yas tutmak:** Çok üzölmek, matem tutmak, yasa bürönmek, duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarla belli etmek.

Ne hoş dirlik şu nefs öldürenün kim

*Ölüminden ön ölöp **tutdı** yasın*

(KÜD – § 100 – 17)

- **Yastığı taş olmak:** Betonda yatmak, sert zeminde uyumak, taşa baş koymak.

Kim irdi tâpusına kapusunda

*Giceler **yasdugı taş olmayınca***

(KÜD – § 115 – 9)

- **Yaş akıtmak:** Ağlamak.

'Acebdür bu 'ışkun işi gönülden sürer teşvîşi

*Gözlerden **akıdur yaşı** yürekte odı yiledür*

(ERD – § 17 – 5)

- **Yaş dökmek:** Ağlamak.

Her huşki ter iderse 'aceb mi gönül gözi

*Şol deñlü **yaş döker** ki gelen cümle ter gider*

(ŞD – Mus III*3 – 6)

- **Yaşı tükenmek:** Çok ağlamak, dökecek gözyaşı kalmamak.

*Yimişler savılup yandı nebâtuñ **yaşı dükendi***

Havâdan heb yire indi suvâriken yayan oldu

(KÜD – § 34 – 5)

- **Yatsıyı kılmak:** Yatsı namazını kılmak.

Sen henüz gâfil yatursın tañ namâzın kılmaduñ

*Giçti gün **kıldı** cemâ'at **yatsuyı** okur Kunût*

(KÜD – § 41 – 13)

- **Yavı kılınmak:** Kaybedilmek, kaybolmak, görünmez olmak.

Gâh gâh kendüme gelürem gâh gâh yavı kılınuram

Gâh yok ile yok oluram gâh varlıkda bulunuram (ERD – § 69 – 1)

- **Yay çekmek:** Ok atmak üzere yay silahını gerginleştirmek, ok atmaya hazır hale gelmek.

‘İrfân içinde çekmeye yayuñı tîr-i çarh

Kişi anuñ haîâ bigi fikrûñ senüñ şavâb (ŞD – K XII – 29)

- **Yaz leşkeriyle kış çerisini dağıtmak:** Kışın alametlerini yazın belirtileriyle yok etmek, kıştan sonra yazı getirmek.

Emr idergün nûrî birle giderür dîñ zulmetin

Viri bir yaz leşkerile kış çerisin tagıdur (KÜD – § 29 – 5)

- **Yazuğundan tevbe kılmak:** Günahı için tövbe etmek.

Yazugından tevbe kılanlar hakı

Derdile yanup yakılanlar hakı (KÜD – § 7 – 124)

- **Yazuk denizine gark olmak:** Çok büyük bir günaha girmek, suç işlemek.

Şu bid’atla yazuk denizine gark olana

Diñüz ki üşde gemi La ilâhe ille’llah (KÜD – §4 *VII – 151)

- **Yel gibi geçmek:** Rüzgar gibi hızlı ve sessizce hareket etmek, farketmeden geçmek, hissettirmeden gitmek.

Bir şemme hâk-i pâyı koğusına kâni’em

Yıl bigi geçmeseydi nesîm-i şimâl-i dost (ŞD – G XI – 6)

- **Yel kovmak:** Boş yere emek harcamak, boş şeylerle uğraşmak.

*Nîçe bir od ölçerüp **yıl kovasın***

Toprağa tapup suya tayanasın (KÜD – § 107 – 9)

*Serâba susama **yıl kovma** nârı nûr sanma*

Türâb olur soñı yâd eyle yañlış itme hayâl (KÜD – § 87 – 2)

- **Yele varmak:** Heba olmak, havaya gitmek, boşamgitmek, zayi olmak, heder olmak.

*Ḥaddüñ katında **yile varur** lâleyile gül*

Ḳaddüñ öñinde serv ü çenâr olur iki kat (ŞD – G XVI – 3)

- **Yele vermek:** Heder etmek, heba etmek, mahvetmek.

*'Ömür sermâyesini **yile virdün***

Aceb esrük misin yâhûd dîvâne (ERD – § 98 – 16)

Şaçsañ şu gül yüzüne seher-geh külâle(y)i

*Ḥaclet odı **yile vire** gül-berg ü lâle(y)i* (ŞD – G CLXXI – 1)

- **Yer altında yatmak:** Toprağa gömülmek, toprak altında olmak.

***Yir altında yatuben** üstümüzde*

Bitiserdür kiyâh estagfîru'llah (KÜD – § 16 – 10)

- **Yere indirmek:** Hayata getirmek, dünyaya yollamak, yeryüzüne göndermek.

*Harûtı Marûtı **indürdi yire***

Zühreyi aldı göge çıktı bu 'ışk (ERD – § 50 – 6)

- **Yere salmak:** Yere bırakmak, yere atmak, önemsizleştirmek.

*Gel bu 'âşıklar öninde **yire sal** nâmûsunı*

Gel bu zühdi 'ışka degşür aklı bî-hoş eylegil (ERD – § 68 – 3)

'Ârif iseñ yırtagör 'âr u hayâ perdesin

*'Âkıl iseñ **yire şal** nengüñi vü nâmuñı* (ŞD – G CLXXVIII – 3)

- **Yere urmak:** Yere çalmak, yere atmak, mahvetmek, yok etmek, zarar vermek.

Niçeleri sultân idüp tahta çıkardı bir zamân

*Âhir **yire urdı** anı irgürmedi visâline* (ERD – § 102 – 2)

- **Yere yüz urmak:** Saygıyla yerlere kadar eğilmek.

Eşrefoglı Rûmî halkdan yüz çevür

*Ol ulu dergâha var **yüz yire ur*** (ERD – M 3 – 11)

Meger bir gün boyuñ servin görem diyü kenârında

*Gözinden çeşmeler döküp **yüz urup yire** yürür şu* (ŞD – G CL – 2)

- **Yerli yerince gelmek:** Olması gereken yere gelmek, yerli yerinde olmak, aynı hizaya girmek.

Kılur hükm emrüñ ile Yidi Yılduz

***Gelür yirlü yirince** ay u yıl düz* (KÜD – § 1 – 13)

- **Yevm-i neşr kopmak:** Kıyamet kopmak, kıyametten sonra herkesin dirildiği gün gelmek.

*Dahı âmennâ ki **kopar Yevm-i Neşr***

Kıl safilër saffi içre bizi haşr

(KÜD – § 7 – 158)

- **Yıkıp yımirmek:** Yıkıp harap etmek, bozmak, ezip büzmek.

Ehl-i dünyâ bunca yıllar yapıdığın

*Bir dem içre **yıkdı yımırdı** ölüm*

(KÜD – § 94 – 7)

- **Yilden önürmek:** Rüzgardan önce gitmek.

*Yaşum yiler ki **yilden önürdi** vü ala gerdüñ*

Didüm ki ivme epsem didi bir izin öpsem

(ŞD – K VIII – 33)

- **Yoğa saymak:** Hiçe saymak, önemsememek, değer vermemek, kıymet vermemek.

Yine didüm ki hey gönül bu sevdâ key uludur key

*Didi sen beni **yoga say** bu 'ışkın işi böyledür*

(ERD – § 23 – 10)

- **Yok olmak:** Ortadan kalkmak, kaybolmak, varlığı sona ermek.

Ben eydürem bu yol ırak bu yola çok gerek yarak

*Didi bu yolda **yok olmak** hep esbâb-ı müheyyâdur*

(ERD – § 23 – 5)

Hep varlığını dost yolına küllî fenâ kıl

***Yok ol** yüri var bu varlıgıla var ele girmez*

(ERD – § 41 – 5)

- **Yok yere döğün urmak:** Boş yere yara açmak, gereksiz yere dağlamak.

Söylemegil bed suhan dervîş isen

Hîç dime “kûn mekûn” dervîş isen

Uzadub dil kimseyi yandurmagıl

***Yoh yire urma döğün** dervîş isen*

(RD – Kıt 58)

- **Yol açmak:** Yol yapmak, kapanmış olan yolu geçilir duruma getirmek, kalabalık içinde insanları kenara çekerek yol yapmak, bir olayın sebebi olmak, davranışlarıyla başkalarına örnek olmak.

*Kime kim sulţân-ı dîn dünyâ düninde **yol aç**a*

Olmaya telbîs ile iblîs-i nefîs aña 'ases (ŞD – K II – 12)

- **Yol bulmak:** Çare bulmak, çözüm yaratmak, birine veya bir yere ulaşacak yol yaratmak, sebep bulmak.

Cidd-i tâm it kıl 'amel fırsat sakın fevt olmasun

*Hep hevâlardan kesil şeytân sana **yol bulmasun*** (ERD – § 90 – 1)

- **Yol göstermek:** Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene tarif etmek, anlatmak, ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek.

O Şâh 'uñ sevgüli kuli ganî dergâhı mahbûlî

*Kime kim **gösterür yolu** varur togru zalâl irmez* (KÜD – § 3 – 25)

- **Yol gözlemek – gözetmek:** Bir şeyin olmasını ummak, bir şeyi beklemek, bir kimsenin gelmesini beklemek.

Sir ile gönlümi cândan çekdi zülfüñ şeb-revi

*Taña kalup **yol gözedür** pâsbânı çeşmümün* (ŞD – G CI – 3)

*Ne **yol gözler** ne hod öğüd işidür*

Ki her dem nefîsile Şeytân işidür (KÜD – § 1 – 44)

- **Yol içinde sabit kadem kılmak:** Yoldan çıkılmasına engel olmak, yoldan saptırmamak.

Hudâvendâ bize lutf u kerem kıl

Yol içinde bizi sâbit kadem kıl

Yazuklardan katı mecruhuz em kıl

Agisnâ ya gıyâse'l müstagisîn

(KÜD – § 13 – 2)

- **Yol tutmak:** Bir yoldan kimseyi geçirmeyecek şekilde düzen kırmak.

*Velî yokluk **yolın tutsan** ne hoşdur ol şehe yitsün*

Fenâ bahrinde mahv itsen dükeli âyin erkânun

(ERD – § 58 – 15)

- **Yol urmak:** Yol kesmek.

Hayrı kor şerre yilter togru tamuya ilter

*Küfri î mân gösterür **yol urucu** kallaşdur*

(ERD – § 12 – 2)

- **Yol – yola varmak:** Yol gitmek, yola devam etmek, doğru yoldan gitmek.

*Didüm gönül ki kendüden kimesne bu **yola varmaz***

Didi benüm bu varmagum girü anunla anadur

(ERD – § 23 – 11)

*Kend'özinden kimse hiç **yol varmaya***

Ol kıgırdığı yolında armaya

(KÜD – § 40 – 1)

*Gel bugün Allah için **yol varuben** yalvarığör*

Kimse hod yarın degül yol varuben yalvarası

(RD – Müf 8)

- **Yol vermek:** Müsaade etmek, geçmesine izin vermek yollamak, göndermek.

Bulbul-i cennet misin 'ışk tarîkin gözet

*Tâ ki saña **yol vire** uçmağa yarın şırât*

(ŞD – G XCI – 5)

- **Yola gelmek:** İstenilen biçimde davranışı kabullenmek, akıllanmak, uslanmak, düzelmek.

Evliyâ yolına sıdkıla gelen gerçek mürid
Mâlî mülki cân u başı nâmûsı 'ârı nider (ERD – § 7 – 10)

- **Yola getirmek:** Birinin bir konudaki ters, yanlış tutumunu düzeltmek.

Nakîbleri sancagını götürür
Niçe münkirleri yola getirür
Hâlîfelerün yanında oturur
Bize himmet eyle şey 'Abdü'l-kâdir (ERD – § 30 – 4)

- **Yola girmek:** Yola çıkmak, yola düşmek, yola koyulmak, bir şeye başlamak, ilk adımı atmak.

Eşrefoglı Rûmî gibi gir bu yola gerçekisen
Tâ 'âşıklar arasında sana da dirler saddâk (ERD – § 53 – 15)

Yola girüp saña irmeğe hem girü senden
Umaruz i Çalab 'um zâd-ı râh şey 'li 'llah (KÜD – § 17 – 10)

- **Yolda canı vermek:** Bir amaç uğruna canından vazgeçmek.

'Âşıka bu yolda cânı vermek gerek elbetde kim
Şöyledür bu 'ışk içinde 'örf ü 'âdet tâ ebed (ERD – § 4 – 16)

- **Yolda kalmak:** Bir sebepten yola devam edememek, ilerleyememek, gideceği yere varamamak, hata yapmak, fiyaskoyla sonuçlanmak.

Cânlular varmaz bu yola cânum diyen yolda kala
Cân terk iden dostı bula cândan sefer itmek gerek (ERD – § 56 – 7)

Yolda kalur bî-hüner ü saht u süst

Cüst gerek bî-hüner ü saht u süst

(RD – Mus 1*V – 4)

- **Yolda kâr kılmak:** Fayda sağlamak.

*Düşmen ü Şeytân harâmî **kâr kılmaz yolda** hiç*

Şol tevekkül ehline kim bekçisi Allah olur

(KÜD – § 66 – 7)

- **Yoldan ayırmak:** Hedeften şaşırtmak, yoldan çıkarmak.

*Nefs ü hevâ arzûları **yoldan ayırmasun** seni*

Rızık u riyâ gavgâları gelüp gönle tolmasun

(ERD – § 90 – 2)

- **Yoldan azmak:** Yoldan çıkmak, yanlış yola girmek, yolunu şaşırmak.

*Hâdi sensin **yoldan azdum** sen hidâyet vir baña*

Gösterivir togru râhı ne cinâ mimmâ nehâf

(KÜD – § 10 – 2)

*Azar **yolından** ne kadar zâhid olursa*

Şol kim kıla bir haste- ‘i dil-rîşi dil-âzâr

(KÜD – § 45 – 4)

- **Yoldan koymak:** Yoldan ayırmak, hedeften şaşırtmak, yoldan çıkartmak, engel koymak.

***Yoldan kodı** ancayı bu ibrik*

Çalub taşa eyle hurd u heşhâş

(RD – K 5 – 9)

*Gâfil ne çok yatduñ uyan hırsdur seni **yoldan koyan***

Ger olasın ‘ışka uyan yol varasın yol varasın

(KÜD – § 104 – 4)

- **Yoldan sapmak:** Yolunu şaşırmak, yönünü kaybetmek, yoldan çıkmak, yanlış yola girmek.

Sen dahı ol yara varmak dileriseñ 'ışka uy
Hırsıla yoldan sapup nice düşersin yara dūr (KÜD – ř 53 – 5)

- **Yolu bağlamak:** Yolunu kapatmak, gitmesine engel olmak.

Ecel yolum bağlar benüm cigercigim taglar benüm
Anam atam ağlar benüm komaz imiş ecel beni (KÜD – ř 135 – 1)

- **Yolu uğramak:** Başka yere giderken yol üstünde durmak, denk gelmek.

Ne şehre ugrar yolun ne hod bâzâra hazır ol
Bundan al erzak yüküni bugün bunda devşir (ERD – ř 20 – 10)

- **Yolun sehlini tuş eylemek:** Kolay yola yönlendirmek, en kısa yerden çözüme kavuşturmak.

Bize sen tuş eyle yoluñ sehlini
Yarlığa hem cümle îmân ehlini (KÜD – ř 7 – 165)

- **Yoluna baş oynamak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Baş oynayan yoluña yaluñuz beşer degül
Cân ile geldi yoluña bu ins u cân dahı (şD – G CXCVII – 2)

- **Yoluna baş vermek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

'İşkuna düşen cânların yolına baş virenlerin
'İşk bülbüli olanların kimse dilin bilmezimiş (ERD – ř 45 – 4)

- **Yoluna can feda etmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Elin aldum elüme kurbân oldum diline

Cânum fedâ yolına şeyhüm 'Abdü'l-kâdirün (ERD – § 64 – 2)

Hurrem irdi bu kerâmetlû gün iy kân-ı kerem

İş ü zevk it ki fidâdur yoluña cân-ı kerem (ŞD – K XI – 1)

- **Yoluna can kurbana gelmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Gazâ itmeklige bu nefis-i şûma

O dost yoluna cân kurbâna geldüm (ERD – § 73 – 8)

- **Yoluna can vermek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Cân virür 'âşık bu yolda kasd-ı cânân eylemez

Küfrile kılmaz 'adâvet meyl-i îmân eylemez (ERD – § 39 – 1)

Izine yüz sür yüzümden yüz yüz eyle hıdmeti

Yoluna cân vir gönülden biñ biñ irişdür haber (ŞD – G LXX – 2)

- **Yoluna canını hak eylemek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Devlet tozu irişmege bir dem kademüñden

Hâk eyledi Şeyhî yoluña cân u ser iy dost (ŞD – G XIII – 8)

- **Yoluna feda olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Şehâ bu Şeyhî kuluñuñ var ise biñ cânı

Fidî durur yoluña çâker ise ancağ ola (ŞD – G V – 7)

- **Yoluna fena kılmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Hep varlığını dost yoluña küllî fenâ kıl

Yol ol yüri var bu varlığıla var ele girmez (ERD – § 41 – 5)

- **Yoluna gitmek:** Kendi işine bakmak, belli bir yoldan ilerlemek, bir yola girmek.

Biz ki sabr-ı beliyyet itmeyenüz

Câhiliyyet yoluña gitmeyenüz (RD – Mus 4*I – 8)

- **Yoluna harc sürmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Çün 'ömür geçermiş cân kuşu uçar imiş

Cism ü cânı yoluña harca süreyim cânım (ERD – § 78 – 3)

- **Yoluna kurban olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Saña i bahtulu sultân fidâ yüz biñ dilile cân

Mübârek yoluña kurbân hezârân ata vü ana (KÜD – § 20 – 16)

- **Yoluna revan olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Vardı gönül yoluña revân oldu cân dahı

Şükrâne ger kabûl ola bunlar cihân dahı (ŞD – G CXCVII – 1)

- **Yoluna sedd olmak:** Engel olmak, engellemek.

Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ

Meskenet baltasıla tiz anı yık (KÜD – § 78 – 6)

- **Yolunda cana kıymak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Dahı şu bahâdırlaruñ için ki riyâsuz

Yoluñda senüñ mâla başa cânâ kıyandur (KÜD – §9 – 5)

- **Yolunda canı kurban olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

'Âşıkun kalbi selîm keffi kerîm

Dost yolunda cânı da kurbân durur (ERD – § 8 – 10)

- **Yolunda fani olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, uğrunda ölmek.

Gelsün derdlü 'âşık kanı virsün cânı alsun yârı

Dost yolunda olmak fânî 'âşıklara erkânımış (ERD – § 46 – 10)

- **Yolunda isar etmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek, canını yoluna saçmak.

Biz teni cânı anun yolunda îsâr itmişüz

'Akl u fehm ü 'ilm ü zühdden kalmadı deyyârumuz (ERD – § 37 – 4)

- **Yolunda ölmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna ölmek.

Söylenür bu söz cihânda vardur

Ölmemek 'ıškuñ yolunda 'ârdur

Kaçmagıl ölmeden iy ‘âşık sakın

Öldürülmekden kaçan murdârdur

(RD – Kıt 96)

- **Yolunda terk-i can etmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek, canını yoluna saçmak.

Kim ki dost yolunda terk-i cân ider

Dost ana dîdârını ihsân eder

(ERD – § 11 – 1)

- **Yolundan çıkmak:** Takip etmekten vazgeçmek, amacı terketmek, bir şeyden ya da birinden vazgeçmek.

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma

Bahîl nâ-kes yolundan çık yürüd sen hayrun ihsânun (ERD – § 58 – 4)

- **Yolundan kalmak:** Yoldan vazgeçmek, yolu terk etmek.

Hakk yolına bir kadem ihlasıla yürümediün

Din ü îmân terkin urdun nefs yolundan kalmadun

(ERD – § 61 – 4)

- **Yolunu bağlamak:** Yolunu kapatmak, engel olmak, mani olmak, gitmesine izin vermemek.

Bir kıla kılma nazar kalma girü

Yohsa baglar yoluñı ol ince kıl

(KÜD – § 88 – 4)

- **Yolunu pîc eylemek:** Yapayım derken bozmak, düzeltmek isterken beter hale getirmek, kaş yaparken göz çıkarmak.

Tapuñdan ayru bizi kılmağıl hiç

Kapuñ yolumuñı eyleme pîc

Çü varmaklık sanadur ir eger giç

Agisnâ ya gıyâse’l müstagîsîn

(KÜD – § 13 – 12)

- **Yoz öküz gibi böğürmek:** Bağırarak, yüksek sesle konuşmak.

Çok âdem ola kim hüneri yok bir arıca

*İllâ ki yir içer **böğürür yoz öküz gibi*** (KÜD – § 132 – 6)

- **Yurdu ısız koymak:** Sahipsiz bırakmak, kimsesizleştirmek, tenhalaştırmak.

İ niçe şinlikleri kıldı harâb

*Hem **ısuz kodı niçe yurdu ölüm*** (KÜD – § 94 – 6)

- **Yurdundan ırmak:** Yurdundan ayırmak, memleket hasreti çektiirmek, gurbete yollamak.

Bâg ü mülk ü yir bizüm diyenleri

Yurtlarından gör niçe ırdı ölüm (KÜD – § 94 – 5)

- **Yükü arkaya urmak:** Sırtına yük bindirmek, yükünü sırtında taşımak, suçu, günahı altında kalmak.

*Günâh **yükünî arkama uruben***

'Acz topragına yüzüm sürüben (ERD – M 4 – 3)

- **Yükünü devşirmek:** Yükünü toplamak, düzenlemek, bohça hazırlamak, eşyalarını derleyip toplamak.

Ne şehre ugrar yolun ne hod bâzâra hazır ol

*Bundan al erzak **yükünü** bugün bunda **devşir*** (ERD – § 20 – 10)

- **Yüreği başlı olmak:** Yüreği yaralı olmak, sıkıntılı olmak, dertli olmak.

***Yüregüm başludurur** hem gözüm yaşludurur her dem*

Bu zahme ol ura merhem kim andandur kamu yaram (KÜD – § 12 – 35)

***Yüregüm başlu** gözüüm yaşlu her dem*

Şu hayretten ki yüzüm kara senden (KÜD – § 15 – 5)

- **Yüreği kan dolu olmak:** Çok dertli olmak, büyük sıkıntı çekmek.

Yine cevri bu devrânuñ geçürdi çağın almanuñ

*Sararup beñzi ayvanuñ **yüreği tolu kan oldu** (KÜD – § 34 – 4)*

- **Yüreği kanı gizli olmak:** Sessizce dert çekmek, kimsenin haberi olmadan sıkıntı içinde olmak, derde karşı sükunet içinde olmak, sabretmek.

İy 'aceb böyleyiken yâ Rab nedendür ol kuşun

*Hîç inildüsin düketmez **yüregi kan gizlidür** (ERD – § 13 – 8)*

- **Yüreği kaynamak:** Heyecanlanmak, aşırı heyecan duymak.

***Yürek kaynar** bu cân oynar bedende*

Gönül cûşu geçer hadden giderem (ERD – § 76 – 10)

- **Yüreği oynamak:** Heyecanlanmak, heyecan içinde olmak, kalbi hızlıca çarpmak.

Sırrumu fâş ideni gizlerüm ammâ n'ideyim

*Sezilür **yüregüm oynadugı** âhum duyılır (RD – G 13 – 3)*

***Yüregüm oynar** görüñ bir kimse mi gönderdi yâr*

Ohşayub hûrşîd-i rûyuñ 'akreb-i maktûbdan (RD – G 58 – 2)

- **Yüreği taş olmak:** Kalpsiz olmak, acıması, merhameti olmamak, katı kalpli olmak.

Ṭaṣa söyler isem yûregi ṭaṣa

Derd-i yâr u ğam-ı diyârumdan

(ŞD – G CXXXVIII – 3)

- **Yüregi 'ud edinmek:** Yüregi odun olmak, ateşe atılacak malzeme olmak, yüregini ateşe atmak.

Mu'aṭtar kılmağa dehrüñ dimâğın hoş koḥulardan

Maḥabbet odı Şeyhî'nüñ yûregin 'ûd idinmişdür (ŞD – G LVI – 5)

- **Yüregi yanar olmak:** Der çekmek, derdin sıkıntısıyla yanmak, yüregi yanmak.

Visâl-i şerbetine kimse kanmaz

Yürek derdile yanar olmayınca

(ERD – § 97 – 14)

- **Yüregin yağı sızmak:** Dert çekmek, sıkıntı içinde olmak, dertten, kederden erimek.

Nîçe harâretten kızup bu yûregüm yağı sızup

Sohbet çırâğını düzüp derd bildein yaglayayın (KÜD – § 111 – 2)

Yağlar u harâret fitilin ölçerür âhum

Dertden eridüm sızdı yûreğimdeki yağlar

(KÜD – § 67 – 2)

- **Yüregini dağlamak:** Dert içinde olmak, yüregi yaralı olmak, yüregini yaralamak.

Müridler âh idüp ağlar muhibler yûreğin taglar

Anuñ derdi kamu sağlar kıluben hasta ter kıldı (KÜD – § 27 – 12)

- **Yüregini kan etmek:** Dert içinde olmak, yüregi yaralı olmak, yüregini yaralamak.

*Senüñ derdüñden iy dil-ber **yüregüm kan idüp** gitdüm*
Kenâra gelmedüñ iy dür yaşum 'umman idüp gitdüm (ŞD – G CXXVII
- 1)

Niçe ki cehd idüp hanum gözüm yaşını 'arz itdüm
*Terahhum itmedüñ bir kez **yüregüm kan idüp** gitdüm* (ŞD – G
CXXVII – 3)

- **Yüz bin göz ile ağlamak:** Çok ağlamak.

Yüz biñ göz ile** çarh-ı kühen-pîr **ağlasun
Bulmaya bir anuñ bedeli nev-cevân kanı (ŞD – Mus VI*3 – 5)

- **Yüz çevirmek:** İlgiyi kesmek, vazgeçmek.

İşbu yolda günde bin kez ger seni öldüreler
*Teslîm ol **yüzün çevürme** vir irâdet tâ ebed* (ERD – § 4 – 15)

*Kuru kamış görüben **yüz çevürme***
Sen anuñ şekerini sor içinde (KÜD – § 118 – 11)

Dirîg itme nazar nezzârelerden
***Çevirme yüzüñi** bî-çârelerden* (RD – G 63 – 1)

*Îâmetinden **yüz çevürdüm** secde-i sehv ola mı*
Çün kazâ irdi namâzum niyyetini bilmedüm (ŞD – G CXXVIII – 6)

- **Yüz döndermek:** İlgiyi kesmek, vazgeçmek.

Zî şâh kim vücûdı cihâna yüzükmedin
***Yüz dönderür** muhâlifî râh-ı 'adem tutar* (ŞD – Mus IV*2 – 2)

- **Yüz karası olmak:** Rezil olmak, birini rezil etmek, kötü bir şeyler yapmak, sıradan gidişata uymayan uygunsuz bir harekette bulunmak, utanılacak bir hareket yapmak.

Dünyâ-yı mekkâreye her kim tolaşdı tâ ebed

*Gitmedi gitmeyiser anun **yüzün karesi*** (ERD – § 131 – 6)

- **Yüz kızartmak:** Utanmak, utanarak bir istekte bulunmak, onuruna, gururuna önem vermeden bir şey istemek, utandırmak.

Dünyâ çemenlerinde yüzüñ gülsitân yiter

*Kimdür ki **yüz kızarda** gül ü ergavân dahı* (ŞD – G CXCVII – 3)

- **Yüz rengini zer kılmak:** Yüzünü sarartmak, yüzü sarı olmak, beti benzi atmak, sararıp solmak.

'Aceb mi la'l-reng itsem bu dürr-i eşkümi çün kim

***Yüzüm rengini zer kıldı** firâk-ı sâk-ı sîmînüñ* (ŞD – G CV – 5)

- **Yüz sürmek:** Aşırı sevgi göstermek için yerlere kadar eğilmek, çok saygıdan ötürü birinin elini, eteğini öpmek veya bir şeye yüzünü değdirmek.

Ne olayın dervîş olsam hoş yürüsem dervîşâne

*Terk eylesem kibr ü kîni **yüz sürisem** irişâne* (ERD – § 116 – 1)

*Şu her merdân- yegâne ki **yüz sürürdi** ol Hân 'a*

Ne kim gördiler anda ne bahâne hûb rûyında (KÜD – § 25 – 18)

*Rûşeni karşısına sineñe **sürer yüzini***

Âh elinden şu yahandagı olan engelünüñ (RD – G 42 – 7)

*Atınuñ ayağına **yüz süre** beydağ gibi şâh*

Anda kim mât ide bir lu'b ile ferzâneleri (ŞD – G CXCV – 4)

- **Yüz tutmak:** Bir şey olmak üzere bulunmak, bir şeyin zamanla şekli veya rengi değişmek, yüzünü belli bir yöne çevirmek, belli bir yöne bakmak.

'İlm ü 'amel terk ideler dostıla 'ahd berk ideler

Yüz dutup dosta gideler aldanuben kalmayalar (ERD – § 10 – 2)

Şu Sultânsın ki dâyim yüz dutup dergâhuña

Dir bu kamu dün̄ye şâhı neccinâ mimmâ nehâf (KÜD – § 10 – 8)

Ne bî-naẓîr güneşdür ki kanda yüz tutsa

Cihân nazar birağur manzar ise ancağ ola (ŞD – G V – 2)

- **Yüz urmak:** Başvurmak, müracaat etmek, yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak, yönelmek, gitmek, rağbet etmek, aksetmek, yansımak.

Her dem irdügi yaşum işigüñe

Yüz urup ya'ni fetḥ-i bâba gider (ŞD – G LI – 3)

- **Yüz vermek:** İlgi, yakınlık göstermek, önemsemek, yüz göstermek.

Ur Kemâl Ümmî kafâ agyâra bayık bil ki yâr

Dilemez yüz virmegil hiç virmemegi yüz diler (KÜD – § 68 – 7)

- **Yüzden nikab açmak:** Yüzündeki örtüyü kaldırmak, peçeyi çıkarmak, yüzünü görünür kılmak, ortaya çıkarmak.

Ṭal'atı hûrşîdinüñ yüzden niķâbın açmadan

Şeyḥî'nüñ bu şîveden gönlin ferah-şâd eyleyen (ŞD – G CXLIII – 7)

- **Yüzden nikab götürmek:** Yüzündeki örtüyü kaldırmak, peçeyi çıkarmak, yüzünü görünür kılmak, ortaya çıkarmak.

*Ne ki var cem'-i eşyâ **nikâbın götürdi yüzden***

Kamusını gördüm ol dost bana ma'şûk oldu her câ (ERD – § 2 – 3)

- **Yüzü ak olmak:** Temiz olmak, utanılacak bir iş yapmamış olmak, kendine güvenmek, yüzü nur olmak.

Zihî ten kim düni gün kıldı tâ'at

*Varıcak hazrete **yüzi ak oldu** (ERD – § 122 – 6)*

*Güni kutlu rûzgâruñ **yüzi ak** Karahişâr'uñ*

Ki bu şehre şehryâruñ tozı tâc-ı ser görindi (ŞD – G CLXXIV – 3)

- **Yüzü kara olmak:** Utanmasız olmak, arsız olmak, temiz olmamak, utanılacak bir iş yapmış olmak, çekinmek, kötülük yapmış olmak.

***Yüzüm kara** özüm ma 'yûb sözüüm herze gözüüm mahcûb*

Elüm tehi dilüm mekzub hemân bir bâg-ı bî-bâram (KÜD – § 12 – 3)

Gözüñi kızardub gögerüb düşme harâma

*Nefsine uyanuñ **karadur yüzi** ag olmaz (RD – G 27 – 5)*

- **Yüzü kızmak:** Sinirlenmek, sinirle bakmak.

*Ol gün ki **kıza yüzler** hem söylenmeye sözler*

Hoş hüccet söyler Lâ-ılahe illa 'llah (ERD – § 107 – 5)

- **Yüzü siyah olmak:** Utanmasız olmak, arsız olmak, temiz olmamak, utanılacak bir iş yapmış olmak, çekinmek, kötülük yapmış olmak.

Agardı gözlerüm hasret yaşından

Velî yüzüm siyâh estagfiru'llah

(KÜD – § 16 – 12)

- **Yüzü suyu hakkına!:** Yüzü suyu hürmetine, birinin veya bir şeyin hatırına vey varlığına değer verildiği için anlamında kullanılan bir söz.

İ Hak ol gerçek erenler yüzi suyu hakıçün

Sen oñlar yola bu gümrâhı dervîşlerüñ

(KÜD – § 84 – 15)

- **Yüzü yazuklardan katı kir olmak:** Çok fazla günahı, kabahati olmak.

Yazuklardan katı kirdür yüzümüz

Katuñda bir çöpe değmez yüzümüz

(KÜD – § 1 – 39)

- **Yüzünde okumak:** Yüz ifadesinden belli etmek.

Kim Muştafâ yüzünde okur idi "ve'd-duhâ"

"Tebbet yedâ Ebî Lehebin" buldı bü'l-Hakem

(ŞD – K X – 32)

- **Yüzünde yazılmak:** Yüz ifadesinden belli etmek.

Cismüñde okındı âyet-i nûr

Yüzüñde yazıldı ism-i a'zam

(ŞD – Mus II*5 – 2)

- **Yüzüne demek:** Kişi hakkındaki fikrini açık açık söylemek, yüzüne karşı konuşmak.

Dime yüzüne kişinüñ 'aybını

Her kişinüñ gıybetini itme var

(RD – Mus 1*VI – 4)

- **Yüzüne gülmek:** Dostmuş gibi görünmek, dostluk göstermek, ilgi göstermek, alakalanmak, temizliği, yeniliği dolayısıyla ferahlık vermek,

Cihân yüzüne güldüğine bakma

Döner yüzi ider bir gün cefâyı (ERD – § 133 – 7)

Nîçelerüñ yüzine güldi cihân

Nîçelerüñ defterin dürdi ölüm (KÜD – § 94 – 10)

- **Yüzüne karşı yaş akıtmak:** Birinin gözü önünde ağlamak.

Eydüñ yüzüme karşı yaş akıtmasun dimiş

Nidem göricek âb-ı başar kendüden gider (ŞD – G LIV – 6)

- **Yüzüne nazar kılmak:** Birinin yüzüne bakmak.

Kılsa güneş yüzüne nazar kendüden gider

Elbette gün görünse kamer kendüden gider (ŞD – G LIV – 1)

- **Yüzüne nikab eylemek:** Yüzünü örtmek, yüzüne peçe takmak.

Kaçan kim zülf-i şeb-rengin yüzine şeh niķâb eyler

Günini 'âşıkun gör kim nice bî-âftâb eyler (ŞD – G LXXX – 1)

- **Yüzüne reşk iletmek:** Kıskanmak, hasetlenmek.

Gerçi şahrâ yüzine reşk iledür bâğ-ı bihişt

Çünkü yâr olmayıcağ gözüme tar oldu yine (ŞD – G CLV – 2)

- **Yüzüne saçmak:** Yüzüne doğru saçmak, dağıtmak, uçurmak.

Müzeyyen oldu yine yir 'arûsı reng-â-reng

Saçar şabâ yüzine ebr şîşesiyle gül-âb (ŞD – K XIII – 6)

- **Yüzüne tuş eylemek:** Yüzüne bakmak, birine doğru yönelmek, birine bakmak, birine doğru dönmek.

Gel be-küllî mâsivâdan yüz çevür yum gözünü
Gel bugün cân gözün aç dost yüzine tuş eylegil (ERD – § 68 – 5)

- **Yüzünü ayağa sürmek:** Saygıdan dolayı yerlere kadar eğilmek, birine duyulan saygıyla o kişinin ayaklarına kadar kapanmak.

Server gözeden yüzini her ayaga sürsün
Dil-ber dileyen geçme gerek cânile serden (RD – G 57 – 6)

Umarđum vaşluña irem yüzüm ayağıña sürem
Firâkuñ odına düşüp dili kurbân idüp gitdüm (ŞD – G CXXVII – 2)

- **Yüzünü bozup düzmek:** Devr-i daim yaptırmak, döngüye sokmak, döngü içinde olmak.

Bunca nûr u ferr ile yüzüñ günine beñzemez
Niçe kim bedr-i felek yüzün her ay bozar düzer (ŞD – G XXVI – 4)

- **Yüzünü burtarmak:** Yüzünü buruşturmak, yüzünü ekşitmek.

Ol nedür kim görünür anda cihân
Gösterür dürlü sûver mânend-i cân
Göñli katıdur veli bir yumşacuk
Ah itse burtarur yüziñ hemân (RD – Kıt 112)

- **Yüzünü göstermek:** Uzun süre görünmeyen birini ya da bir şeyi görmek, hasreti dindirmek, nasip olmak, kısmet olmak, kendini göstermek, meydana gelmek.

Gösteren ‘ışkdur bana ol dost yüzün
Dosta varur kim ki bu ‘ışka uyar (ERD – § 24 – 9)

- **Yüzünü hâke sürmek:** Saygıdan yerlere kadar eğilmek, yüzünü yere sürmek.

Muşavvir-i ezel ideli nakşuñı taşvîr

*Yüzini **hâke sürer** Çîn içinde şûretler* (ŞD – G XXIII – 3)

- **Yüzünü hazrete götürmek:** Yüzünü birine dönmek, kendinden üstün olan birine doğru yönelmek.

Eşrefoglu Rûmî var ilik öndeki sen ol

*Kevneyni arduna at **yüzün hazrete götür*** (ERD – §16 – 9)

- **Yüzünü ize sürmek:** Birinin yolunda gitmek, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Kesilüb başın ayahda göriser her ki senüñ

***Yüzün izüñe sürüb** koymaz ayagunâ başı* (RD - Gaz76 – 9)

- **Yüzünü izine urmak:** Birinin yolunda gitmek, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Çankı göñüle k'ura gerdûn-ı dún cerâhat

***Ursun yüzün izüñe** kim bula zaḥma merhem* (ŞD – K VIII – 23)

- **Yüzünü kıble edinmek:** Yüzünü birine dönmek, kendinden üstün olan birine doğru yönelmek.

Ger el vire şanem-i gül-ruh u semen-sîmâ

***Yüzini kıble idin** kaşları ḥamın mihrâb* (ŞD – K XIII – 22)

- **Yüzünü seçmek:** Yüzünü görebilmek, engeller arasından yüzünü görmek.

Sâyesin zâtı sanan seçmez nikâbından yüzün

Çün göremez nîce sevsün gün yüzün huffâşlar (KÜD – ş 61 – 18)

- **Yüzünü toprağa urmak:** Mütevazi olmak, ağırbaşlı olmak, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Yüzünü toprağa ur kibri terk it

İnildüni geçür şâm u seherden (ERD – ş 84 – 4)

- **Yüzünü toprak etmek:** Saygıdan yerlere kadar eğilmek, birinin ayaklarına kapanmak, birinin önünde secdeye eğilmek.

Dost dost diyüp gezer idüm kanda diyü sorarım

Dost haberin virenlere iderdüm yüzümü toprak (ERD – ş 53 – 8)

Z

- **Zafer bulmak:** Zafer kazanmak, kazanmak, galip gelmek.

Çün çarh hokka-bâzı bisât açdı kuhl-reng

*Bir lu'b ile Hıtâya **zafer buldı** ehl-i zeng* (ŞD – Mus IV*1 – 1)

- **Zahma merhem bulmak:** Derde derman bulmak, sorunları çözmek, çözüme kavuşturmak.

Çankı gönüle k'ura gerdûn-ı dîn cerâhat

*Ursun yüzin izüñe kim **bula zahma merhem*** (ŞD – K VIII – 23)

- **Zahme merhem urmak:** Derde derman bulmak, sorunları çözüme kavuşturacak bir yol bulmak, yaraya merhem sürmek.

Yüregüm başludurur hem gözüüm yaşludurur her dem

*Bu **zahme** ol **ura merhem** kim andandur kamu yaram* (KÜD – § 12

– 35)

- **Zahme merhem yakmak:** Derde derman olmak, sorunları çözmeye yardımcı dokunmak.

*N'ola bu **zahme** bir **merhem yakasın***

Alasın düşmen elinden yakasın (KÜD – § 1 – 48)

- **Zahmet çekmek:** Sıkıntıya katlanmak, güçlükle karşılaşmak.

Çeke bu yolun zahmetin râhat bile her mihnetin
İki cihân sa'âdetin cümle hiçe satmak gerek (ERD – § 56 – 3)

Çok emek zahmet çeküp gördüm elem
Şimdi uş temmet diyüp çaldum kalem (RD – Müf 22)

Bu yoluñ ol ki çekdi zahmetini
Bilür iki cihânıñ devletini (ŞD – M I – 65)

- **Zahmet kılmak:** Birine maddi manevi yük olmak, sıkıntı yaşatmak.

Koluña katl ise kaçduñ kıya bakışuñ bes
Qoğıl kılıcı ki kılur koluña zahmetler (ŞD – G XXIII – 4)

- **Zahmet vermek:** Birine maddi manevi yük olmak, sıkıntı yaşatmak.

Seccâde ger zahmet vire ruhbâna rehn-i mey kılam
Tesbîh eger mâni' ola fi'l-hâl zünnâr eyleyem (ŞD – G CXXI – 5)

- **Zamm olmak:** Zamlanmak, fiyatı artmak.

İşigüñde kesr idüp cân vaşluña zamm olmağa
Bunca faşl itdüm beyân yâ Rabb ola mı feth-i bâb (ŞD – G VI – 2)

- **Zar kılıp ağlamak:** Hıçkırarak ağlamak, büyük bir dertle, kahırla ağlamak, ağıt yakarak, haykırarak ağlamak.

Bülbüllerüñ ol zârı kılup agladugına
Götürdi nikâbın yine güller güler oldu (KÜD – § 33 – 26)

- **Zar kılmak:** Ağlamak.

Şâh işigiñe yüz süri suçuñ dile i kul
*Âh idü figân eyle vü **kul zâr** ölüm var* (KÜD – § 46 – 2)

- **Zar u figan ile ağlamak:** Hıçkırarak ağlamak, büyük bir dertle, kahırla ağlamak, ağıt yakarak, haykırarak ağlamak.

*Bir ehli eyle **ağladı zâr u figân ile***
Gitdi melik nidâ felege irişüp şadâ (ŞD – Mus VI*2 – 9)

- **Zari kılmak:** Dertle, kederle ağlamak.

'İşk u sevdâyıla tolu derdem
***Zârı kılup** iñilerem her dem* (KÜD – § 92 – 1)

*Derde düşmişdür yanar **zârî kılur** düni günü*
Zârîsi ol dost firâkı bagrı biryân gizlidür (ERD – § 13 – 9)

*Ata ana kardaşlarum gitme diyü **zârî kılur***
Koymazam kulaguma cânân iline giderem (ERD – § 81 – 8)

- **Zayi etmek:** Boşa harcamak, heba etmek, ziyan etmek.

Kadre irmek dileriseñ kadrini bil 'ömrünüñ
***Zâyî itme** kim saña ol kîmyâ vü kân yiter* (KÜD – § 47 – 22)

- **Zebun olmak:** Zayıflatmak, güçsüz kılmak, gücünü kırmak.

Dükeli ma'siyet bende ki nefse olmuşam bende
*Bırakmışdur beni bende **zebûn oldum** giriftâram* (KÜD – § 12 – 2)

- **Zevâl görmek:** Zarar görmek, ziyana uğramak, batmak, gözden kaybolmak.

Görmeye devletüñ güneşi zerrece zevâl

İrmeye şîhhatüñ güline şemme-i elem (ŞD – K X – 36)

- **Zevk abına kanmak:** Kendini zevk alemine vermek, zevke dalmak.

Şevk odına yanandağı sûz u niyâz için

Zevk âbına kanandağı neşv ü nemâ hâkı (ŞD – K IV – 2)

- **Zevk sürmek:** Zevk içinde olmak, durumundan, halinden memnun olmak.

Ne cân kim dil-beri vaşlın müyesser kıldı devr anuñ

Hoş olsun vaḳti 'âlemde ki zevḳin sürdi devrânüñ (ŞD – G C – 1)

- **Zevk ü sefa istemek:** Zevk içinde olmayı temenni etmek, rahatlık, ferahlık istemek.

Ben lutfumarram ammâ ol çok sever cefâyı

Ma'zûrdur ḥabîbüm zevḳ ü şafâsın ister (ŞD – G XXXIX – 4)

- **Zikir halkasına oturmak:** Topluluğa katılmak, gruba girmek, zikir çekmeye başlamak.

Gerek ki halka-'i zikre oturıcak zâkir

Didüre cân u dili Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VI – 137)

- **Zincire çekilmek:** Zincirlerle bağlanmak, işkence edilmek, işkence görmek.

Cân bağlamak ol zülf-i perîşâna ne müşkil

Zencîre çekilmek dil-i dîvâne ne müşkil (ŞD – G CXII – 1)

- **Zinde tutmak:** Hazır tutmak, tetikte olmak, sağlıklı olmak.

Dutma mürde sen sen ol eyyâmuñi

Zinde tut zikrile subh u şâmuñi

Bî-karâr u vâlih u ser-geşte ol

Terk idüben h.âb u hur ârâmuñi

(RD – Kıt 54)

- **Zulüm işlemek:** Zulm etmek, zarar vermek, haksızlık yapmak, kötülük etmek.

*Nefsüñe şol **zulmı** kim sen **işledüñ***

Kimseye hiç yağı Tatar itmedi

(KÜD – § 129 – 2)

- **Zulüm kılmak:** Zulm etmek, zarar vermek, haksızlık yapmak, kötülük etmek.

*Ben baña çok **kıldum zulüm** geldi yolum aldı ölüm*

Bârî diye tursun dilüm estagfiru'llahe'l-'azîm

(KÜD – § 11 – 8)

- **Zülf salmak:** Saçlarını açık bırakmak, bağlamamak.

Cân mürği uçar olsa felek üzre melekveş

*Ger **zülfüñi şalsañ** aña irer yiter iy dost*

(ŞD – G XIII – 7)

- **Zülfü boynuna salmak:** Saçı boyna dolamak, sarmak.

*Müselsel **zülfî boynuma şalaldan** bend-i sevdâyı*

Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsvâ vü şeydâyî

(ŞD – G

CLXXXVII – 1)

- **Zünnar bağlamak:** Hristiyan olmak, Hristiyanlığı seçmek.

*Nişelere **bagladı zünnârını***

Zühd-i harmanın oda yakdı bu 'ışk

(ERD – § 50 – 7)

- **Zünnar kesmek:** Hristiyanlıktan caymak, İslamı seçmek, Müslüman olmak.

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim

Zünnârı kesüben put u hâcını sıyası (KÜD – § 130 – 13)

Kesildi niçe **zünnâr** üşenir esnâm

Bu 'âleme geleli Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VI – 140)

Şaçun tesbîhini şun Şeyhi'ye kim

Kesüp zünnârın uşada şal (ŞD – G CLXXXII – 7)

SONUÇ

1. Bu çalışmayla, XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda kullanılan atasözleri ve deyimleri derleyerek bir sözlük oluşturmak amaçlandı.
2. Bu ve benzer konularda yapılmış çalışmalar incelenerek alandaki eksikler kapatılmaya çalışıldı.
3. XV. yüzyılın siyasi ve edebi bir panoraması çizilmeye çalışıldı.
4. Şeyhî, Dede Ömer Rûşenî, Kemâl Ümmî ve Eşrefoğlu Rûmî hakkında bilgiler derlenerek hayatları, eserleri ve sanatları müstakil bir şekilde sunulmaya çalışıldı.
5. "Atasözü" ve "Deyim" terimleri araştırılarak en kapsamlı ve akla yatkın anlamları ortaya kondu.
6. Atasözleri, Kelâm-ı Kibar, Vecîze ve Deyimler hakkında genel bilgiler verilerek farkları belirlendi.
7. XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda geçen atasözleri ve deyimler ayrı ayrı ve alfabetik olarak anlamlandırılmış ve örneklerle zenginleştirilmiş bir şekilde sözlük halinde sunuldu.

Elde edilen veriler ışığında Türk Halk Edebiyatı ile Klasik Türk Edebiyatı arasındaki geçiş dönemi sayılan XV. yüzyıl ve bilhassa bu yüzyılın ilk yarısında, atasözü ve deyim gibi sözlü geleneğin ürünleri divan şairlerinin şiirlerinde bolca kullanılmıştır. Bu atasözü ve deyimler kabaca üç gruba ayrılabilirler.

İlk grup günümüzde anlamı kaybolmuş veya karşılığı kalmamış olanlardan müteşekkildir. *Ok atılan yere nişân gerek, öynüne uran köpek uyuz olur* gibi atasözleri ile *ağzı düşmek, hiçe geçmek* gibi deyimler bu grupta yer alır. Bu gruba giren atasözü ve deyimler şairlerin beyitlerinden yola çıkarak anlamlandırılmıştır.

İkinci grup ise kelime ve sentaks olarak değişen fakat anlamca aynı kalan atasözleri ve deyimlerden oluşmaktadır. *Son peşîmân assı kılmaz, sığmaz karañu aydın içine* gibi atasözleri ile *oda düşmek, oda yanmak* gibi deyimler bu grupta yer alır. Bu gruba giren atasözü ve deyimler günümüzdeki karşılıklarıyla verilmiştir.

Üçüncü ve son grup ise güncel kullanımlarıyla bire bir aynı olan atasözleri ve deyimlerden oluşur. *Ne ekersen onu biçersin, kurunun yanında yaş da yanar, mühür kimdeyse Süleyman odur* gibi atasözleri ile *ağız kurumak, ağzına öykünmek, dilini tutmak* gibi deyimler bu gruba girmektedir. Bu gruba giren atasözü ve deyimlerin güncel anlamları verilmiştir.

Birinci grup bize 600 yıllık bir süreçte birçok atasözü ve deyim kaybolduğunu kanıtlarken, ikinci grup anlam bazında bazılarının hala yaşadığını ancak kullanım şekillerinin değiştiğini göstermiştir. Üçüncü grup ise altı asırlık bir süre geçmesine rağmen hiçbir değişikliğe uğramadan günümü kadar gelebilmiş atasözleri ve deyimlerin varlığını bize kanıtlamaktadır. Bu da demek oluyor ki Türkçe her ne kadar çok hızlı gelişen ve değişen bir dil olsa da arkaik kelimelerin fazlalığı insanı şaşırtabilecek boyutlardadır.

Umuyoruz ki bu çalışma ileride bu alanda yapılacak kronolojik çalışmaların ilki olacaktır ve gelecek nesillere bir nebze de olsa yardımcı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü C. I-II-III**. 1. bs. Ankara: İnkılâp Yayınevi, 1971.
- Albayrak Nurettin. **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**. 1. bs. İstanbul: L&M Yayıncılık, 2004.
- Albayrak, Nurettin. **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**. 1. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
- Andrews, Walter G. **Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı**. çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Biltekin, Halit. "Şeyhî Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin". Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Biltekin, Halit. "Şeyhî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 80–82
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. 26. bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010.
- Dilçin, Cem. **Yeni Tarama Sözlüğü**. 2. bs. Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Dilçin, Dehri. **Edebiyatımızda Atasözleri**. 2. bs. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Ece, Selami. **Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri**. 1. bs. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007.
- Gibb, E. J. Wilkinson. **Osmanlı Şiir Tarihi: A History of Ottoman Poetry C. I-II-III-IV-V**. çev. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Güneş, Mustafa. **İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı**. 1. bs. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006.
- Holbrook, Victoria R. **Aşkın Okunmaz Kırıları**. çev. Erol Köroğlu-Engin Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

- İsen, Mustafa (Editör). **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**. 5. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- İsen, Mustafa (Editör). **Şair Tezkireleri**. 3. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Kılıç, Filiz. **Klâsik Türk Edebiyatının Peşinden**. 1. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2010.
- Kocaer, Durmuş, Ali Fuat Bilkan. "Eski Türk Edebiyatı Çalıştayı". **23 Aralık 2006**. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2008.
- Levend, Agâh Sırrı. **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**. 4. bs. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Onay, Ahmet Talât. **Açıklamalı Divan Edebiyatı Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**. 1. bs. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Pala, İskender. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. 17. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Pekolcay, A. Necla – Uçman, Abdullah. "Eşrefoğlu Rûmî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 480–482.
- Redhouse, Sir James W. **Turkish and English Lexicon: New Edition**. 3. bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Sami, Şemseddin. **Kâmûs-ı Türkî**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Saraç, M. A. Yekta. **Osmanlı'nın Şiiri**. 2. bs. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.
- Tavukçu, Orhan Kemal. "Dede Ömer Rûşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni".
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275463/h/dede-omer-ruseni.pdf>
- Timurtaş, Faruk Kadri. **Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrin'i**. 1. bs. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980.
- Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**. Ankara, 2011.
- Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü. **Türk Dünyası El Kitabı: Edebiyat (Türkiye)**. Ankara, 1998.
- Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü: Genişletilmiş Yeni Basım**. 2. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

- Uzun, Mustafa. "Dede Ömer Rûşenî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 81–83.
- Ünver, İsmail. "Kemal Ümmî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 229–230.
- Yavuzer, Hayati. **Kemâl Ümmî Dîvânı: İnceleme-Metin**. 1. bs. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

04.10.1987 tarihinde Hatay'ın Antakya ilçesinin Turunçlu semtinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Antakya'da tamamladı. 2006 yılında Türkiye derecesiyle girdiği TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2011'de fakülte dördüncüsü olarak mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisans öğrenimi için Yıldız Teknik Üniversitesi'ne girdi.

2008 yılında Suriye Halep Üniversite'sinde Türk Dili ve Edebiyatı ile İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yabancı öğrencilere Türkçe dersleri veren Emrah Gülüm, halen Yıldız Teknik Üniversitesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda tezli yüksek lisans yapmaktadır.

İyi derecede İngilizce, orta derecede Almanca ve başlangıç düzeyinde Arapça ve Farsça bilmektedir.